چاپی چوارەم

دیپلۆماسی

بنەما - گەشە - هەنگاوەکانی

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

سالح عوسمان

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنْتَدى إِقْرَا الثَقافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدى إِقْرَا الثَقافِي)

براي دانلود كتابهای مختلف مراجعه: (منتدى اقرا الثقافى)

www. Iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ، عربي ، فارسي)

دیپلۆماسی

بنەما - گەشە - هەنگاوەکانی

سالح عوسمان

٢٠٢٤

دیپلۆماسی

بنەما- گەشە - هەنگاوەکانی

سالح عوسمان

ناوی کتێب: دیپلۆماسی (بنەما- گەشە- هەنگاوەکانی)
نوسینی: سالح عوسمان
بابەت: لێکۆڵینەوە
دیزاین: جەلیل حسێن
چاپ: چوارەم
سالی چاپ: ٢٠٢٤
چاپخانەی: تاران
تیراژ: ٢٠٠٠ دانە
ژمارەی سپاردن: لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان
ژمارە (١٨١٣) سالی ٢٠٢٠ی دراوەتێ.

ناوەرۆك

پێشەکی.....٩

بەشی یەکەم: دەروازەیەك بۆ کاری دیپلۆماسی.....١٣

باسی یەکەم: وشە و پێناسەی دیپلۆماسی.....١٤

باسی دووەم: دیپلۆماسی و هەندێك چەمکی پەیوەست بەو بوارەوە.....٢٠

باسی سێیەم: مێژووی کاری دیپلۆماسی.....٢٦

یەکەم: پەیوەندی دیپلۆماسی لەسەردەمە سەرەتایەکاندا(خێڵەکی).....٢٦

دووەم: دیپلۆماسی لەسەدەی ناوەندا.....٣٢

سێیەم: دیپلۆماسی لەسەدەی نوێ و هاوچەرخدا.....٤١

بەشی دووەم: بەستنی دیپلۆماسی و یاساکانی و جۆرەکانی دیپلۆماسی.٥٥

باسی یەکەم: بەستنی پەیوەندی دیپلۆماسی و قۆناغەکانی کردنەوەی نوێنەرایەتی دیپلۆماسی.....٥٦

باسی دووەم: سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی.....٦١

یەکەم: سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی.....٦٢

دووەم: تایبەتمەندییەکانی یاسای دیپلۆماسی.....٦٨

باسی سێ یەم: جۆرەکانی دیپلۆماسی.....٧١

بەشی سێیەم: دیپلۆماتکار و پارێزبەندی.....٨٧

باسی یەکەم: ئەو کەسانەی دەبنە دیپلۆماتکار.....٨٩

١. سەرۆکی دەوڵەتان.....٨٩

٢. سەرۆك وەزیران.....٩٢

٣. وەزیری دەرەوە.....٩٣

٤. نێردراوی دیپلۆماسی هەمیشەیی(باڵیۆز).....٩٦

٥. نێردراوی دیپلۆماسی تایبەت.....٩٧

٦. نێردراوی دیپلۆماسی سەربازی.....٩٧

باسی دووەم: پارێزبەندی و ئیمتیازی دیپلۆماتکار.....٩٩

ئەو کەسایەتیانە کێن کە پارێزبەندی دیپلۆماسی دەیانگرێتەوە؟.....١٠٢

باسی سێیەم: تایبەتمەندییەکانی دیپلۆماتکاری سەرکەوتوو.....١٠٧

باسی چوارەم: کارەکانی دیپلۆماتکار.....١١٥

باسی پێنجەم: پلەبەندی دیپلۆماتکار.....١٣٢

بەشی چوارەم: زمانی دیپلۆماسی و پرۆتۆکۆڵ.....١٤٢

باسی یەکەم :زمانی دیپلۆماسی.....١٤٣

باسی دووەم: پرۆتۆکۆڵ و ئەتەکێتی دیپلۆماسی.....١٥٥

یەکەم: پرۆتۆکۆڵ.....١٥٥

دووەم: ئەتەکێت و جیاوازی لەگەڵ پرۆتۆکۆڵ.....١٦٢

باسی سێیەم: رۆڵی دیپلۆماسی لە چارەسەرکردنی کێشەکان.....١٦٨

بەشی پێنجەم: ڕۆڵ و پێگەی کورد لە بواری دیپلۆماسیدا.....١٧٣
باسی یەکەم: قۆناغە مێژوویییەکانی دیپلۆماسی لای کورد:.....١٧٥
١. پەیوەندی دیپلۆماسی لەسەردەمی میرنشین و.....١٧٥
٢. جەنگی جیهانی یەکەم تا کۆماری کوردستان ١٧٩
٣. کۆماری کوردستان تا هەڵگیرسانی شۆڕشی نوێ.....١٨٣
٤. شۆڕشی نوێ تا ڕاپەڕین.....١٨٧
٥. ڕاپەڕین تاوەکو ئێستا.....١٨٩
باسی دووەم: کورد و سودمەندبون لە کاری دیپلۆماسی.....١٩١

بەشی شەشەم: کۆتایی و پچڕانی پەیوەندی دیپلۆماسی.....١٩٣
باسی یەکەم: کۆتایی کاری دیپلۆماسی.....١٩٤
باسی دووەم: چەمکی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان و.....١٩٨
یەکەم: پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان: چەمك و پێناسە.....١٩٨
دووەم: جیاکردنەوەی چەمکی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان....٢٠٢
باسی سێیەم: هۆکاری پچڕانی پەیوەندییە دیبلۆماسییەکان و.....٢١٠
یەکەم: هۆکارەکان.....٢١٠
دووەم: لێکەوتەکان ٢١٦

پێشەکی

دەتوانین پێناسەی دیپلۆماسی بکەین بەوەی بریتی یە لە کۆمەڵێك بنەماو یاسای نێودەوڵەتی، کە بەهۆیانەوە پەیوەندی نێوان دەوڵەتان و ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان ڕێکدەخرێت، ئامانج لە بەستنی پەیوەندی دیپلۆماسی بۆ پتەکردنی پەیوەندییە هەمەجۆرەکان و خزمەتکردنە بە بەرژەوەندیە باڵاکانی هەردوولا، جا بەرژەوەندییەکە سیاسی بێت یان ئابوری و ئەمنی، دیپلۆماسی بەهۆی کۆمەڵێك پەیوەندیی ئاڵۆگۆڕکاری و دانوستانی سیاسی و ڕێکەوتننامە و پەیماننامەکانەوە دەبەسرێت، هەروەها دیپلۆماسی بە ئامرازێکی گرنگی بەدەستهێنانی ئامانجە دەرەکیەکان دادەنرێت، بۆ ئەوەی ئامانجە دەرەکیەکانیش بەدەستبهێنرێت، ئەوا چەندین ئامرازی جیاواز بەکاردەهێنرێت.

لەگەڵ ئەم کارانەشیدا، دیپلۆماسی هەوڵی پتەوکردنی پەیوەندی نێوان دەوڵەتان لەچەندین بواری جیاوازدا دەدات ، هەروەها بەو پێیەی دیپلۆماتکار دەبێتە نوێنەری دەوڵەت، ئەوا لە ڕێوڕەسمە جیاوازەکانی ئەو دەوڵەتەبەشداری دەکات، کە تیایدا باڵێوزە یان نێردراوی دیپلۆماسیە، ئەمە جگە لەوەی بەرژەوەندی و هاوڵاتیەکانی لە دەرەوە دەپارێزێت و زانیاری لەسەر دەوڵەتەکە دەنێرێتەوە بۆ وڵاتەکەی خۆی.

لەم کتێبەدا بە چەند بەشێکی جیاواز لەڕووی تیۆری و پراکتیکەوە باسمان لە دیپلۆماسی کردووە، بەشی یەکەم–مان تەرخان کردووە بۆ دەروازەیەك بۆ کاری دیپلۆماسی، کەتیایدا باسی دیپلۆماسیمان کردووە، لە ڕووی چەمك و وشە و پێناسەوە، هەروەها مێژووی کاری دیپلۆماسی بەپێی قۆناغە مێژوویییەکان باسێکی دیکەی بەشی یەکەم پێکدەهێنێت.

لە بەشی دووەمدا ئاماژەمان بە بەستنی دیپلۆماسی و یاساکانی و جۆرەکانی کردووە و بە وردی هەموو لایەنەکانیمان شی کردۆتەوە، هەروەها سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی و تایبەتمەندی یاساکانی و جۆرەکانی دیپلۆماسی هەر لەم بەشەدا باس کراون.

لە بەشی سێیەمدا باسمان لە دیپلۆماتکار کردووە، لە ڕووی پێناسە و پارێزبەندی و ئەو کەسانەی دەبنە دیپلۆماتکار، ئەمە جگە لەوەی ئاماژەمان بە تایبەتمەندی دیپلۆماتکاری سەرکەوتوو کردووە، لەگەڵ باس کردنی کار و ئەرکی دیپلۆماتکار و پلەبەندیان.

بەشی چوارەمی ئەم کتێبە باس لە زمانی دیپلۆماسی و شێوازی ئاخاوتنی دیپلۆماتکارەکان دەکات، کە چۆن بە نەرمی دەدوێن و خۆیان لە توڕە بوون دەپارێزن و ئەوەی دەیڵێن مەبەستێکی قورستری لەپشتەوەیە، کە بە ڕاشکاوی نایڵێن، هەروەها لەم بەشەدا باسمان لە پرۆتۆکۆڵ کردووە لە ڕووی ناساندنی و چۆنیەتی جێبەجێ کردنی و جیاوازی لەگەڵ ئەتەکێت، هەر لەم بەشەدا ئاماژەمان بە ڕۆڵی دیپلۆماسی لەچارەسەرکردنی کێشەکان کردووە.

بەشـی پێنجـەم تـەرخان کـراوە بـۆ رۆڵ و پێگـەی کـورد لـە بـواری دیپلۆماسیدا، لەم بەشەشدا سەرباری ئاماژەدان بەوەی کە کـورد بـەهۆی نەبوونی دەوڵەتەوە هەلی بـۆ نەڕەخسـاوە پەیوەندییـە نێودەوڵەتیـەکانی گەشە پێبدات ، بۆ مانەوەی خۆی چەکی دیپلۆماسی بـەکاربهێنیت، بـەڵام هـەر گرنگـی بـە دیپلۆماسـی داوە، هـەر لـە میرنشـینەکانەوە بیگـرە تـا شۆڕشـەکان و دروسـتبوونی حکومـەتی هـەرێمی کوردسـتان، دیپلۆماسـی بەشێکی گرنگی خەباتی کوردی پێکهێناوە، هەر لەم بەشەدا باسمان لەوە کـردووە کـە کـورد چـۆن دەتوانێـت بـەهۆی ئـەو دەرفەتـەی ئێسـتا بـۆی ڕەخساوە سود لە دیپلۆماسی وەربگرێت و دۆست و هاوپەیمان لـەدەرەوە پەیدا بکات.

لە بەشی شەشەم و کۆتایـدا، ئاماژەمـان بـە هۆکارەکـانی کۆتـایی هـاتنی کـاری دیپلۆماسـی کـردووە، کـە بـە چـەند هۆکارێـک دیپلۆماتکـار کۆتـایی بەکارەکانی دەهێنرێت، هەروەها لە چەند باسێکی ئەم بەشەدا ئاماژەمـان بـــە پچـــڕانی پەیوەنـــدی دیپلۆماســـی کـــردووە، لـــە ڕووی هۆکـــار و لێکەوتەکانیەوە، بە نموونەوە هەمووی ڕوونکراوەتەوە.

ماوەتەوە بڵێم، بۆ نوسینی ئەم کتێبە پشـتم بـە سەرچـاوەی ئـەکادیمی و کتێبەکانی مامۆسـتایانی زانکـۆ و دیپلۆماتکارەکـان بەسـتوە، بـۆ ئـەوەی بتوانین کتێبێکـی ئـەکادیمی و یاسـایی دوور لـە زانیـاری ناڕاسـت بخەینـە بەردەم خوێنەرانی کورد.

هەروەها دەشمەوێت ئەوە بڵێم، کەبڵاو بوونەوەی ڤایرۆسی کۆرۆنای نوێ و کەرەنتین کردن لەماڵەوەم قۆستەوە بۆ ئەوەی بەرهەمێکی نوێ پێشکەش بە خوێنەران بکەم، چونکە بە گرنگی دەزانم سود لە هەموو دەرفەتەکان وەربگرین، هەرچەندە دەرفەتەکەپەیوەست بێت بە پووداوێکی نەخوازراوی وەک بڵاوبوونەوەی ڤایرۆس و پەتاوە.

لە کۆتاییدا سڵاو و ڕێز بۆ هەموو خوێنەرانی ئەم پەرتوکە دەنێرم، هەروەها سەری ڕێز و نەوازش بۆ شۆڕشگێران و دیپلۆماتکارانی کورد دادەنەوێنم، کە لە پاڵ خەباتی چەکداریدا، دیپلۆماسی و کاری مەدەنیان لە بیر نەکردوو، هەموو ئامرازەکانی گەیشتن بە مافە نەتەوەییەکان گرتۆتەبەر، سڵاو بۆ هەموو ئەو سەرکردانەی کە دەیانەوێت کێشەکان بە ڕێگای دیپلۆماسی چارەسەر بکەن و هەوڵی فەراهەمکردنی ئاشتی جیهانی دەدەن.

نوسەر

بەشی یەکەم:
دەروازەیەك بۆ كاری دیپلۆماسی

بەشی یەکەم: دەروازەیەک بۆ کاری دیپلۆماسی

باسی یەکەم: وشە و پێناسەی دیپلۆماسی:

وشەی دیپلۆماسی:

واتای وشەی دیپلۆماسی ئەمڕۆ، هەمان واتای وشەی دیپلۆماسی لە ڕابردوودا ناگەیەنێت، دیپلۆماسی لە بنەڕەتدا وشەیەکی یۆنانی کۆنە، کە لە (DIPLOMA)ەوە وەرگیراوە، بە واتای بەڵگەنامەی دەق کراو، یان داخراو دێت، ئەم وشەیە سەرکردەکانی یۆنان لە پەیوەندییە فەرمیەکانیاندا بەکاریان دەهێنا، وشەکەش لە کرداری(diplon)ەوە وەرگیراوە[1].

ئەم وشەیە پاشان گوازرایەوە بۆ ڕۆمانەکان، ئەوان بۆ بەڵگەنامە کانزایی و داخراوەکانی وەک بەڵگەنامەی گەشت کرد(پاسپۆرت) و بەڵگەنامە فەرمیەکانی دیکە بەکاریان دەهێنا، دواتریش ئەم وشەیە لە سەرانسەری جیهاندا بە فراوانی بەکارهێنرا، تا گەیشتە ئەوەی لە ڕێکەوتننامە و پەیماننامەکاندا بەکاردەهات.

---

[1] یونس طلعت الدباغ، الدبلوماسية المعاصرة، ط١، ٢٠١٥، التفسير للنشر و الاعلان، ص٢٤

وشەی دیپلۆماسی تاوەکو کۆتایی سەدەی حەڤدەیەم، وەك ئاماژەدان بە پەیوەندی نێودەوڵەتی و ئیدارەدانی سیاسەتی دەرەوە بەکار نەدەهات[٢].

لە سەردەمی نوێدا وشەی دیپلۆماسی زیاتر لەبری دانوستان بەکاردێت، پاشان تێکەڵاوبوونێك لە نێوان هەردوو وشەکەدا سەری هەڵدا، بۆ نموونە دەڵێین چارەسەری کێشەکان بەڕێگای دیپلۆماسی، واتە بە ڕێگای دانوستان و پەیوەندی[٣].

دەوڵەتێك پەیوەندی دیپلۆماسی بەرامبەر بە دەوڵەتێك یان کۆمەڵێکی دیکە بەکاردەهێنێت، واتە دیپلۆماسی وەك ئامرازێکی سەرەکی بۆ هێنانەدی ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوە دادەنرێت[٤].

هەروەها دکتۆر مازن ئیسماعیل دەڵێت:" دیپلۆماسی، پەیوەستە بە سیاسەتی دەرەوە، بەشێوەیەك لە یەکەوە نزیکن، دەتوانین بڵێین دوو ڕووی یەك دراون"[٥].

بۆیە دیپلۆماسیەت و سیاسەتی دەرەوە تەواو کەری یەکن، بەبێ ئەمان دەوڵەت دروست نابێت، هەر دەوڵەتێك بیەوێت پەیوەندی دەرەوە لەگەڵ

---

[٢] د.فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٢٥

[٣] د. علاء ابو عامر، الوظيفة الدبلوماسية، دار الشروق، عمان، ٢٠٠١ ص٢٧.

[٤] يونس طلعت الدباغ، الدبلوماسية المعاصرة في ظل العولمة، التفسير للنشر والاعلان، ط١، اربيل، ٢٠١٥، ص٢٩

[٥] مازن اسماعيل الرمضاني، السياسة الخارجية، دراسة النظرية، وزارة التعليم العالي و البحث العلمي، جامعة بغداد، كلية العلوم السياسة١٩٩١، ص٣٩٣

دەوڵەتێکی دیکە دروست بکات، ئەوا لە ڕێگای سیاسەتی دەرەوەیدا ئەنجامی دەدات ، دیپلۆماسیش لێرەدا دەبێتە کردار و هەنگاوەی دەوڵەتەکە، لەم سۆنگەیەوە ناتوانرێت دیپلۆماسی وەك هاو واتای سیاسەتی دەرەوە بەکاربهێنرێت، چونکە لە ناوەڕۆك و بەرنامەدا لە یەك جیاوازن[٦].

پێناسەی دیپلۆماسی:

لەگەڵ ئەوەی دیپلۆماسی زانست و هونەرە، بەڵام لە ناوەڕۆکیدا کۆمەڵێك بابەتی ڕوون و سنوردار لە ڕووی چەمك و چوارچێوەوە لەخۆ دەگرێت، دیپلۆماتکاران و بیرمەندان لە پێناسەکردنی دیپلۆماسیدا دیدوبۆچوونی جیاوازیان هەیە، لەوەیە هۆکاری جیاوازییەکانیان بۆ ئەوە بگەڕێتەوە، کە هەر واتایەکی دیپلۆماسی پشت بە گۆشەنیگایەکی جیاواز دەبەستێت و کاری دیپلۆماسیش فراوان و هەمەجۆرە.

ئارنست ساتۆ دیپلۆماتکاری بەناوبانگی بەریتانی بەم شێوەیە پێناسەی دیپلۆماسی دەکات بەوەی" بریتی یە لە بەکارهێنانی زیرەکی و مامەڵەی نەرم لەبەڕێوەبردنی سیاسەتی دەرەوە لەنێوان حکومەت و دەوڵەتە سەربەخۆکان".

---

[٦] د.فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٢٨

هەروەها شارڵ کاڵفۆی پێناسەی دیپلۆماسی دەکات بەوەی کە"زانستی پەیوەندی نێوان دەوڵەتەکانە، کە بە پێی بەرژەوەندی هەردوو لا و لەسەر بنەما نێودەوڵەتی و ڕێکەوتنامەکان دەبەسرێت"[٧].

ئانتۆ کولیز، پێناسەی دیپلۆماسی دەکات بەوەی" کۆمەڵێك زانست و هونەری پێکەوە بەسراون، بە ئامانجی ڕایی کردنی پەیوەندیی دەرەوە بەشێوەیەکی دروست ، پەیڕەو دەکرێت"[٨].

دکتۆر فازڵ زکی محمد دیپلۆماسی ناوزەند دەکات بەوەی" زانست و هونەرە، کە بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی نێودەوڵەتی دەبەسرێت و نێردە و دیپلۆماتکارەکان لە کاتی دانوستاندا بەکاریدەهێنن"[٩].

هەروەها شارل دی مارتینس بۆ پێناسەی دیپلۆماسی دەڵێت:" دیپلۆماسی زانستی پەیوەندییە دەرەکیەکانە، یان کاروباری دەرەوەی دەوڵەتە، بە واتایەکی دیکە هونەری دانوستانە"[١٠].

هەروەها د.سموحی پێناسەی دیپلۆماسی دەکات بەوەی" بریتی یە لە کۆمەڵێك یاساو پێودەنگ و بنەمای نێودەوڵەتی، کە گرنگی بە ڕێکخستنی پەیوەندیەکانی نێوان دەوڵەتان و ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان دەدات ، ڕێسا و کارەکانی دیپلۆماسی بەپێی ئەحکام و یاسا نێودەوڵەتیەکان

---

[٧] هەمان سەرچاوەی پێشوو ل٢٦

[٨] یونس طلعت الدباغ، الدبلوماسية المعاصرة في ظل العولمة، التفسير للنشر والاعلان، ط١، اربيل، ٢٠١٥، ص٣٣

[٩] سەرچاوەی پێشوو

[١٠] . سعيد ابو عباه ، الدبلوماسية تاريخها ،مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص١٣

ڕێکەوتنەکان لەسەر بەرژەوەندی هاوبەشی نێوان دەوڵەتەکان دەبێت، دیپلۆماسی هونەری ئەنجامدانی دانوستان و کۆبوونەوە و کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان و بەستنی پەیماننامە و ڕێکەوتنەکانە".[١١]

فەرهەنگی ئۆکسفۆرد پێناسەی دیپلۆماسی دەکات کە" بریتی یە لە ئیدارەدانی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان لەڕێگای دانوستانەوە، کە باڵێۆز و نێرداوەکان بە بەرنامە و مامەڵەیەکی تایبەت پەیڕەوی دەکەن، کە بریتی یەلە کردار و هونەری دیپلۆماسی".[١٢]

پێناسەی دیپلۆماسی لای کەسانێك فراوانە و زۆر لایەن دەگرێتەوە، بەڵام کەسانێکی دیکەش لە چەند بابەتێکی دیاری کراودا کورتی دەکەنەوە، هەندێکیان تەنها بە" دانوستان" ناوزەندی دەکەن، بەڵام لای زۆرینەیان پێناسە و کاری دیپلۆماسی فراوانترە ، ئەوان لەگەڵ ئاماژە دان بە کارە گرنگەکانی دیپلۆماسی، باسی نوێنەرایەتیش دەکەن، بەو پێیەی نێردراوی دیپلۆماسی، نوێنەری دەوڵەتە و بە ناوی ئەوەوە دانوستان دەکات، بۆیە دانوستان (NEGOTIATION) یەکێکە لە کار و ئیشەکانی دیپلۆماتکار، نەك هەموو کارەکانی، دیپلۆماتکار بەناوی حکومەتەکەوە دانوستان لەسەر بابەتێکی دیاری کراو دەکات، بۆ ئەوەی لەگەڵ دەوڵەتی بەرامبەر بگەن بە ڕێکەوتنێك یان پەیماننامەیەك، کە ئەمەش دیپلۆماتکار خۆی بە

---

[١١] د.محمود عبد ربه العجرمي، الدبلوماسية (النظرية و الممارسة)ط٢٠١١، ص٩

[١٢] د.سيد امين شلبي، في الدبلوماسية المعاصرة، ط٢، ١٩٩٧، ص٢٩

تەنیا یان بەهاوکاری کەسانی دیکە لە بالّیۆزخانە یان حکومەتەکەی ئەنجامی دەدات [١٣].

لەم پێناسانەوە دەردەکەوێت کە دیپلۆماسی بریتی یە لە بەستنی پەیوەندی دەرەوە لەگەلّ دەولّەتانی جیهان، ئەم پەیوەندییە لەسەر کۆمەلّێك بنەما و یاسا بۆ بەرژەوەندی هەردوو لا دەبەسرێت، ئامانجیش لەم پەیوەندییە بۆ دانوستان و ڕێکەوتنە لەسەر بابەتێك، یان بەهێزی کردنی پەیوەندی دوولایەنەیە لەچەندین بواردا.

[١٣] سەرچاوەی پێشو

باسی دووەم:

دیپلۆماسی و هەندێك چەمکی پەیوەست بەو بوارەوە:

دیپلۆماسی لە ڕووی چەمکەوە لە کۆمەڵێك بابەتی دیکەی وەك " سیاسەتی دەرەوە، پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان، یاسای نێودەوڵەتیەکان) نزیکە، بەڵام لە هەمانکاتدا تەواو لە یەکتر جیاوازن، لێرەدا باس لەو نزیکی و جیاوازییەکانی نێوانیان دەکەین:

١. دیپلۆماسی و سیاسەتی دەرەوە:

دیپلۆماسی پەیوەندییەکی تۆندوتۆڵ و لە یەك دانەبڕاوی لەگەڵ سیاسەتی دەرەوە هەیە، دیپلۆماسی تەنها ئامرازی جێبەجێ کردنی سیاسەتی دەرەوە نیە، بەڵکو بەشداریش دەبێت لە ئامادەکردن و ڕێکخستنی سیاسەتی دەرەوە و گەیشتن بە ئامانجەکانیی، هەندێك جار سیاسەتی دەرەوە و دیپلۆماسی وەك یەك سەیر دەکرێن، بەشێوەیەك زۆر جار دیپلۆماسی وەك ئاماژەدان بە سیاسەتی دەرەوە باس دەکرێت ، بەبێ ئەوەی جیاوازی لە نێوانیاندا بکرێت، بۆ نموونە هانز مۆرگنشاو پێی وایە "کە هەردووکیان یەك شتن، چونکە دیپلۆماسی سیاسەتی دەرەوە دادەڕێژێتەوە و بە هاوبەشی لەگەڵ وەزارەتی دەرەوە جێبەجێی دەکات". هەروەها نیکلسۆن دەڵێت:" بێگومان دیپلۆماسی و سیاسەتی دەرەوە دوو کاری جیاوازن".

هەروەها هەندێك لە شارەزایان دەڵێن" سیاسەتی دەرەوە بەرنامەو مەنهەجێکە کە نوێنەرە فەرمیەکانی کۆمەڵگەی نەتەوەیی لە پێناو بڕیاردان یان گۆڕینی هەڵوێستێکی دیاری کراو پەیڕەوی دەکەن".

کەواتە سیاسەتی دەرەوە بەشێکی سەرەکی لە سیاسەتی گشتی دەوڵەت پێکدەهێنێت و تا ڕادەیەکی زۆر پشت بە سیاسەتی ناوخۆیی دەبەستێت، کە بەشدار دەبێت لە دروستکردنی دامەزراوەکانی دەوڵەت وەك سەرۆکی دەوڵەت و دام و دەزگاکانی حکومەت، بەڵام دیپلۆماسی گرنگترین ئامرازی سیاسەتی دەرەوەیە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکان، بەڵام تاکە ئامراز نیە، بەڵکو چەندین ئامرازی دیکەش هەن، کە سەرۆك و پاشاکانی جیهان لە سیاسەتی دەرەوەیاندا پەیڕەوی دەکەن[١٤].

٢. دیپلۆماسی و پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان:

هەموو دەوڵەتانی جیهان هەوڵ دەدەن، کە ئامانجەکانی خۆیان بەدەستبهێنن و پارێزگاری لە بەرژەوەندییە سیاسی و ئابوری و بازرگانی و کلتورییەکانی خۆیان بکەن، هەروەها پارێزگاری لە ئاسایشی نەتەوەیی خۆیان بکەن و لە هەڕەشەکانی ناوخۆ و دەرەوە بیانپارێزن، لێرەدا هەر دەوڵەتە و بەرژەوەندیەکانی لەگەڵ دەوڵەتێکی دیکە، لەسەر بنەمای پەیوەندی و چالاکی بەردەوام دەبێت، بەردەوام بوونی ئەو پەیوەندیانەش بەمەبەستی بەدیهێنانی ئامانج و بەرژەوەندیەکانە.

---

[١٤] ا.د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسة و القنصلية، ٢٠٠٥، ص٢١

ئـەوەی ڕووندە، ئەوەیە کە هیچ دەوڵەتێك ناتوانێت بەدابڕاوی لە دەوڵەتەکانی دیکە بمێنێتەوە، بەتایبەت لە سایەی شۆڕشی پەیوەندی و زانیارییەکان و بڵاوبوونەوەی دیاردەی جیهانگیردا، کە لەم ساڵانەی دوایدا زۆر پەرەیان سەندووە، ئەم پەیوەندی و نزیك بوونەوانە دووری نێوان دەوڵەتەکانی کەم کردۆتەوە، هەروەها گرنگی سنور و لەمپەرە جوگرافیەکانی نەهێشتووە، هەموو دەوڵەتێکی وا لێکردووە، کە کاریگەر بێت بەو ڕووداوانەی کە لەدەوروپشتی و لە جیهاندا ڕوودەدەن.

پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان، کۆمەڵێك کاری هەمەجۆرن کە لە نێوان دوو دەوڵەت یان زیاتر ڕوودەدەن، بۆیە پێویستە دەوڵەتان دەزگایەکی تایبەت بۆ نوێنەرایەتیان هەبێت ، بۆ ئەوەی ئاڵوگۆڕی بەرژەوەندییەکانی نێوانی خۆیانی پێبکەن، تاکە ڕێگاش بۆ گەیشتن بەو ئامانجانە پەیوەندی دیپلۆماسیە، واتە دیپلۆماسی ئەو ئامرازەیە کە دەوڵەتەکان بەو بەرژەوەندیانە دەگەیەنێت.

بێگومان دەوڵەتان دەزانن کە سیاسەتەکانیان کاریگەر دەبێت ، بەوەی کە لە دەرەوەی سنورەکانیان ڕوودەدات، بەڵام لەمەش زیاتر لەسەر دەوڵەت پێویستە کە چاودێری ڕووداوەکانی دەرەوە بکات، هەندێکجار بە ئاڕاستەی گفتوگۆ یان دانوستان لەگەڵ دەوڵەتانی دیکە جوڵە بکات، کە ئەمەش ناوەڕۆکی کاری دیپلۆماسیە، کەواتە دیپلۆماسی بە هەمان شێوە ئامرازێکە بۆ ڕێکخستنی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان.

جگه له دیپلۆماسیش کۆمەڵێك ئامرازی دیکەش هەن، کە دەوڵەتان لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکانیاندا پشتی پێدەبەستن.

٣. دیپلۆماسی و یاسا نێودەوڵەتیەکان:

ئامانج لە دانانی یاسای دیپلۆماسی، بۆ ئەوەیە کە دەوڵەت ئەو پەیوەندییە دەرەکیەکانی لەگەڵ وڵاتانی دیکە دەیبەستێت لەسەر بنەمایەکی یاسایی رێکیانبخات ، کە پێویستە لەسەر بنەمای یاسا نێودەوڵەتی و پەیماننامە و رێکەوتننامەکان بێت، یاسای دیپلۆماسی بەوە ناسراوە کە" بەشێکە لە یاسای گشتی، کە گرنگی بە رێکخستنی پەیوەندییەکانی دەوڵەتان دەدات، هەروەها گرنگی بە چۆنیەتی ئیدارەدانی کاروباری نێودەوڵەتی و چۆنیەتی راوێژکردن و دانوستانی نێوانیان دەدات".

ئەوەی دیارە ئەوەیە، کە مەیدانی جوڵەی دیپلۆماسی و یاسای دیپلۆماسی و یاسای نێودەوڵەتی، یەك مەیدانن، هەموویان پەیوەستن بە پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان، جگە لەمە چەند جیاوازییەکی کەم لە نێوانیاندا هەیە، کە هەندێك کەس جیاوازی لە نێوانیاندا دەکات، بەوەی هەریەکەیان هەڵدەستێت بە بابەتێکی دیاری کراوی خۆی، کە جیاوازی هەیە لە گەڵ ئەوانی دیکە[١٥].

---

[١٥] د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسة والقنصلية، ٢٠٠٥، ص٢٦-٢٨

دەربارەی پۆلّی دیپلۆماسی لە یاسای نێودەوڵەتیدا، تونکین دەڵێت:" رۆڵێکی سەرەکی لە پرۆسەی پێکهێنانی یاسای نێودەوڵەتی دەبینێت، جا ئەو یاسایە بە ڕێکەوتن بێت یان بە نەریت"عورفی"، پرۆسەی دانانی یاسای نێودەوڵەتی لە ڕێگای ڕێکەوتنەوە، ناوەڕۆکی کاری دیپلۆماسیە کە ئاسانکاری لە دانوستانی نێوان دەوڵەتەکاندا دەکات، وەک بەستنی کۆنگرە، دانیشتنەکانی ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان و زۆری دیکەش، ئەم قۆناغی دانیشتن و کۆنگرانە بە گرنگترین قۆناغی بەستنی پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان دادەنرێت، کە قۆناغێکی یەکلاکەرەوەیە و تیایدا ناوەڕۆک و شێوازی ڕێکەوتنامەکان ئامادە دەکرێت".

کەواتە دیپلۆماسی سەرچاوەیەکە لە سەرچاوەکانی یاسای نێودەوڵەتی، هەروەها لە چوارچێوەی یاسا و بنەما نێودەوڵەتیەکان دەجوڵێت و پەیڕەو دەکرێت، هەروەها یاسای دیپلۆماسی بەشێکی سەرەکی دیپلۆماسیە، چونکە گەشەی دیپلۆماسی پەیوەستە بە گەشەی عادات و تەقالیدی دیپلۆماسیەوە، ئەمەش وای لێکردووە کە جێگیر بێت و ببێتە عورفێك ، هەروەها لەگەڵیشیدا ببێت بە بنەمای یاسای نێودەوڵەتی، دوای ئەوەش ڕێکەوتن لەسەر شێوازی داڕشتنەوەی بەشێوەیەك بێت کە هەمووان ڕازی بکات، هەروەها پەیوەندی نێوان یاسای نێودەوڵەتی و دیپلۆماسی پەیوەندیەکی تووندوتۆڵە، چونکە.

١. پەیوەندی و نەریتی دیپلۆماسی رۆڵێکی سەرەکی لە پێکهێنانی یاسای نێودەوڵەتی دەبینن[١٦].

٢. بنەمای یاساکان کە پەیوەستە بە کاری دیپلۆماسیەوە، لەگەڵ ڕێکخستنی کارەکانیان، دەبێتە بەشێك لە یاسای نێودەوڵەتی، کە زۆرجار دەتوانین ناوی بنێین یاسای دیپلۆماسی[١٧].

---

[١٦] سەرچاوەی پێشوو

[١٧] ا د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسة و القنصلية، ٢٠٠٥، ص٢٨

باسی سێیەم: مێژووی کاری دیپلۆماسی:

شارەزایان پێیان وایە کە خوێندنەوەی مێژووی دیپلۆماسی بۆ زانینی پەیوەندیی نێوان گەلانە لە ڕابردوودا، لەگەڵ چۆنیەتی بەڕێوەبردنی ئەم پەیوەندییە ، ئامانج لەمەش بۆ زانینی قۆناغە جیاوازەکانی دیپلۆماسیەت و چارەسەرکردنی کێشەکانە لە ڕێگای دانوستان و گفتوگۆوە.

دەتوانین بەشێوەیەکی گشتی مێژووی دیپلۆماسی بکەین بە دوو بەشی سەرەکیەوە کەبریتی یە لە(کۆن و نوێ) ، کە ئەم بەشانەش بە پێی نەتەوە و قۆناغەکان چەند بەشێکی دیکەیان لێدەبێتەوە، کە بەم شێوازەیە:

یەکەم: پەیوەندی دیپلۆماسی لەسەردەمە سەرەتایەکاندا(خێڵەکی)

بە گوێرەی ئەو بەڵگەنامە و دۆکۆمێنتانەی کە لە کتێبخانەکاندا بەردەستن، مێژووی دیپلۆماسی بۆ کۆنترین کۆمەڵگە سەرەتاییەکان دەگەڕێتەوە ، بەشێوەیەك ئەوان پەیوەندیان لە نێوان خۆیان دەبەست ، هەروەها بۆ دانوستان و ڕێکەوتن نوێنەرایەتیان بۆ لای یەکدی دەنارد، هەرچەندە جەنگ و شەڕ لە نێوکۆمەڵگەی سەرەتاییدا بەکارێکی سروشتی هەژمار دەکرێت، بەڵام ئەو کۆمەڵگەیە بۆ ماوەیەکی دیاری کراویش بێت، شەڕیان ڕاگرتووە و بۆ نەمانی کێشەکانیان وتوێژیان لەگەڵ یەکدی

کردووه، هەروەها لە ڕێگای دانوستانەوە هاوپەیمانێتی و کۆمەڵەیان لەدژی لایەکی دیکە پێکهێناوە[١٨].

لەم ڕوانگەیەوە ، دەتوانین بڵێین کە کۆنترین گەلانی سەر زەوی دانوستانی دیپلۆماسیان پەیڕەو کردووە، هەروەها کەسانێکی تایبەتمەندیان بۆ دانوستانەکان دەستنیشان کردووە، بەشێوەیەک کە دەتوانین پێیان بڵێین دیپلۆماتکار[١٩].

هەروەها وڵاتانی هیند و چین و میسرییەکان لە کۆنەوە دیپلۆماسیان زانیوە و شارەزاییان لەو بارەیەوە هەبووە، لە دوای هەموو شەڕ و شۆڕێك کە ڕوویداوە، هەوڵیان داوە لە ڕێگای وتوێژ و گفتوگۆوە، بگەن بە ئاشتی و کێشە و گرفتەکانی خۆیان لە ڕێگای ناردنی نوێنەر و وەفدەکانیان چارەسەر بکەن[٢٠]. کۆمەڵگە سەرەتاییەکان بۆ چەند مەبەستێك کاری دیپلۆماسیان پەیڕەو کردووە، کە ئەمانەن:

أ. چارەسەرکردنی کێشەو ناکۆکیەکان، کە لەنێوان ئەو کۆمەڵگەیانەدا ڕوویدەدا.

ب. ئاڵوگۆڕی کەلوپەل لە نێوان خێڵە دراوسێکاندا.

ت. ڕێك کەوتن لەسەر دابەش کردنی ناوچەکانی جێنفوزی یەکتری.

---

[١٨] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٣٣

[١٩] سەرچاوەی پێشوو.

[٢٠] بەهرۆز گەلاڵی، دیبلۆمات و دیبلۆماسی٢٠٠٤، ل٢٥.

پ. بەستنی هاوپەیمانێتی لە نێوان خێڵەکان بۆ ڕووبەڕووبونەوەی هێرشی دەرەکی[٢١].

مێژووی کاری دیپلۆماسی لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکاندا، دەتوانین دابەش بکەین بەسەر چەند کۆمەڵە و گەلێك، لەوانە:

١. سەردەمی یۆنانیەکان:

بەشێك لە نوسەران پێیان وایە کە مێژوی سەرهەڵدانی دیپلۆماسی لای یۆنانیەکان، دەگەڕێتەوە بۆ دروستبوونی دەوڵەتی مەدەنی لە یۆنان، لە یۆنان دەوڵەتێکی مەدەنی دروست بوو، کە هیچ گەل و نەتەوەیەکی پێش خۆیان بەو شێوەیە دەوڵەتیان نەبووە، ئەم دەوڵەت مەدەنیە چەندین شاری گەورە دراوسێی بووە، کە بەرژەوەندی هاوبەش لە نێوانیاندا بوونی هەبووە، کە وا پێویستی کردووە نێردراو بنێرن و بەرژەوەندیە هاوبەشەکانیان بپارێزن، هەروەها لەسەر ئەو بنەمایە وا پێویست بووە کە کۆمەڵێك یاسا دابنێن و پەیوەندی دیپلۆماسی نێوانیانی لەسەر ڕێکبخەن. ژیانی ئەو شارانە تا ڕادەیەکی زۆر پەیوەست بوو بەو هاوکاری و پەیوەندیەی کە لەگەڵ شارەکانی دیکەی دراوسێیان دەیانبەست، بۆیە لەم کاتەدا ئاساییە لە باشترین کەسەکان نوێنەر بۆ شارێکی دیکە بنێردرێت و لە سەر چەندین بواری گرنگ دانوستان بکەن، هیچ سەیر نیە،

---

[٢١] علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القيديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٠٢، ص٢١

که یۆنانیەکان کەسانێکیان بۆ دانوستان دەنارد، کە قسە زان و وتاربێژ و زیرەك و بیر تیژ بوون[٢٢].

٢. پەیوەندی دیپلۆماسی لە شارستانی دوو پووبارەکە:

شارستانێتی نێوان دوو پووبارەکە، لە مێژووی مرۆڤایەتیدا یەکەمین مەفهومی دەوڵەتداریە ، دەوڵەت تیایدا بەشێوەیەکی ڕێکخراو دەرکەوت، کە هەموو ئامرازەکانی پێشکەوتنی بۆ فراوانکردنی قەڵەمڕەوی خۆی بەکاردەهێنا، ئەم دەوڵەتە هاوپەیمانێتی و بەڵێننامەی ئاشتی و هێرش نەکردنی بەستووە، هەروەها چەندین جەنگی خوێناوی بەخۆیەوە بینیوە، دواتریش هەموو ئامرازەکانی دیپلۆماسی بۆ وەستانی جەنگەکان بەکارهێناوە و ناکۆکیەکانی بەشێوەیەکی ئاشتی لەگەڵ لایەنی بەرامبەر چارەسەر کردووە، ئەم شارستانیەتە لە چەندین دەوڵەت پێکهاتووە، ئەم فرە دەوڵەتیەش پێویستی بە بەستنی هاوپەیمانێتی و ڕێکەوتننامە و ناردنی پەیام و دیپلۆماتکار هەبووە، لە گرنگترین دەوڵەتەکانی شارستانیەکە هەردوو دەوڵەتی سۆمەرییە و بابلیە کۆنەکان بوون.

٣. پەیوەندی دیپلۆماسی لە میسر:

میسر خاوەنی بەناوبانگترین و ڕەسەنترین شارستانیە کە شارستانی فیرعەونەکانە، کە بە شارستانی دۆڵی نیل ناو دەبرێت، ئەم شارستانیە چەندین سەدە بەردەوامی هەبووە و چەندین ناوچەی خستۆتە ژێر

---

[٢٢] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٣٦

دەسەلاتی خۆیەوە. میسری کۆن بەوە ناسراوە، کە ئیدارەیەکی بەهێز و ڕێکخراوی هەبووە، پاشا یان فیرعەون سەرۆکی دەوڵەت بووە، چەندین خێزان فەرمانڕەوایەتی میسریان کردووە، بەشێوەیەك لە ساڵی (٣٧٣-٣٤١ پ.ز) دا گەیشتۆتە سی خێزان.

میسر لە ساڵی (٣٤١-٣٣٢ پ.ز) جەنگی فارسەکانی کردووە، کە لە ئەنجامدا فارسەکان سەرکەوتوون و دەسەلاتی خۆیان بەسەر میسردا سەپاندووە، بەڵام ئەسکەندەر لە ئاسیادا هەڵمەتێکی دژی فارسەکان دەست پێکردووە، کە دواتر توانیویەتی لە جەنگی ئاسۆسدا فارسەکان بەسەرۆکایەتی " دارای سێیەم" تێکبشکێنێت و میسر کۆنترۆڵ بکاتەوە و خۆشی ببێت بە پاشای میسر[٢٣].

میسریەکان بۆ سەقامگیری و باشترکردنی پەیوەندیە دەرەکی و بازرگانیەکانیان ، چەندین ڕێکەوتنامەیان لەگەڵ وڵاتانی دیکە واژۆ کردووە، بەتایبەت لەگەڵ حەسیەکان ڕێکەوتنیان هەبووە، دەتوانرێت پەیماننامەی " قادش" وەك نموونەیەك لەسەر ئاستی باڵا بۆ مامەڵەی سیاسی نێو دەوڵەتانی ناوچەکە سەیر بکرێت، کە لە نێوان " رمسیسی دووەم" و " حاتوسیلی سێیەمی" پاشای حەسییەکان لە ساڵی (١٢٧٨ پ.ز) واژۆیان کرد و لەسەر هاوسەنگی هێز لەسەر خاکی سوریادا ڕێك

---

[٢٣] د. سعيد ابو عباه ، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص١٨

کەوتن، ئەم ڕێکەوتنامەیە بە زیو نوسراوەتەوە و هەردوو پاشا ئیمزایان کردووە ، هەر یەکە و کۆپیەکی لای خۆی هەڵگرتووە[٢٤].

٤. پەیوەندی دیپلۆماسی لە شارستانی ئیغریقیەکان (یۆنان):

یەکەم دەوڵەت کە لە ئەورووپا دروست بوو، وڵاتی ئیغریقیەکانە، ئەم وڵاتە بەهێز بوو و پەلی هاویشت، یەکەم ڕۆڵ بینینی ئەم دەوڵەتە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی لە سەدەی شەشەمی پێش زاین بوو، ئیغریق ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەری بۆ دروستبوونی یاسا نێودەوڵەتیەکان بینی، هەروەها زۆر کاری گرنگی لە بواری دیپلۆماسیدا ئەنجامدا، شارەکانی یۆنان بە یەک زمان قسەیان دەکرد و یەک ئاینیشیان هەبوو، هەروەها یەکسانی لە نێوان شارەکانی یۆنان تایبەتمەندییەکی دیاری ئەم دەوڵەتە بوو، شارەکان لە ناوخۆ و دەرەوە بازرگانیان دەکرد، نوێنەرایەتی دیپلۆماسیان بۆ یەکدی دەنارد و ڕێکەوتنامەیان دەبەست و بەشداریان لە کۆنگرەکان دەکرد، بەڵام پەیوەندی یۆنانیەکان لەگەڵ گەلانی دەرەوەی خۆیان باش نەبوو، ئەو گەلانەیان بە بەربەری ناوزەند دەکرد[٢٥].

٥. پەیوەندی دیپلۆماسی لە شارستانی ڕۆمانیەکان:

ڕۆمانیەکان لە یۆنانیەکانەوە فێری دیپلۆماسیەت بوون، بەڵام نەیانتوانیوە وەک ئەوان پەیڕەوی بکەن، یان گەشە بە پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکانیان

---

[٢٤] سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٢٠

[٢٥] د. سعيد ابو عباه ، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٢٨

بدەن، چونکە ڕۆمانیەکان لە پەیوەندی دەرەوەیاندا، بەکارهێنانی هێزیان لە بەکارهێنانی میکانیزمەکانی دیپلۆماسی بە باشتر زانیوە، هەروەها شانازییەکی زۆریان بەخۆیانەوە کردووە، ئەمەش وای کردووە کە گەلانی دیکە بە هاوشانی خۆیان نەزانن و پەیوەندییان لەگەڵ نەبەستن، ئەمە جگە لەوەی کە ویستی داگیرکاریان هەبووە، بۆیە هەموو ئەم هۆکارانە وایلێکردوون لە هونەری دیپلۆماسی سەرکەوتوو نەبن، یان نەتوانن وەک یۆنانیەکان گەشەی پێبدەن.[٢٦]

دووەم: دیپلۆماسی لەسەدەی ناوەندا:

١. پەیوەندی دیپلۆماسی لەسەردەمی ئیسلامدا:

دیپلۆماسیەت لای عەرەب و سەردەمی پێش هاتنی ئیسلام، زیاتر بریتی بوو لە پەیوەندی بازرگانی و کۆبوونەوە لە بازاڕ و کۆڕە ئەدەبیەکان، ئەمە بۆتە هۆی ئەوەی کە پەیوەندی ناوخۆیان نزیك بێت، دواتریش هەر بەهۆی بازرگانیەوە پەیوەندی بە گەلان و وڵاتانی دیکەوە بکەن، بەڵام کاتێك ئیسلام هات، سیستەمێکی دیپلۆماسی پێشکەوتووی پەیڕەو کرد، پێغەمبەری ئیسلام موحەمەد (درودی خوای لەسەر بێت) توانی هەموو خێڵ و عەشیرەتەکان کۆبکاتەوە، کە پێشتر بەو شێوەیە بوونی نەبوو، هەروەها سیستەمێکی دەوڵەتداری پیادە کرد،کە هاوشێوەی ئەو

---

[٢٦] د. زران بیرقدار، مفردات مقرر العلاقات الدبلوماسية والقنصلية لطلاب السنة الثانية في ماجستير العلاقات الدولية والدبلوماسية ص٦

دەوڵەتانە بوو کە لەو کاتەدا بوونیان هەبوو، وەک دەوڵەتەکانی ڕۆمانی و فارس، هەروەها دەوڵەتەکەی بە یاسای ناوخۆیی و نێودەوڵەتی دەوڵەمەند کرد و کردی بە دەوڵەتێکی پێشکەوتوو.

دیپلۆماسی لای پێغەمبەری ئیسلام (درودی خوای لەسەر بێت) بریتی بوو لە ناردنی نامە و نوێنەر بۆ سەرکردەکانی وڵاتان و خێڵەکانی دراوسێی، لە پەیامەکانیدا داوای لێدەکردن مسوڵمان ببن، نامەیەکی بۆ هەریەکە لە نەجاشی پاشای حەبەشە و هەرقلی ئیمپراتۆری ڕۆم و کیسرای پاشای فارسەکان نوسی، هەڵگرانی ئەم نامانە کاریان وەک نێردراوی تایبەت بوو، هەروەها کاری دووەمیان وەک دانوستانکار (گفتوگۆ)بوو، بۆ ئەوەی ڕێکەوتننامە مۆر بکەن و دیلەکان ئازاد بکەن و ڕێکەوتننامەی وەک حودەیبیە ببەستن[٢٧].

دەوڵەتی ئیسلام لە ماوەیەکی کورتدا توانی لە زەریای ئەتڵەسیەوە بگاتە زەریاکانی هیندی و ئارام، هەروەها هەر لە ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕۆژئاوا، زۆربەی کەنارە ئاوییەکانی خستە ژێر کۆنترۆڵی خۆیەوە، ئەم کارە پاڵی بە هەردوو دەوڵەتی ڕۆم و فارسەکانەوە نا، کە ڕێگری لە پەلهاویشتنەکانی ئەم دەوڵەتە بگرن.

ئەم دەوڵەتە لاسایی دەوڵەتی ڕۆمانی ڕۆژئاوایی نەکردەوە، بەڵکو پەیەکانیشی ڕوخاند.

---

[٢٧] د. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٢٠، ص٣١

ئەم فراوان بوونە خێراییە، سودێکی زۆری بۆ ئیسلام هەبوو، چونکە سودی لە کلتور و شارستانی دەوڵەتەکانی دیکە وەرگرت، لە ئیغریقیەکان ئەدەب و فەلسەفەی وەرگرت، لە فارسەکان رێکخستنی دەوڵەت و ئیدارەدانی وڵاتی وەرگرت، دواتریش دەوڵەتەکە پایتەختی خۆی لە حیجازەوە گواستەوە بۆ دیمەشق، عەباسیەکانیش پایتەختیان گواستەوە بۆ بەغداد، کە ئەو کات کلتور و زانستبیری بەغداد کاریگەر بوو بە کلتوری فارسەکان.

سەرەرای هەموو ئەو خاڵە ئەرێنیانەی کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێکرد، بەڵام بێ بەش نەبوو لە خاڵی نەرێنی، بە شێوەیەکی دوور مەودا کاریگەرییە نەرێنیەکانی بەهۆی تێکەڵاو بوون لەگەڵ شارستانیەتەکانی ئەو سەردەمە لە دەوڵەتەکەیدا دەرکەوتن، کە زیاتر خۆی لە ناکۆکی نێو خۆی دەوڵەتەکە و دابەش بوون و سەربەخۆ بوونی هەندێکی دیکەی لێکەوتەوە، ئەم کاریگەریە نەرێنیە بە درێژایی مێژووی دەوڵەتی ئیسلامی تا عوسمانیەکانیش هەستی پێکراو بوونیان مایەوە.

گەر بێینەوە سەر بابەتی سەرەکی خۆمان و باس لە دیپلۆماسی لەسەردەمی ئیسلام بکەینەوە، دەبینین کە لەسەردەمی پێغەمبەری ئیسلامدا (درودی خوای لەسەر بێت) بەشێوەیەکی فراوان پشت بە دیپلۆماسی بەسراوە، بەڵام وەك وشە بەکار نەهاتووە، بەڵکو ناونراوە کۆبوونەوە لەگەڵ خێڵ و عەشیرەتەکان یان ناردنی پەیام بۆ پاشاکانی جیهان ،پێغەمبەر(د.خ) قسەو دانوستانی لەگەڵیاندا کردووە، بۆ ئەوەی

بێنه سەر ئاینی ئیسلام و خۆیان ڕادەست بکەن، لەبەرامبەریشدا کۆمەڵێك بەڵێن و دەستکەوتی پێداون، هەروەها لەکاتی جەنگەکانیشدا کاتێك لایەنی بەرامبەر پەیامی بۆ ناردووە، حەسانەی دیپلۆماسی بە پەیامنێرەکە داوە، کەس نەیتوانیوە هێرشی بکاتە سەر، هەروەها ڕێکەوتنامەی ئاگربەست و هاوپەیمانێتی ڕێکخستوە و بەشێوەیەکی ئاشتیانە هەوڵی چارەسەرکردنی کێشەکانی داوە [٢٨].

بۆ نموونە لە ئاشتی حودەیبیەدا کە بەناوبانگترین ئاشتی بوو لە نێوان پێغەمبەر(د.خ) و قورەیشیەکان، کاتێ ئیسلامیەکان ویستیان بێن بۆ سەردانی(مەدینە) ئەو کات قورەیشیەکان(سهیل بن عمرو)یان بە نوێنەرایەتی خۆیان بۆ لای پێغەمبەر(د.خ)نارد، کە ئەو کات لە دەوروبەری مەدینە بوو، ئەوە بوو گەیشتن بە ڕێکەوتن و ئەنجامێکی باش کە بووە هۆی ئەوەی ماوەی ١٠ سالٌ شەڕ لە نێوانیان ڕابگیرێت.[٢٩]

لە ژیاننامە و فیقهی ئیسلامدا وشەی (السیر) زۆر بەکارهاتووە، کە لەبەکارهێنانی وشەی دیپلۆماسی لەلای یۆنانیەکان زۆرتر بەکارهاتووە، وشەکە بە واتای ئیدارەدانی سیاسەتی ناوخۆ و دەرەوە دێت، لە کاتێکدا دیپلۆماسی تەنها بە واتای ئیدارەی سیاسەتی دەرەوە دێت، ئەمەش

---

[٢٨] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٣٣

[٢٩] بەهرۆز گەڵاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٤، ل٢٦-٢٧

واتای ئەوەیە کە دەوڵەتی ئیسلامی سیاسەتی دەرەوە و ناوخۆی وەک یەک پاکێج بەکارهێناوە.[٣٠]

دیپلۆماسی لەسەردەمی پێغەمبەر(د.خ) دواتریش جێنشینەکانی، زیاتر خۆی لە بڵاو کردنەوەی زانستەکانی ئیسلام و ڕێکخستنی کۆبوونەوە و کۆنگرەکان و واژۆ کردنی ڕێکەوتنامەکان دەبینیەوە، واتە تەنها خۆی لە بڵاو کردنەوەی ئاین و فێرکردنی خەڵکی لە ئاینەکە نەدەبینیەوە.

لەسەردەمی ئومەوییەکاندا، دیپلۆماسی بەشێوەیەکی بەرچاو پێشکەوتنی بەخۆیەوە بینی، دیپلۆماسی لەلای ئەوان وەک ئامرازێک بۆ هاتنە ناو ئیسلام و وەرگرتنی جزیە بەکارهێنرا، هەروەها وەک جێبەجێ کردنی سیاسەتی دەرەوەش هەمان پەیڕەو گیرایە بەر، ئەم ئامراز و سیاسەتە وایکرد، کە ئومەوییەکان جەنگ بکەن و هاوپەیمانێتی ببەستن، هەروەها لە دانوستانەکانیان لەگەڵ گەلانی دیکە بۆ ڕاگرتنی جەنگ مەرجی خۆیان دابنێن[٣١].

هەروەها لەسەردەمی عەباسیەکانیشدا، دیپلۆماسی پێشکەوتنێکی یەکجار زۆری بەدەستهێنا، تا کار گەیشتە ئەوەی یاسای بۆ دانرا و خاڵ و بەندەکانی بەڕوونی شی کرایەوە.

فراوان بوونی پەیوەندییەکانی دەوڵەتی عەباسی وای کرد، کە دیپلۆماسی لەو سەردەمەدا بەشێوەیەکی بەرچاو پێش بکەوێت، هەروەها

---

[٣٠] . سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٣٣

[٣١] د. علي عبدالقوي الفقاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٢٠، ص٣١

عەباسیەکان دیپلۆماسیان بۆ پێشخستنی دەوڵەتەکەیان بەکارهێنا، بۆیە ڕێکخستنیان بۆ هاتنی وەفدەکان و پیشەوەران و بازرگانان و هونەرمەندان دەکرد ، کە دواتر بەسودی خۆیان دەشکایەوە.

هەروەها دیپلۆماسی لەو سەردەمەدا مسوڵمانانی کۆکردەوە و لە کاتە ناخۆشەکان بەیەکەوە بوون، کردنی بە یەک لەبەرامبەر دوژمندا، هەروەها لەوەیە هاوسەنگی هێزی نێودەوڵەتی گرنگترین ڕۆڵی دیپلۆماسی ئەو سەردەمە بینیبێت، بۆ هێنانەدی ئەم لایەنە گرنگە بەردەوام هاتوچۆ لە نێوان بەغدا و بێزەنتینیە و قوستەنتیەنە بوونی هەبوو، ئەمە وای کرد کە دەوڵەتی فەرەنجەتی بێزەنتینەکان ڕێکەوتنامە و پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتی عەباسی ببەستن.

دیپلۆماسی تا کۆتایی هاتنی دەوڵەتی عەباسی ڕۆڵێکی گرنگی لەو دەوڵەتەدا گێڕا، کە زۆر جیاوازی نەبوو لەگەڵ ئەو پێشکەوتن و شێوازەی کە لەسەردەمی نوێدا هاتەدی[٣٢].

هەروەها نێردراو و باڵێوزەکان سەر بە دەوڵەت بوون و موچەی تایبەت بەخۆیان وەردەگرت و پۆشاکی تایبەتیان لەبەر دەکرد، چەندین ئاماژە هەن کە نێرداوە دیپلۆماسیەکان لەکاتی چاو پێکەوتنیان لەگەڵ پاشاکانی جیهان پۆشاکی تایبەت و فەرمیان لەبەرکردووە، بۆ نموونە دەبینین کە (نصر بن الازهر) کە خەلیفە موتەوەکیلی عەباسیەکان لە ساڵی ٨٦١ی

---

[٣٢] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٤٦

زاینی ناردی بۆ قوستەنتینیە، پۆشاکی فەرمی دەوڵەتی عەباسی لەبەر کردبوو، کە پۆشاکێکی ڕەش بوو شیر و خەنجەری لەسەر نەخشێنرابوو.
هەر لەو سەردەمەدا پەیوەندی دیپلۆماسی لەڕووی نوسین و کتێبەوە پێشکەوتنی زۆری بەخۆیەوە بینی، چەندین کتێب لە بواری ئیدارەی سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەت نوسران، کتێبی (السلام و الحرب) و چەندین کتێبی دیکە، لەو کاتەدا نوسراون[٣٣].

٢. پەیوەندی دیپلۆماسی لەسەردەمی بێزەنتیەکاندا:

دوای داڕمانی دەوڵەتی ڕۆمانی لە سەدەی پێنجی زایندا، دەوڵەتەکە بوو بە دوو بەشەوە، دەوڵەتی ڕۆمانی عەرەبی کە پایتەختەکەی میلانۆ بوو، لەگەڵ دەوڵەتی ڕۆمانی ڕۆژهەڵات کە لە بێزەنتە دامەزرا، ئەم دەوڵەتە وەک ڕۆمای نوێ بە هێزو توانا مایەوە تا سەردەمی شارلمان و دەرکەوتنی ئیسلام و دەوڵەتی ئیسلامی. دەوڵەتی بێزەنتی، بەشێکی حکومی بۆ چارەسەرکردنی پرسەکانی دەرەوە دامەزراند، کە کەسانی شارەزای لەبواری دانوستان بۆ تەرخان کردبوو، ئەو کەسانە باکگراوندێکی زۆریان لەسەر پرسەکانی پرۆتۆکۆڵ و هاوپەیمانێتی و ڕێکەوتنامەکان هەبوو.
دەوڵەتی بێزەنتی دیپلۆماسیەتی وەک ئامرازێک بۆ مانەوەی دەوڵەت بەکاردەهێنا، واتە یەکەم بۆ مانەوە و دووەم بۆ هێزو هەژموون، ئاباتیرە چەندین جۆری لە دیپلۆماسیەت بەکاردەهێنا، بۆ ئەمەش سودی لە هونەر

---

[٣٣] . سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٣٩

و زاناکان وەردەگرت، ئەو توانی دیپلۆماسی بکاتە جێگرەوەی چەك و لە ڕووبەڕوو بونەوەی مەترسیدارترین نەتەوەی سەر زەوی بەکاری بهێنێت، کە بەربەرییەکان بوون، ئەوان گەلێکی توند بوون و تیونی خوێن بوون، هەمیشە لەگەڵ دەوروپشتیان لەگەڵ داگیرکاری و جەنگ خەریك بوون.

ئەو توانی دوژمنە ڕاستەقینەکانی خۆی لاواز بکات، لە ناوخۆی خۆیاندا ناکۆکیان بۆ دروست بکات و بە یەککرتووی نەیانهێڵێتەوە، لەو میانەیەدا سێ ڕێگای سەرەکی داهێنا کە بریتی بوون لە" یەکەم لاوازکردنی بەربەرییەکان بە دروستکردنی ناکۆکی لە نێوان خۆیاندا، دووەم دروستکردنی هاوڕێیەتی لەگەڵ گەلانی دیکە و خێڵەکان، بۆ ئەمەش بەرتیلێکی زۆری بەکارهێنا، سێیەم بڵاو کردنەوەی ئاینی مەسیحی لە نێو زۆرترین خەڵکیاندا"[٣٤].

دیپلۆماسی لەلای بێزەنتیەکان بە کۆمەڵێك تایبەتمەندی دەناسرێتەوە، لەوانە: دیپلۆماسی تاك بووە، بەهۆی ڕێوڕەسمی و هەندێك حاڵەتی دیکەی پێویستەوە سەری هەڵدەدا، وەك بەڵێننامەی ئاشتی، بەڵگەنامە مێژووییەکان باس لە یەکەم پەیوەندی دیپلۆماسی هەمیشەیی لە دەوڵەتی بێزەنتیدا دەکەن، ئەویش بریتی یە لەو پەیوەندییەی کە لە نێوان بابا و ئیمپراتۆری بێزەنتیەکان لە سەدەی حەوتدا واژۆ کرا، بابویەکان یەکەم نێردراوی خۆیان نارد بۆ بێزەنتیەو بۆ ماوەیەکی زۆر لەوێ نیشتەجێ بوو،

---

[٣٤] د. خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي، ط١، ٢٠١٢، ص٨٢

ڤێنسیاش له سەدەی چواردەیەمدا لە ژێر کاریگەری بیزەنتیەکان ئەم دیاردەیەی پەیرەوی کرد، هەروەها بوو بە یەکەم شاریش لە مێژوودا، کە بەڵگەنامەکانی ئەم کارەی پاراستوە.

بیزەنتیەکان، نێردراوە دیپلۆماسیەکانیان دەخستە ژێر چاودێرییەوە، بۆ ئەم مەبەستەش پاسەوانی پرۆتۆکۆڵ (حرس الشرف) کە بەشداری لە ڕێوڕەسمەکاندا دەکرد، چاودێری هەموو جوڵەکانی دیپلۆماتکارەکانی دەکرد، هەروەها ئەو کەسانەشی دەناسی کە پەیوەندیان لەگەڵ دەبەستن، بەڵگەنامەکان ئاماژە بەوە دەکەن، کە دەوڵەتی بیزەنتی پێی وابووە، کە نێردراوەکان لە " سیخوڕێکی دەوڵەت" هیچی دیکە نین.

سەردەمی بیزەنتیەکان لە دیپلۆماسیدا بە سەرەتای دانانی باڵیۆزخانەی هەمیشەیی دادەنرێت، ئەو کەسانەی لە دەوڵەتەکەدا دەبوونە باڵیۆز، پێویست بوو پێشتر بۆ ماوەیەکی زۆر لە یەکێك لە دیوانەکان(دیوانی سەرۆکایەتیەکانی ئێستا) بۆ ماوەیەکی زۆر کاری بکردایە و ڕاهێنانیان پێدەکرا.[٣٥] هەرچی پەیوەست بەتایبەتمەندییەکانی دیپلۆماسی لای بیزەنتیەکان، ئەوا:

١. بیزەنتینەکان پشتیان بە هونەری دانوستان دەبەست و پەیرەوی تایبەت بەخۆیان هەبوو، هەروەها کەسانی شارەزا و خاوەن ئەزمونیان دەنارد.

---

[٣٥] سەرچاوەی پێشوو ل٨٤

٢. بێزەنتینەکان لە شاری قوستەنتینیە، دیوانێکی تایبەتیان بۆ کاروباری دەرەوە پێکهێنا، کاری ئەم دیوانە دیاری کردنی کەسانی دیپلۆماتکار و دانوستانکار بوو، هەروەها لەپاڵ ئەم دیوانەدا دیوانی بیانیان دامەزراند،بە وتەی خۆیان(دیوانی بەربەری) ئەم دیوانە تایبەت بوو بە بەرژەوەندییەکانی نێردراوەکان و ڕایی کردنی کارەکانیان.

٣. باڵێۆزەکانی بێزەنتینەکان بەردەوام ڕاپۆرتیان لەسەر دۆخی ناوخۆی ئەو وڵاتە دەنوسی کەتیایدا ماونەتەوە، ئەوان لە باڵەخانەی تایبەت نیشتەجێ دەبوون[٣٦].

٤. بێزەنتینەکان گرنگیەکی زۆریان بە میوانداری و پێشوازی گەرم دەدا، وەك ئەوەی لە ڕۆما پەیڕەو دەکرا، بێزەنتینەکانیش هەمان کاریان دەکرد، هەروەها ڕێزێکی زۆریان لە نێردراوە عەرەبیەکانی بەغدا و قاهیرە و قورتوبە دەگرت، زیاتر گرنگیان بە عەرەبی ڕۆژهەڵات دەدا، وەك لە ڕۆژئاوا، بۆ نموونە باڵێۆزی بەغدا زۆر گرنگتر و باشتر بوو لەلایان وەك لە باڵێۆزی قورتوبە.[٣٧]

سێیەم: دیپلۆماسی لەسەدەی نۆیەم و هاوچەرخدا:

پەیوەندی دیپلۆماسی لەم سەردەمە لە ڕووی مێژووییەوە، دەتوانین دابەشی بکەین بۆ چەند بەشێك لەوانە:

---

[٣٦] د. خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي، ط١، ٢٠١٢، ص٨٦

[٣٧] سعيد ابوعباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دارالشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ص٤٣-٤٤

١. پەیوەندی دیپلۆماسی لە سەدەی پانزە بۆ هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهانی:

ئەم سەردەمە لە سەدەی پانزەوە بە پەیوەندی دیپلۆماسی لای دەوڵەتی عوسمانی دەست پێدەکات، تاوەکو هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهانی بەردەوام دەبێت.

دیپلۆماسی لەسەردەمی نوێدا لە سەردەمەکانی دیکە جیا دەکرێتەوە، بەوەی کە نێردراوی هەمیشەیی بوو بە کاری هەموو دەوڵەتەکان، ئەم پێشکەوتنەدوای سەردەمی رێنسانس لە ئیتاڵیاوە گەشەی کرد، لەو کاتەدا کۆمەڵێك دەوڵەت و دەوڵەتۆچکە بوونیان هەبوو، کێبڕکێی یەکدیان دەکرد، ئەم دەوڵەتانە دەیانویست دەست بەسەر سەروەری دەوڵەتۆچکەکاندا بگرن، ئامانجی هەموشیان یەك خاڵ بوو، ئەویش سەپاندنی هەژموونی خۆیان و زیادکردنی قەڵەمڕەوی بوو بەشێوەیەکی ئاشتیانە، هەر لەو کاتەدا بەشێك لەم دەوڵەتانە بۆ هاوسەنگی هێز لەگەڵ یەکدی هاوپەیمانێتیان دژی دەوڵەتانی دیکە دەبەست، هەروەها بۆ ئەوەی پەیوەندی بەردەوام و هەماهەنگی لە نێوانیاندا هەبێت، نێردراو یان دیپلۆماتکاری هەمیشەیان دادەنا[٣٨]، یەکەم دەوڵەتیش کە ئەم کارەی کرد، کۆماری ڤێنسیای ئیتاڵیا بوو، هەروەها یەکەم دەوڵەتیش بوو، کە کۆمەڵێك یاسا و رێسا و رێنمایی بۆ نێردراوە هەمیشەییەکان دانا،

---

[٣٨] عبدالفتاح شبانة، الدبلوماسية، ط١، ٢٠٠٢، ص١٤

ئەم بیرۆکەیەشی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی سێزدەیەمینی زاینی ئەو کاتەی لەگەڵ دەوڵەتی بێزەنتینەکان بەرژەوەندی بازرگانی دامەزراندبوو، لەلایەکی دیکەشەوەلەناو دەوڵەتە بچووکەکاندا بیرۆکەی نێردەی هەمیشەیی بۆ دەوڵەتەکانی دیکەی ئیتاڵیا سەری هەڵدا، وەک ئەو کارەی دەوڵەتەکانی ئەورووپای خۆرئاوا و ناوەڕاست ئەنجامیان دا.

ئیسپانیا لە ساڵی(١٤٨٧)دا یەکەم باڵیۆزی هەمیشەیی خۆی بۆ ئینگلتەرا نارد، هەروەها لە ساڵی (١٥٢٠)دا ڕێکەوتنامەیەک لە نێوان پاشای ئینگلتەرا و ئیمپراتۆریەتی نەمسا واژۆ کرا، کە بەپێی ڕێکەوتنەکە هەردوو لا باڵیۆزی هەمیشەییان ڕەوانەی یەکدی کرد، هاوکات هەریەکە لە ئیسپانیا و فەرەنسا و پورتوگال باڵیۆزخانەی هەمیشەیان لە نێوان خۆیاندا دامەزراند.

هەروەها لە ساڵی ١٦٤٨دا ڕێکەوتننامەیەک لە نێوان چەند دەوڵەتێکی ئەورووپا واژۆ کرا، دوای ئەم ڕێکەوتنامەیە لە هەموو کات زیاتر پێویستی بوونی نوێنەری هەمیشەیی دەرکەوت، چونکە ئەم دەوڵەتانە بۆ ماوەی زیاتر لە سی ساڵ لە جەنگدا بوون، هێرشی لەناکاو ئەگەرێکی نزیک بوو، بۆیە ئەوان بۆ پاراستنی خۆیان و ڕووبەڕووبونەوەی هێرشەکان، بریاریاندا کە نوێنەری هەمیشەیی بۆ یەکدی بنێرن، هەروەها باڵیۆزخانەکانیش بەردەوام زانیاریان کۆدەکردەوە و دەیاننارد‌ەوە[٣٩].

---

[٣٩] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٦٦

هەروەها بەستنی کۆنگرەی ڤییەنا لە ساڵی ١٨١٥دا بە گۆڕانکاریەکی گەورە لە مێژووی دیپلۆماسی دادەنرێت، کە لەم سەردەمەدا بەسرا[٤٠].

لەم سەردەمەدا دیپلۆماتکار و باڵیۆزخانەکان لە ولاتانی جیهاندا، کۆمەڵێك تایبەتمەندی و پارێزبەندیان پێدەدرا، کە دەتوانین لەم خاڵانەی خوارەوەدا کورتیان بکەینەوە:

١. ئەو ولاتانەی کە نێردەی هەمیشەییان دەنارد، دەیانتوانی لە ولاتەکەدا ئاڵای خۆیان لەسەر بینای باڵیۆزخانەکە هەڵبکەن، وەك ئەوەی دەوڵەتانی جیهان کردیان کاتێك نێردەیان دەنارد دەوڵەتی عوسمانی، ئاڵای ولاتەکەشیان لەسەر باڵیۆزخانەکانیان هەڵدەکرد.

٢. لە باج و خەراج دەبەخشران.

٣. پارێزبەندی دیپلۆماسیان پێدەدرا.

٤. هیچ کەس بۆی نەبوو هێرش بکاتە سەر دیپلۆماتکارەکان.

٥. نێردراوی دیپلۆماسی مافی چوونە دەرەوەی لە باڵیۆزخانەکە نەبوو، تەنانەت بۆ یەك پرسیش، تا ئەو کاتەی نێردراوێك شوێنی دەگرتەوە، ئەمەش واتای دیپلۆماسی هەمیشەیی دەگەیەنێت لەو سەردەمەدا[٤١].

هەروەها دیپلۆماتکار پێویست بوو، کۆمەڵێك تایبەتمەندی هەبێت،لە گرنگترینیان:

---

[٤٠] عبدالفتاح شبانة، الدبلوماسية، ط١، ٢٠٠٢، ص١٤

[٤١] د. خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي، ط١، ٢٠١٢، ص١١٩

١. پێویست بوو دیپلۆماتکارەکان شارەزایی تەواویان لە ئەدەب و زانستەکاندا هەبووایە، هەروەها لە زمانێك زیاتر بزانن.

٢. زوو هەستی بە ئەو ڕووداوانە بکردایە ، کە لە دەوروپشتی ڕوودەدەن.

٣. دیقەتی باش بووایە و بە کورترین ڕێگا بگەیشتایە بەئامانج.

٤. خاوەن کەسایەتیەکی بەرز بێت و ئارام و لەسەر خۆ بێت، دوور بێت لە هەموو ئەو شتانەی کاری لێدەکەن، وەك خواردنەوەی مەی، بەرتیل، ژنان[٤٢].

ئەوەی لێرەدا گرنگە باسی بکەین لەم سەردەمەدا، ئەوەیە کە جۆرێك لە دیپلۆماسی سەری هەڵدا، کە سەرۆك بە دەوڵەت دادەنرا، بۆیە جێی سەرسوڕمان نیە، کە دەبینین لەو کاتەدا، دیپلۆماتکارەکان خۆیان بە نوێنەری سەرۆك و پاشاکان دەزانی، نەك دەوڵەت، بۆیە دەتوانین بڵێین کە پەیوەندی نێوان دەوڵەتەکان تەنها لە ڕێگای پاشاکانەوە بوو، یان ئەو کەسەی بە ناوی ئەوانەوە قسە دەکات، ئەوەی لەسەر باڵێوز پێویست بوو، ئەوەبوو کە ئەو کارە بکات کە پاشا پێی دەڵێت، یان ڕازی دەکات، بۆیە ئامانج لە دیپلۆماسی لەو کاتەدا لەلای هەندێك وڵات تەنها بۆ ڕازی کردن و جێبەجێ کردنی ویستەکانی پاشا بوو.[٤٣]

---

[٤٢] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٤٩

[٤٣] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٦٦-٦٧

٢. پەیوەندی دیپلۆماسی لە جەنگی جیهانی یەکەمەوە بۆ کۆتایی جەنگی سارد(١٩٩١):

دوای جەنگی جیهانی یەکەم، دیپلۆماسی کلاسیکی شێوازێکی نوێی بەخۆیەوە بینی، کە پێی دەوترێت(دیپلۆماسی نوێ)یان (دیپلۆماسی میللی)، لەم سەردەمەدا دیپلۆماسی وردە وردە سیماو تایبەتمەندییە بنەڕەتیەکانی دیپلۆماسی کلاسیکی لێکرایەوە، بەتایبەت ئەوەی پەیوەستە بە پەیوەندی نێو دەوڵەتیەوە، هەروەها جۆرێك لە کاری نهێنی بووە تایبەتمەندییەکی دیپلۆماسی لەم کاتەدا(بە تایبەت لەجەنگی جیهانی یەکەمدا)، هەروەها یەکەمین خاڵی جیاکەرەوە لە نێوان دیپلۆماسی کلاسیکی و نوێ دەرکەوت، کە ئەویش بریتی بوو لە فراوان بوونی دیپلۆماسی لەسەر ئاستی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان، وڵاتان لە نێوان خۆیاندا ڕێکخراوی نێودەوڵەتیان دروست دەکرد و چەندین کۆنگرەیان دەبەست وەك کۆنگرەی سان فرانسیسکۆ لە ساڵی١٩٤٥دا[٤٤]، هەروەها پەیوەندی دیپلۆماسی نێوان دوو وڵات، بە ئەرێنی بێت یاخود نەرێنی، کاریگەری دەخستە سەر وڵاتانی دیکە، هەروەها دیپلۆماسی کاریگەری هەرێمی و ڕەهەندی نێودەوڵەتی لەسەر بوو، ئەمەش وای کرد گرنگی پەیوەندی دیپلۆماسی کەم ببێتەوە.

---

[٤٤] د. خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي، ط١، ٢٠١٢، ص١٣٤

تایبەتمەندییەکی دیکەی پەیوەندی دیپلۆماسی ئەم سەردەمە، ئەوەبوو کە ڕەهەندێکی نهێنی(سیخوڕی) وەرگرت، ئەمەش وای کرد کە چەندین دام و دەزگای نهێنی دروست بکرێت و لەپەیوەندییە دەرەکیەکاندا بەکار بهێنرێت، لەو کاتەدا دام و دەزگا دیموکراتیەکانی وەک پەرلەمان و ڕاگەیاندن و پارتە سیاسیەکان و کۆمەڵەکان هەوڵێکی زۆریان دەدا، کە هەموو کارەکان بە ئاشکرا بکرێت و ئامانجە نەتەوەییەکان بۆ رای گشتی ئاشکرا بکرێن، لە ئەنجامی فشاری ئەم دام و دەزگایەنە لەگەڵ ویستی حکومەت کەدەیویست هەندێك کاری دیپلۆماسی بە نهێنی بمێنێتەوە، دیپلۆماسی جۆرێك لە جێگیری بەخۆیەوە بینی، ئەویش ئەوەبوو بەشێك لە کارەکانی بە نهێنی ئەنجام بدات و ئامانجە نەتەوەییەکانیش بە ئاشکرا ئەنجام بدات.

هەندێك لە شارەزایان ئاماژە بەوە دەکەن، کاری نهێنی لە سیاسەت و دیپلۆماسی کە لە سەدەی بیستەمدا گەشەی کرد، شەرمەزاری ڕووبەڕووی دیپلۆماسی کردەوە، چونکە درۆ و کاری نهێنی و فێڵ و شاردنەوە لە کاردا زۆر پەلی هاویشت، ئەمەش وای کرد لەلایەك متمانەی خۆیان لەلای گەلەکانیان لەدەست بدەن و لەلایەکی دیکەشەوە داوای ڕاستگۆیی و ڕاشکاوی بکەن، ئەم جۆرە لە سیاسەت و دیپلۆماسی دەتوانین بڵێین بوو بە تایبەتمەندییەکی گرنگی ئەم سەردەمە، باشترین بەڵگەش وتەیەکی بالێۆزێکی بەریتانیایە بە ناوی هێنری واتۆن(Henry Watton. SIR)

کـه دەڵێـت:" دیپلۆماسـی پیـاوێکی باشـه کـه دەچـێتە دەرەوە و بـۆ بەرژەوەندی گەلەکەی درۆ دەکات"[٤٥].

دیپلۆماسـی لـه پـێش هەڵگیرسـانی جـەنگی جیهـانی دووەمـدا، رۆڵێکـی مێـژوویی گرنگـی بـینی، بەشـێوەیەك دیپلۆماتکارەکـان توانیـان ئیـدارەی وڵاتـه داگـیر کراوەکـان بـدەن و خۆشـیان بکەونـه ململانێـوە، ئـەم دیپلۆماتکارانه وەك نوێنەری گەلان سەرانسەری جیهانیان دەکرد و هەموو مافێکیان بەخۆیان دەدا، بەبێ هیچ حساب بـۆ کردنێـك ،گـەلانی دیکـەیان دوور دەخستەوە، وڵاتـانی ئـەورووپا زیـاتر ئـەم کارەیـان دەکـرد، لەسـەرو هەموویانەوە بەریتانیا و فەرەنسا و ئەڵمانیا.[٤٦].

دوای جەنگی جیهانی دووەم، حاڵەتی هەڕەشە و سزا و بەکارهێنانی هێـز، بوونە ئامرازێك لە ئامرازەکانی دیپلۆماسـی، کەلـه ڕابـردوودا بـەو شـێوازە نەبینرابوو، هۆکاری ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا لە بواری سەربازیدا، چونکە پێشتر تەکنەلۆژیا نەگەیشتبووە ئاستێکی مەترسیدار و وێرانکەر، بەکارهێنانی هێزیش بۆ ترسـاندن بـوو نـەك بۆلـەناوبردن، بـەڵام ئەم حاڵەتە گۆڕانکاری بەسـەردا هـات، بـە تایبـەت لەگـەڵ هـاتنی نیـوەی سەدەی بیستەم ، بە دیاری کـراوی لـە مـاوەی جـەنگی جیهـانی دووەم و دوای جەنگەکەش، کـە چـەکی ئـەتۆم بـەکارهێنرا، لەکاتێکدا پێشـتر ئـەم

---

[٤٥] م.م زياد خلف عبدالله جبوري، تطور الدبلوماسية-دراسة تحليلية، م١٤ جامعة تكريت للعلوم الانسانية، ٢٠٠٧ص٤٩٤

[٤٦] سەرچاوەی پێشوو.

چەکە بوونی نەبوو یان نەناسێنرابوو، بەهۆی ئەم چەکەوە ولاتان دەتوانن شارێك بسوتێنن و زیانێکی زۆر لە پیزی سوپای دوژمن بدەن، بەبێ ئەوەی خۆیان هیچ زیانێکیان بەربکەوێت، ئەم پێشکەوتنی تەکنەلۆژیایە ، بەجۆرێکی دیکە دیپلۆماسی گەشەندەوە، ئەویش ئەوەیە ئەگەر لە ڕابردوودا دەوڵەتانی جیهان پەنایان بۆ جەنگ ببردایە وەك ئامرازێك بۆ هێنانەدی ویستەکانیان، ئەوا ئێستا هەموو هەوڵێك دەدەن، کە ئەم جەنگە ڕوونەدات.

کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم کۆمەڵێك گۆڕانکاری هێنایە کایەوە، تەنها لەسەر ئاستی هاوسەنگی هێزی سەربازی نا، بەڵکو لەسەر ئاستی سیاسی و ئابوریش گۆرانکاری زۆری بەدوای خۆیدا هێنا و ولاتە زلهێزەکان پاشەکشێیان کرد و ولاتی دیکە بوونە زلهێز، کەئەمەش کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر شانۆی پەیوەندییە نێودەوڵەتی و پێشکەوتنەکان دروست کرد و سەردەمێکی نوێی لە پەیوەندی نێودەوڵەتی هێنایە کایەوە، سیستەمی پاشایەتی لە ئیتاڵیا و هەنگاریا و بولگاریا و ڕۆمانیا و ئەلبانیا و یوگسلافیا گۆڕدران و نەمان، هەروەها زلهێزەکەی ئەورووپا کە ئەڵمانیایە بەبێ هیچ مەرجێك تەسلیم بوو، هاوکات پێگەی بەریتانیا و فەرەنسا لاواز بوو، ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا وەك زلهێزێکی جیهان دەرکەوت، کە سیستەمی سەرمایەداری پەیڕەو دەکرد، لەهەمانکاتدا یەکێتی سۆفیەت کە سیستەمی ئیشتراکی پەیڕەو دەکرد و پێگەی خۆی قایم کرد، کە ئەم دوو زلهێزە پاشان بە سیستەمی دوو جەمسەرگەری ناسێنران، کە هەر

دەوڵەتە لە ڕووی بۆچوونی سیاسی و ئابووری و کلتووری لە دەوڵەتەکەی دیکە جیاوازتر بوو.

هەروەها ئەم سەردەمە، سەردەمی کۆنگرە و دروستکردنی ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان بوو، ڕێکەوتنامەی ڤییەنا لە ساڵی ١٩٦١ بەسرا، هەروەها پەیوەندی کونسوڵگەری لە ساڵی ١٩٦٣ڕێکخرا، ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان دامەزرا، چەندین ڕێکەوتنامە لەسەر حەسانە و ئیمتیازاتی دیپلۆماسی واژۆ کران[٤٧].

هەروەها دوای ئەوەی کە دەوڵەتانی جیهان ترسی ئەوەیان نەما، کە لەگەڵ دوژمنەکانیان بچنە جەنگەوە و لە ڕێگای هێزەوە ئامانجەکانی خۆیان بەدەست بهێنن، جۆرێکی دیکە لە پەیوەندی نێوان دەوڵەتان دروست بوو کە پێی دەوترێت(هاوسەنگی ترساندن)، چونکە ئەو دەوڵەتەی کە خاوەنی چەکی ئەتۆم و موشەکی کلاوەی ئەتۆمی هەمەجۆر و کیشوەر بڕە(بالیستی) بەهەمان شێوە دەوڵەتەکەی دوژمنیشی هەمان چەکی لەبەردەستدایە، ئەم هاوسەنگی هێزە وای کردووە کە دەوڵەتان پێش بەکارهێنانی هێزی سەربازی، هەوڵ بدەن لەڕێگای دیپلۆماسیەوە کێشەکانی نێوانیان چارەسەر بکەن[٤٨].

٣. پەیوەندی دیپلۆماسی لە کۆتایی جەنگی سارد (١٩٩١) تاکو ئێستا

---

[٤٧] د. عليعبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠١٢، ص٢٦

[٤٨] هەمان سەرچاوەی پێشوو ل٤٩٥-٤٩٦

لەسەردەمی ئێستاماندا و بەهۆی ئەو گۆڕانکارییانەی کە لە جیهاندا ڕووەدەن ، بەتایبەت پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و دەرکەوتنی جیهانگیری، بوونە هۆی تێکەڵ بوونی بەشێکی جیهان، هەروەها کاریگەری ئاڵۆگۆڕی نێوانیان زیادی کردووە، بەمەش چەمك و واتای دیپلۆماسی فراوانتر بوو، بەبەراورد بە چەمکی دیپلۆماسی لەسەردەمی کۆن و کلاسیکیدا.

بە کورتی، دیپلۆماسی ئەم سەردەمە کۆمەڵێك ئامانجی سیاسی و ئابوری و ئایدۆلۆژی بەدەستهێناوە، کە بۆ خزمەتی چەندین لایەن بەکاردەهێنرێن، هەروەها دیپلۆماسی لە نهێنیەوە بوو بە دیپلۆماسی کراوە یان ئاشکرا ،کە بە ڕوونی و ڕاشکاوی کارەکانی خۆی ڕایی دەکات، هەروەها کاریگەرە بە رای گشتی و جیهانگیری،ئەمە جگە لەوەی چەندین شۆڕشی لە بواری زانست و پەیوەندی و تەکنەلۆژیادا هێناوەتە کایەوە[٤٩].

دەتوانین بەدیپلۆماسی ئەم سەردەمە بڵێین " دیپلۆماسی گشتگیر یان تەواو– Total Diplomacy"، چونکە لەم سەردەمەدا دیپلۆماسی ڕازی نیە نەریتە کۆنەکانی دیپلۆماسی بە تەنها جێبەجێ بکات وەك ئاهەنگ و ڕێو ڕەسم و نان خواردن و پێشوازی، یان ڕاپۆرتێك بنوسێت و پێشبینی خۆی بخاتە ڕوو، بەڵکو دیپلۆماسی ئەرۆ پلان دادەنێت و هەماهەنگی دەکات.

---

[٤٩] يونس طلعت الدباغ، الدبلوماسية المعاصرة، ٢٠١٥، ص٦٨

ئەگەر دیپلۆماسی لە سەردەمی نوێدا چارەسەری کێشەکانی کردبێت، ئەوا دیپلۆماسی هاوچەرخ تاڕادەیەکی زۆر پەهەندی نێودەوڵەتی هەیە و لە یەك خاڵدا کۆنابێتەوە، بۆیە دیپلۆماسی سەردەمی ئێستا فراوان و ئاڵۆزە، تەنها زادەی کۆمەڵێك کێشە و پرسی ئاڵۆز نیە، بەڵکو زادەی زیادبوونی دەوڵەتەکان و گۆڕانکاریە خێراکانی ئەمڕۆمانە[٥٠].

هەروەها دیپلۆماسی ئەمڕۆ پێی دەوترێت " دیپلۆماسی بەستنەوە– Associative Diplomacy"، ئەمەش سیفەتێکە بەهۆی گەشەی بەردەوامە سەری هەڵداوە و دەوڵەتەکان لە چەند ڕوویەوکەوە خۆیان بە یەکەوە دەبەستنەوە ، بۆ نموونە دەوڵەتان پەیوەندی سیاسی و ئابوری بە یەکەوە دەبەستنەوە، بەمەش لەگەڵ وڵاتانی دیکە پەیوەندی ستراتیژی و سیاسی و ئابوری و بازرگانیان دەبێت، ئەم جۆرە لە سیاسەت و کۆکردنەوەیە، دەبێتە هۆی فراوان بوونی پەیوەندییەکانیان، بەشێوەیەك چەند وڵاتێکی دیکە دێنە ناو ئەم پەیوەستن بوون بە یەکدییەوە، وەك بازاڕی هاوبەشی ئەورووپا EEC، کە دواتریش بووە هۆی دروستبوونی یەکێتی ئەورووپا و چەندین دەوڵەتی دیکەش چوونە ناو یەکێتیەکەوە و پەیوەندییەکانیان زۆر فراوانتر کرد، تا لە ڕێکەوتننامەی ماستەرخیت لە دێسەمبەری ١٩٩١دا لەسەر سیاسەتی هاوبەش و ئابوری و دراوی هاوبەش ڕێك کەوتن.

---

٥٠ د.سيد امين شلبي، في الدبلوماسية المعاصرة، ط٢، ١٩٩٧م، ص٩٤

هەروەها لەسەر ئاستی کیشوەری ئاسیا، دەبینین کە رابیتەی دەوڵەتانی باشوری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا(Asian) هەیە، ئەمە جگە لەوەی کۆمەڵەی هاریکاری ئابوری وڵاتانی ئاسیا و باسفیك هەیە[٥١].

لێرەدا دەتوانین بڵێین، کە باسکردنی قۆناغە میژوویییەکانی کاری دیپلۆماسی، بەهەمان شێوەی باسکردنی گەشەی کاری دیپلۆماسیشە، چونکە بە تێپەڕبوونی کات، کاری دیپلۆماسی گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، ئەرك و کاری فراوانتر بووە، هەر ئەمەش دەتوانرێت وەك گەشەی کاری دیپلۆماسی سەیر بکرێت، کە قۆناغ بە قۆناغ گەشەی بەرچاوی بە خۆیەوە بینیوە تا گەیشتۆتە ئەمڕۆ کە دیپلۆماسی زۆرترین پانتایی لە سیاسەتی نێوەوڵەتی داگیر کردووە، هەموو لایەنە ئابوری و سیاسی و بازرگانی و کلتوری و گەشتیاری پەیوەستن بە لایەنی دیپلۆماسیەوە.

---

[٥١] سەرچاوەی پێشوو

بەشی دووەم:
بەستنی دیپلۆماسی و یاساکانی و جۆرەکانی دیپلۆماسی

بەشی دووەم:

بەستنی دیپلۆماسی و یاساکانی و جۆرەکانی دیپلۆماسی:

باسی یەکەم: بەستنی پەیوەندی دیپلۆماسی و قۆناغەکانی کردنەوەی نوێنەرایەتی دیپلۆماسی

أ. بەستنی پەیوەندی دیپلۆماسی:

بەشێوەیەکی گشتی سەرۆکی وڵات یان پاشا مافی نوێنەرایەتی دیپلۆماسی هەیە، مەبەست لە مافی نوێنەرایەتی دیپلۆماسیش ئەوەیە، کە دەوڵەت مافی نێردەی دیپلۆماسی هەمیشەیی بۆ دەوڵەتانی دیکە هەیە، هەروەها مافی نوێنەرایەتی دیپلۆماسیش واتەی ئەوەیە کە دەوڵەتان مافی ئەوەیان هەیە، نوێنەرە هەمیشەییەکەیان لە دەوڵەتانی دیکە قبوڵ بکرێت، ناردنی نوێنەر لەچەمکی دیپلۆماسیدا پێی دەوترێت" نوێنەرایەتی ئیجابی" هەروەها مافی دەوڵەت لە قبوڵ کردنی نوێنەرەکەی لە دەرەوە پێی دەوترێت" نوێنەرایەتی سلبی"[٥٢].

ئەو دەوڵەتانەی کە ئەو مافەیان هەیە چەند جۆرێکن:

---

[٥٢] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٢٩٧

١. یەکەم جۆر ئەو دەوڵەتانەن کە سەربەخۆن و خاوە سەروەری تەواون، لە ڕاستیدا ئەو دەوڵەتانەی کە سەروەری تەواویان هەیە، مافی ئەوەیان هەیە کە نوێنەری هەمیشەیی بۆ ئەو دەوڵەتانە ڕەوانە بکەن، کە بەرژەوەندی هاوبەش لە نێوانیاندا هەیە، هەروەها لەم نێوەندا نەریتی مامەڵەی هاوشێوە پەیڕەو دەکرێت، واتە ئەو دەوڵەتەی کە نوێنەرێك ڕەوانەی دەوڵەتێکی دیکە دەکات، لە هەمانکاتدا نێردراوی دەوڵەتەکەش قبوڵ دەکات.

بەڵام ئایا پێویستە ئەو دەوڵەتەی کە سەربەخۆیی تەواوی هەیە، نوێنەر بۆ هەموو دەوڵەتانی جیهان بنێرێت و لە هەمان کاتدا نوێنەری سەرجەم دەوڵەتانی جیهان قبوڵ بکات؟، لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا شارەزایان دەڵێن یاسای نێودەوڵەتی هیچ دەوڵەتێك ناچار ناکات نوێنەر بۆ هەموو دەوڵەتانی جیهان بنێرێت و نوێنەریشیان قبوڵ بکات، بەڵکو دەوڵەتەکان بەپێی سروشتی پەیوەندی خۆیان و بەرژەوەندییەکانیان، پەیوەندی دیپلۆماسی نێوانیان دەبەستن، بەڵام ئەم بابەتە ڕاماندەکێشێت بۆ بابەتێکی دیکە، ئەویش ئەوەیە کە دەوڵەت ناتوانێت خۆی لەسەرجەم وڵاتانی جیهان دابڕێت و پەیوەندی تەنها لەگەڵ چەند دەوڵەتێکی دیاری کراودا هەبێت، چونکە نەمانی پەیوەندی دیپلۆماسی لەگەڵ دەوڵەتێکی دیکە، واتە نەبوونی هیچ بەرژەوەندییەکی هاوبەش، بەواتایەکی دیکە خۆ بێ بەش کردن لەو بەرژەوەندییانەی کە لەو وڵاتەدا هەیە.

٢. جۆری دووەم ئەو دەوڵەتانە کە دەوڵەتێکی پاشکەوتون[٥٣]، یان خاوەن سەربەخۆیی تەواو نین، یاساو ڕیساکانی نوێنەرایەتیان لەلایەن ئەو دەوڵەتەوە بۆ دیاری دەکرێت کە دەیپارێزێت و لە سنورێکی دیاری کراودا ئەو مافەی پێدەدات، بۆ نموونە وڵاتی بەحرین لە ڕابردوودا تەنها مافی نوێنەرایەتی سلبی هەبوو، هەرچی پەیوەست بە مافی نوێنەرایەتی ئیجابی، ئەوا ئەو مافەی نەبوو، بەڵکو نەیدەتوانی نێردراو بۆ دەرەوە بنێرێت، لەبری ئەمە بەریتانیای خاوەنی ،کاروبارەکانی دەرەوەی بۆ ڕایی دەکرد، هەروەها کاتێك دەوڵەتی بولگاریان لە نێوان ساڵانی ١٨٧٨–١٩١٨ سەر بە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوو، تەنها مافی ئاڵوگۆڕی باڵێۆزەکانی هەبوو.

٣. جۆری سێیەم دەوڵەتە فیدراڵیەکانن یان نیمچە فیدراڵین، ئەو دەوڵەتانەی کە سیستەمی فیدراڵی جێبەجێ دەکەن، وەك ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و مەکسیك بە نموونە، حکومەتە ناوخۆییەکان لە مافی نوێنەرایەتی خۆیان لە دەرەوە خۆش دەبن و حکومەتی فیدراڵی لەبری ئەوانیش ئەرکی نوێنەرایەتی دەگرێتە ئەستۆ، بەڵام هەرچی حکومەتی کۆنفیدراڵیە، ئەوا هاوکاری و پەیوەست بوونیان بە یەکێتی فیدراڵیەکەوە لاوازە، بەشێوەیەك لەو مافەی خۆیان خۆش نابن کە حکومەتی کۆنفدراڵی نوێنەرایەتی دەرەوەیان بکات(لەگەڵ کۆمەڵێك کاری

---

[٥٣] پاشکەوتوو، واتە ئەو دەوڵەتانەی کە پاشکۆی وڵاتێکی دیکەن، کەلە بڕیارەکانیاندا سەربەخۆ نین و وڵاتێکی دیکە بەجۆرێک لە جۆرەکان هەژمونی خۆی بەسەردا سەپاندووە، بەشێوەیەک سەروەری تەواوی نیە و لەژێر ئینتیدابدایە.

دیکه)، ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە نێوان ساڵانی ١٧٧٨ و تاوەکو ساڵی ١٧٨٧ دەوڵەتێکی کۆنفیدراڵی بوو.

٤. دەوڵەتی دۆمنیۆن: ئەو دەوڵەتانە کە لە بنەڕەتدا داگیر کراو بوون، بەڵام وردە وردە بەرەو سەربەخۆیی هەنگاویان ناوە، ئەم دەوڵەتانە لەیەک کاتدا پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتی دایك(داگیرکەر) هەیە و پەیوەندیش بە گەلانی دیکەوە دەکەن، بۆ نموونە کەنەدا دوای جەنگی یەکەمی جیهانی دەستی بە ناردن و پێشوازی لە نوێنەرەکان کرد، هەروەها پەیوەندی لەگەڵ ئەمریکا و فەرەنسا و چەند دەوڵەتێکی دیکە بەست، ئێستاش کەنەدا ئەندامی نەتەوە یەکگرتوەکانە، بەڵام پەیوەست بوونی بە بەریتانیاوە بە تێپەڕبوونی کات کەمبۆتەوە، گەورەیی کەنەدا زیاتر ڕەمزی بووە نەك کردەیی (فیعلی).

٥. لە کۆتایشدا پاپا مافی نوێنەرایەتی دیپلۆماسی هەیە: دەوڵەتی ڤاتیکان" پێی دەوترێت شیاوی دەوڵەت بوون، چونکە بنەماکانی دەوڵەتی تێدا نیە"، بەڵام بەهۆی پێگەی پاپاوە، مافی ئاڵوگۆڕی نوێنەرایەتی دیپلۆماسی هەیە.

لە پەیماننامەی لاتران کە لە نێوان حکومەتی ئیتاڵیا لەسەردەمی مۆسۆلۆنی و پاپادا واژۆ کرا، ماف بە پاپا درا، کە پێشوازی لە نوێنەری دیپلۆماسی دەوڵەتانی جیهان بکات، هەروەها نوێنەریش بۆ دەوڵەتانی جیهان بنێرێت، هەروەها ئیتاڵیا پەیمانی دا کە هەموو ماف و ئیمتیازێکی دیپلۆماسی بە نوێنەرەکانیان بدات، ئەم پەیماننامەیە بەرکار دەبێت ،

تەنانەت تا ئەو کاتەشی نوێنەرایەتی دەوڵەتەکان لەگەڵ ئیتاڵیادا لەشەڕدا دەبن[٥٤].

ب. قۆناغەکانی کردنەوەی نوێنەرایەتی دیپلۆماسی:

مادەی دووەمی ڕێکەوتننامەی ڤیینادا باس لە دروستبوونی پەیوەندی دیپلۆماسی لەنێوان دوو دەوڵەتدا دەکات، کە بەڕەزامەندی هەردوولا دەتوانن نوێنەرایەتی خۆیان لە پایتەختدا دابمەزرێنن، نوێنەرایەتی دیپلۆماسیش بەشێوەیەکی گشتی بریتی یە لە باڵیۆزخانە و کونسوڵخانەکان یان نوسینگە و نوێنەرایەتیەکان[٥٥].

بەشێوەیەکی گشتی نوێنەرایەتی دیپلۆماسی دوای چەند قۆناغێک لە بەستنی پەیوەندی دیپلۆماسی نێوان دوو دەوڵەت دێت، کە بە چوار قۆناغدا تێدەپەڕێت:

قۆناغی یەکەم: ئەو قۆناغەیە کە سەرۆکی نێردراوی دیپلۆماسی هەڵدەبژێردرێت.

قۆناغی دووەم: ئەو قۆناغەیە کە ڕەزامەندی دەوڵەت بۆ نێردراو وەردەگیرێت.

قۆناغی سێیەم: سەرۆکی نێردراو دیاری دەکرێت.

قۆناغی چوارەم: ئەو قۆناغەیە کە کارنامەی دەست بەکاربوون ڕادەست دەکرێت.

---

[٥٤] سەرچاوەی پێشوو ل٣٩٩-٣٠٠

[٥٥] د. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٠٢، ص٧١

باسی دووەم: سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی:

یاسای دیپلۆماسی کۆمەڵێك بنەما و یاسای نێودەوڵەتی ڕێکخراون، کە هەندێك دەوڵەت لە نێوان خۆیاندا ڕێکەوتنیان لەسەر کردووە، یان لە نێوان کۆمەڵێك ڕێکخراوی نێودەوڵەتی بوونیان هەیە، پاشانیش هەر دەوڵەتە یان ڕێکخراوەکان لە چوار چێوەی ئەو یاسایەنەدا مامەڵە دەکەن[٥٦].

سەرچاوەی یاسای نێودەوڵەتی گشتی دابەش دەبێت بۆ سەرچاوەی نوسراو و نەنوسراو، سەرچاوەی نوسراو وەك ڕێکەوتنامە و پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان، سەرچاوەی نەنوسراویش بریتی یە لە نەریتی دیپلۆماسی(عورف)، ئەم دووانە سەرچاوەی بنەڕەتی یاسای نێودەوڵەتی گشتین، لەپاڵ ئەمانیشدا سەرچاوەی دیکەی وەك بۆچوونی زانایان هەیە، کە بەسەرچاوەی یەدەگ دادەنرێت، بە واتایەکی دیکە دادوەری نێودەوڵەتی پەنا بۆ ئەم سەرچاوەیە نابات، تا ئەو کاتەی بڕگەو یاساکان لە سەرچاوەکانی پێشووتر ببینێت، ئەگەر لەو سەرچاوانەدا بوونی نەبوو، بەناچاری پەنای بۆ دەبات، هەروەها سەرچاوەی یەدەگ بەپێی ریزبەندی مادەی ٣٨ لە سیستەمی دادگای دادی نێودەوڵەتی بە ریزبەندی تنازلی

---

[٥٦] د.محمد عبدالكريم حسن عزيز، مبادئ القانون الدبلوماسي، ط١، لسنة٢٠١٧، ص١٠٥

دادەنرێت[٥٧]، هەروەها بڕیار و فتواکانی دادگای دادی نێودەوڵەتی–یش بە یەکێك لە سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی دادەنرێت.

لێرەدا باس لە سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی و تایبەتمەندییەکانی دەکەین:

یەکەم: سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی :

سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی خۆی لە پێنج سەرچاوەی گرنگ دەبینێتەوە، کە ئەمانەن:

- **نەریت (عورف):**

زیادەڕەوی ناکەین کە بڵێین لە بنەڕەتدا یاسای دیپلۆماسی، یاسا و حوکمەکانی لە عورفی نێودەوڵەتی–ەوە وەردەگرت، ئەمەش واتای ئەوەیە کە مامەڵەی دیپلۆماسی نێوان دەوڵەتەکان لە کۆمەڵێك عادات تەقالیدپێکهاتووە، بەڵام بە تێپەڕبوونی کاتێکی زۆر بووە بە نەریت (عورف)، نەریتیش یاسایەکی نەنوسراوەیە، بەڵام ئەوەی گرنگە ئەوەیە کە مامەڵە دور و درێژەکان ، ئەم حوکمانەی جێگیر کردووە، بەشێوەیەکی لێکردوون کە ببنە حوکمێکی پێویست، هەروەها جێبەجێ کردنیشیان بکاتە کارێکی پێویست، هەر ئەمەش پرۆسەی جێبەجێ کردن و پابەند بوونی لە نێوان دەوڵەتەکان ئاسان کردووە، کە دەوڵەتان لەسەر بنەمای مامەڵەی هاوشێوە مامەڵە لەگەڵ یەکتری بکەن، بە واتایەکی ڕوونتر هەموو

---

[٥٧] د. عبدالعزيز محمد سرحان، قانون علاقات الدبلوماسية و القنصلية، لسنة١٩٨٦، ص٣١

ئەو یاسایانەی پەیوەستن بە بەستنی پەیوەندی دیپلۆماسی لە نێوان دەوڵەتان و دانوستان و دانوستانکاران و ماف و ئەرکیان، کۆمەڵێك یاسان لە عورفە نێودەوڵەتیەکانەوە وەرگیراون، بەڵام چ یاسایەك؟ ئەو یاسایەی کە نەنوسراوەتەوە، تەنانەت لەڕێکەوتنامەی ڤییەنا بۆ پەیوەندی دیپلۆماسی لەساڵی (١٩٦١)دا، باسی ئەو وڵاتانەی کردووە کە ڕێکەوتنامەکەیان واژۆ کردووە، هەروەها ڕێکەوتنامەی ڤییەنا لە ساڵی ١٨١٥ و پرۆتۆکۆڵی لاشابل ساڵی ١٨١٨ تایبەت بە پلەبەندی نوێنەرە دیپلۆماسیەکان، هەروەها ڕێکەوتنامەی هاڤانا ساڵی ١٩٢٨ بەهەمان شێوە پەیڕەویان لەم خاڵە کردووە[٥٨].

سەرەڕای ئەوەی کە ڕێکەوتنامەی ڤییەنا بۆ پەیوەندییە دیپلۆماسیەکان لە ساڵی ١٩٦١، سەرکەوتوو بوو لە ڕێکخستنی حوکمە تایبەتەکانی پەیوەندی دیپلۆماسی، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا لە گرنگی نەریتی کەم نەکردەوە، چونکە خودی ڕێکەوتننەکە یاساکانی لە نەریتەوە وەرگرتبوو، بۆیە نەریت(عورف)سەرچاوەیەکی گرنگی یاسای دیپلۆماسیە، ئەمەش لەبەر ئەوە نا کە خاوەن ڕەگ و ریشەیەکی کۆنە، بەڵکو لەبەر ئەوەی هێشتا کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی لەبوونی دەسەڵاتی یاسادانان و دادوەری و جێبەجێ کردنی نێودەوڵەتیدا هەژارە[٥٩].

---

[٥٨] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص١٠١

[٥٩] سەرچاوەی پێشوو

- **پەیماننامە و ڕێکەوتننامە نێودەوڵەتیەکان:**

پەیماننامە و ڕێکەوتنامە نێودەوڵەتیەکانی تایبەت بە دیپلۆماسی بە سەرچاوەیەکی فەرمی یاسای دیپلۆماسی دادەنرێن، کە بریتیە لە ڕێکەوتننامە نێودەوڵەتیانەی کەلە نێوان دەوڵەتان مۆر کراوە و بە نوسراو لە نێواناندا هەیە ، ئەمانە دەچنە بابی یاسای نێودەوڵەتیەوە[٦٠]، ئەم ڕێکەوتن و پەیماننامانە بەشێوەیەکی گشتی لە ڕووی گرنگی و کاریگەرییانەوە بە ڕێکەوتنی گشتی پۆلێن دەکرێن، هەروەها هەندێك لە پسپۆڕان ئەم ڕێکەوتنانە بە پەیماننامەی یاسادانان ناو دەبەن، چونکە لەم جۆرەدا چەندین یاسا دادەنرێنو دەوڵەتانی جیهانیش جێبەجێی دەکەن. لەوەیە باشترین نموونە بۆ ئەم جۆرە یاساییە ڕێکەوتنی ڤییەنا بێت کە لە ساڵی ١٩٦١ بۆ پەیوەندیە دیپلۆماسیەکان لەلایەن نەتەوە یەکگرتوەکانەوە ڕێکخراوە، هەروەها ڕێکەوتنامەی ڤییەنا بۆ پەیوەندییەکانی کونسوڵیەت لە ساڵی ١٩٦٣دا بەسراوە، ئەم دوو ڕێکەوتنە بەهۆی هەوڵ و ماندوو بونێکی زۆری لیژنەی یاسایی نێودەوڵەتی سەر بە نەتەوە یەکگرتوەکان هاتەدی، کە سەرکەوتنێکی گەورەی بۆ دیاری کردنی یاساکانی تایبەت بە پەیوەندی دیپلۆماسی بەدەستهێنا ، هەروەها ڕێکەوتنامەی ڤییەنا لە ساڵی ١٨١٥ و لاشابل لە ساڵی ١٨١٨ و پەیماننامەی لاتران کە لە ساڵی ١٩٢٩ لە نێوان ئیتاڵیا و پاپای ڤاتیکان

---

[٦٠] د. مايا الدباس، د. ماهر ملندي، العلاقات الدبلوماسية و القنصلية، ٢٠١٨ ، ص١٤

بەسرا، چەند نموونەیەکی دیکەی دانانی یاسای دیپلۆماسین لە رێگای رێکەوتنەکانەوە[٦١].

- **بۆچوونی شارەزایانی یاسای دیپلۆماسی نێودەوڵەتی:**

بۆچوونی ئەم کەسایەتیانە سەرچاوەیەکی گرنگ و دەوڵەمەندی یاسای پەیوەندییە دیپلۆماسیەکانن، چونکە ئەو کەسانە خاوەن زانست و شارەزاییەکی پراکتیکی فراوانی ئەو بوارەن و ماوەیەکی زۆرە ئەزمونیان لە دیپلۆماسیدا پەیدا کردووە، ئەمە جگە لەوەی چەندین توێژینەوەیان لەسەر پەیوەندیە دیپلۆماسیەکان کردووە، دواتریش بە بۆچوونی هونەری و شارەزایی خۆیان کێشەکانیان چارەسەرکردوە، پاشانیش لە چوارچێوەیەکی یاسایدا هەوڵی کۆکردنەوە و نوسینەوەیان داوە.

چەندین شارەزا و پسپۆڕ بوونیان هەیە کە لە دەستەکانی زانستیدا گرنگیان بە یاسای نێودەوڵەتی تایبەت بە دیپلۆماسی داوە و پرۆژەیان پێشکەش کردوون، بلونچی کە زانایەکی سویسریە توانی لە ساڵی ١٨٦٨دا چەندین یاسای تایبەت بە رێکخستنی دیپلۆماسی دەربکات، هەروەها باسکالێ فیو زانای ئیتاڵی لە ساڵی ١٨٩٠دا یاسای رێکخستنی دیپلۆماسی پێشکەش کردووە[٦٢].

---

[٦١] القانون الدبلوماسي، مركز السلام للثقافة الدبلوماسية، ٢٠٢٠/٣/١٥، http://www.siironline.org/alabwab/diplomacy-center/045.html

[٦٢] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص١٠٥

بەڵام گرنگترین دەستەی زانستی کە گرنگی بە یاسای نێودەوڵەتی دابێت و هەوڵی کۆکردنەوەی یاساکانی پەیوەندی دیپلۆماسی دابێت و پرۆژەیەکی پێشکەش کردبێت، کۆمەڵەی یاسای نێودەوڵەتی لە نیویۆرك لە ساڵی ١٨٩٥ بوو، کە یاسایەکی تایبەت بە پارێزبەندی و ئیمتیازەکانی دیپلۆماسی پێشکەش کرد، هەروەها پرۆژەی دووەمی لە ساڵی ١٩٢٩ پێشکەش کرد، هەروەها زانکۆی هارڤرد لە ساڵی ١٩٣٢دا بابەتی ئیمتیاز و پارێزبەندی دیپلۆماسی ئامادە کرد[٦٣].

- **بڕیاری دادوەرەکان وەك سەرچاوەیەك لە سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی:**

مەبەست لە دادگای نێودەوڵەتی کۆمەڵێك بنەمای یاساییە، کە لە دادگا نێودەوڵەتیەکان و نیشتیمانیەکانەوە دەرکراون، ئەم حوکم یان یاسایانە بە سەرچاوەیەکی یەدەگی یاسای دیپلۆماسی نێودەوڵەتی دادەنرێت، ئەو حوکمانەی کە دادگای نێودەوڵەتی دەریدەکات، بە سەرچاوەی ئەسڵی یاسای نێودەوڵەتی گشتی دانانرێت، چونکە دادوەر بنەمای یاسایەکی نوێی لا نیە، بەڵکو یاسای بەرکار جێبەجێ دەکات، ئەگەر یاسا بنەڕەتیەکە بوونی هەبوو، ئەوا دادوەر دەگەڕێتەوە بۆی، بەڵام لەکاتی بوونی ناکۆکی لەسەر حوکمێك کەلە سەرچاوە نوسراوەکانی وەك پەیماننامە و ڕێکەوتنەکانیشدا بوونی نەبێت،ئەوا دادوەر دەگەڕێتەوە بۆ

---

[٦٣] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص١٠٥

حوکمی دادگا، ئەم سەرچاوەیە لە بەردەم دادگا نێودەوڵەتیەکان بە حوجە دانانرێت، بەڵکو بە ئامرازێك لە ئامرازەکان دادەنرێت، کە هاوکاری دادوەر دەکات یاسایەکی عورفی جێبەجێ بکات[٦٤].

لەو کەیسانەی کەدادگای نێودەوڵەتی چاوی پێداخشاندۆتەوە و لە یاسای نێودەوڵەتی دیپلۆماسی جێگیر کراوە، پرسی " ئایا دی لاتۆری"یە، کە دادگا لە دانیشتنی یەکەم حوکمی لە ٢٠ی تشرینی دووەمی ١٩٥٠بۆ دەرکرد، هەروەها حوکمی دووەمی لە ڕۆژی ٢٧ی هەمان مانگدا بوو، سێیەمین حوکمیشی لە ١٣ی حوزەیرانی ١٩٥٣دا بوو[٦٥].

هەروەها ئەوەی پەیوەستە بە کارمەندانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و باڵیۆزەکەی لە تاران ، کە دادگا لە ڕۆژی ٢٤ی ئایاری ١٩٨٠دا حوکمی بۆ دەرکردن[٦٦].

- **بنەمای گشتی یاساکان وەك سەرچاوەیەك لە سەرچاوەکانی یاسای دیپلۆماسی:**

مەبەست لە کۆمەڵێك بنەمای یاساییە، کە دەوڵەتانی جیهان باوەڕییان پێیەتی، هەروەها شیاوی ئەوەیە کە لە هەموو سیستەمە یاساییەکاندا جێبەجێ بکرێت، یان کۆمەڵێك بنەمای سەرەکیە، کە کۆمەڵێك دەوڵەت

---

[٦٤] د. مايا الدباس، د. ماهر ملندي، العلاقات الدبلوماسية و القنصلية، ٢٠١٨ ، ص٢٢

[٦٥] القضية المتعلقة بموظفي الولايات المتحدة الدبلوماسيين و القنصليين في طهران– الحكم الصادر في ٢٤–٥–١٩٨٠– موجز الاحكام و الفتاوي الصادرة عن محكمة العدل الدولية١٩٤٨–١٩٩١– الامم المتحدة–ص١٩–٢٥ و ص١٤٠

[٦٦] سەرچاوەی پێشوو

تیایدا بەشدارن و جێبەجێی دەکەن ، یان کۆمەڵێك بنەمان بە شێوەیەکی جێگیر دەوڵەتان لەناوخۆی خۆیاندا جێبەجێی دەکەن.

بنەمای مامەڵەی هاوشێوە بە گرنگترین بنەمای پەیوەندییە دیپلۆماسییەکانی ئێستا دادەنرێت، بە واتایەکی دیکە دەوڵەتان دەتوانن لە ڕێگای مامەڵەی هاوشێوە، ئیمتیازات و پارێزبەندی دیپلۆماسی نێوان خۆیان زیاد بکەن یان کەمی بکەنەوە.

بۆ نموونە لە بەندێکی ڕێکەوتنامەی ڤییەنای ساڵی ١٩٦١دا هاتووە کە"دەوڵەتان لەسەر بنەمای ئاڵوگۆڕ، بە پشت بەستن بە نەریت یان ڕێکەوتنی مامەڵەی هاوشێوە، ئیمتیازات بە یەکتری دەدەن".

کەواتە دەوڵەتان پێویستە بە مامەڵەی هاوشێوە ،نوێنەرایەتی دیپلۆماسی نێوان خۆیان لە ڕووی قەبارەی نێردراوی دیپلۆماسی، ژمارەی دیپلۆماتکاران و جۆریان و سەرۆکایەتی و ڕێزبەندی و چۆنیەتی ڕادەست کردنی کارنامە، ڕێکبخەن، ئەمە جگە لەوەی کە پێویستە لەڕووی پارێزبەندی و ئیمتیازاتی دیپلۆماسیەوە، هەمان مامەڵەی دەوڵەتی بەرامبەر بکات[٦٧].

دووەم: تایبەتمەندییەکانی یاسای دیپلۆماسی:

یاسای دیپلۆماسی کۆمەڵێك تایبەتمەندی هەیە، کە پێویستە لە هەموو حاڵەتەکاندا پەیڕەو بکرێن، کە ئەمانەن:

---

[٦٧] د. ماهر ملندي، العلاقات الدبلوماسية و القنصلية، منشورات الجامعة الافتراضية السورية، ٢٠١٨، ص٢١

١. یاسای دیپلۆماسی یاسایەکی پابەندکارە(الزامیە)کە زۆر بە ڕاشکاوی دەوڵەت و تاك ناچار دەکات پابەند بێت بە ڕێکەوتننامە نێودەوڵەتیەکان، لەناویشدا پێویستە یاساکان جێبەجێ بکات، هەروەها یاسای دیپلۆماسی بە گرنگترین لقی یاسای نێودەوڵەتی دادەنرێت[٦٨].

٢. یاسای دیپلۆماسی زانستە، هەروەها یاسا و بنەمای تایبەت بەخۆی هەیە، یاساکانی شیاوی درێژکردنەوەن.

٣. یاسای دیپلۆماسی زانستێکی پراکتیکیە، لەڕوانگەی جێبەجێ کردنی یاسا نێودەوڵەتیەکانەوە هاتووە.

٤. یاساکانی دیپلۆماسی لەڕێگای دەزگا تایبەتەکانەوە بەسەر کەناڵە دیپلۆماسیەکاندا جێبەجێ دەکرێت.

٥. یاسای دیپلۆماسی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان ڕێکدەخات، هەروەها پەیوەندی نێوان کەسەکان و یاسای نێودەوڵەتی ڕێکدەخات، وەك دەوڵەت و ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان[٦٩].

٦. یاسای دیپلۆماسی لەسەر کەسانی پسپۆڕ و ئامادەکراو جێبەجێ دەکرێت، جێبەجێ کردنیشی بە پشت بەستن بە زیرەکی و مەواقیفەکان و دۆخەکان دەبێت.

---

[٦٨] د. سهيل حسين الفتلاوي، القانون الدبلوماسي، ص٢٣

[٦٩] د. محمد عبدالكريم حسن عزين، مبادىء القانون الدبلوماسي، ط١، ٢٠١٧، ص١٠٨

٧. یاسای دیپلۆماسی کاریکی گشتگیرە، پەیوەستە بە زۆر لایەنی ژیانەوە، وەك سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابووری و سەربازی و کەسایەتیە یاساییە نێودەوڵەتیەکان.

٨. یاسای دیپلۆماسی لەبری دەوڵەت بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکان پەیڕەو دەکرێت.

٩. یاسای دیپلۆماسی کاریکی ئاڵوگۆڕکاریە، واتە مامەڵەی هاوشێوەیە، بەرامبەرت چۆن مامەڵەی کرد، تۆش بەهەمان شێوە مامەڵەی لەگەڵ دەکەیت[٧٠].

[٧٠] د. محمد عبدالكريم حسن عزيز، مبادىء القانون الدبلوماسي، ط١، ٢٠١٧، ص١٠٨

باسی سێیەم: جۆرەکانی دیپلۆماسی:

لە سەردەمی ئێستاماندا، جۆرەکانی دیپلۆماسی بەشێوەیەکی فراوان پەلیان هاویشتووە و هەمەجۆر بوون، دەوڵەت چەندین ڕێگاو ئامرازی جیاواز لە پەیوەندییە دیپلۆماسییەکانی بەکاردەهێنێت و کەسانی تایبەتمەند لە چینە جیاوازەکان بۆ کاری دیپلۆماسی ڕادەسپێرێت، هەروەها دوای جەنگی دووەمی جیهانی دیپلۆماسی گەشەکردن و گۆڕانکارییەکی زۆری بەسەردا هات، ئەنجامی شەڕەکە کاریگەرییەکی زۆری کردە سەر پێشکەوتنی شۆڕشەکانی زانست، کۆمەڵایەتی، ئابووریی، تەکنەلۆژیا، لەڕووی تیۆریشەوە بووە هۆی کۆتاییهێنان بە دیپلۆماسی نهێنی، کە ئەو جۆرە دیپلۆماسیەی ئیعتیمادی تەواوی دەکردە سەر پەیماننامە و ڕێکەوتننامە نهێنیەکان، وەک ئەوەی لە نێوان وڵاتانی ڕۆژئاوا و ڕوسیای قەیسەری ڕوویدا، هەروەها چەندین جۆر و شێوازی دیپلۆماسی بەناوی نوێوە سەری هەڵدا، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١. دیپلۆماسی دوولایەنی یان چەند لایەنی:

کۆنترین شێوەی دیپلۆماسیە، دوو وڵات لەسەر بنەمای دانوستانی دوولایەنە،پەیوەندی دیپلۆماسی نێوانیان ڕێکدەخەن، یان پەیوەندییەکە لە نێو چەند وڵاتێکدا دەبەسرێت، وڵاتانی ئیغریقی لە کۆندا پەیڕەویان لەم جۆرە لە دیپلۆماسی دەکرد، بەڵام ئەم جۆرە تا بەستنی کۆنگرەی

وستفاليا لە ئەڵمانيا لە ساڵی (١٦٤٨)دا بە ئاشكرا دەرنەكەوت ، كەسەرەتای كۆتايی جەنگی سی ساڵەی نێوان چەند دەوڵەتێكی ئەوروپی بوو[٧١]، دیپلۆماسی دوو لایەنی یان كلاسیكی، كارەكانی خۆی لەسەر چەند بنەمایەكی سەرەكی ئەنجام دەدات، وەك:

- بەستنی پەیوەندی سیاسی.
- هاوكاری و ڕەهەندی ئەمنی.
- ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن و فێركردن.
- دیپلۆماسی گشتی.
- هاریكاری و هەماهەنگی و پەیوەندی لە نێوان وەزارەتەكانی دەرەوە بە تایبەت لە بواری چاكسازی ناوخۆیی.
- دیپلۆماسی ئابوری.
- كاروباری باڵیۆزخانە.
- دیپلۆماسی لوتكەی نێوان سەرۆكەكانی دەوڵەت و حكومەت.

هەرچەندە ئەم جۆرە دیپلۆماسیە، هێشتا كاری پێدەكرێت و دەوڵەتان لە پەیوەندی دوولایەنەدا پەیڕەوی دەكەن، بەڵام پاشەكشەی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە، هۆكاری پاشەكشەی ئەم شێوازەی دیپلۆماسی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، كە دەوڵەتانی جیهان ژمارەیان زیادی كردووە، بۆنموونە لە سەرەتای سەدەی ڕابردوودا جیهان لە ٢٠ دەوڵەت

---

[٧١] د. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٠٢، ص١٨٧

پێکهاتبوون، بەڵام لە ساڵی ٢٠٠٥دا ژمارەکە بۆ نزیکەی ١٩١ دەوڵەت بەرزبۆتەوە، ئەمەش وادەکات پەیوەندی دوولایەنە قورس بێت، لەکاتێکدا پەیوەندی لە ڕێگای ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکاندا بۆ نموونە زۆر ئاسانترە، هەروەها بەرژەوەندی نێوان دەوڵەتەکان زیادی کردووە، بۆیە پەیوەندی نێوان دوو دەوڵەت یان چەند دەوڵەتێکی دیاری کراو، کەمترین بەرژەوەندی تێدایە، ئەمە جگە لەوەی ئێستا دەوڵەتانی جیهان بەشێوەی کۆمەڵ و گروپەوە دەچنە نێو ڕێکخراوەکان و کاری پێکەوەیی لە بواری سیاسی و ئابووری و سەربازی دەکەن، بازاڕی هاوبەشی ئەوروپا و ڕێکخراوی هاوپەیمانێتی ئەتڵەسی" ناتۆ" لەوەیە باشترین نموونەی ئەم کاری پێکەوەییە بێت. بەڵام سەرباری ئەوەی کە لەسەرەتاوە باسمان کرد، کە وتمان پەیوەندی دیپلۆماسی نێوان دوو وڵات گرنگیەکی ئەوتۆی نەماوە، بەڵام لە دوو حاڵەتدا گرنگیەکی زۆری هەیە، ئەوانیش:

- پەیوەندی دیپلۆماسی نێوان دوو دەوڵەتی گەورە، وەک ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و ڕوسیا، پەیوەست بەو کارانەی کەلای هەردوو وڵات زۆر گرنگە، وەک دانوستانی پەیوەست بە چەکی ستراتیژی و بڵاو کردنەوەی.
- پەیوەندی دیپلۆماسی لە نێوان دەوڵەتێکی گەورە و دەوڵەتێکی بچووک، ناودەنرێت دیپلۆماسی" نەگونجاو یان داگیرکاری"، ئەم جۆرە دیپلۆماسیە و پەیڕەوکردنی لە سەردەمی داگیرکاری کلاسیکیدا جێبەجێ

دەکرا[٧٢]، بەڵام ئەوەی ئەمڕۆ زیاتر شاراوەیە(وەك دیپلۆماسیەکی ئاسایی دەبینرێت، بەڵام لە بنەڕەتدا بەوشێوەیە نیە) و دەوڵەتە گەورەکە دەوڵەتی بچووکی ئیستیغلال کردووە[٧٣].

٢. دیپلۆماسی میللی:

ئەم جۆرە لە دیپلۆماسی، شێوەیەکی نوێی دیپلۆماسی هاوچەرخە، هەروەها پێگەیەکی بەرز و بەهێزی لە پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان وەرگرتووە، چونکە ڕاستەوخۆ لەگەڵ رەئی گشتی تێکەڵ دەبێت، بەمەش کاریگەریەکی قوڵ لە تێگەیشتنی سیاسی لای هاوڵاتیان دروست دەکات[٧٤]. ئەوانەی بەم جۆرە دیپلۆماسیە هەڵدەستن، بریتین لە وەفدەکانی خوێندکاران، کرێکاران، هونەرمەندان و وەرزشکاران ، کە لە پێناوی ناساندنی بیروڕای ڕاست و دروستی وڵاتەکەیان دوور لە گرتنەبەری ڕێگاکانی سیاسەت پەیڕەوی لێدەکەن، ئامانجی ئەم جۆرە دیپلۆماسیە بۆ نزیك بوونەوەی نێوان چین و توێژەکانی گەلانی جیهانە، دیپلۆماسی میللی جیاوازی لەگەڵ ئەوانی دیکەدا هەیە، چونکە لەو جۆرە دیپلۆماسیەشدا زۆر بە کەمی ڕەچاوی ئەتەکێت و پێویستیەکانی پرۆتۆکۆلات دەکرێت[٧٥].

---

[٧٢] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٥٢

[٧٣] سەرچاوەی پێشوو

[٧٤] د. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٠٢، ص١٨٥

[٧٥] بەهرۆز گەلاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤، ل ٣٢

٣. دیپلۆماسی کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان:

کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان کۆبوونەوەیەکی جیهانیە، کە چەندین دەوڵەت بە ئامانجی چارەسەرکردنی کێشەیەك یان پرسێکی دیاری کراو، لەسەر سازدانی ڕێك دەکەون، یان بە ئامانجی تاوتوێ کردن و هاریکاری نێوانیان لەڕێگای گۆڕینەوەی ئالۆگۆڕی بۆچوونەکانیان و گەیشتن بە ڕێك کەوتن، ئەو کۆنگرانە دەبەستن[٧٦].

بێگومان بەستنی کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان بە هەموو جۆرەکانیەوە، پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان پتەوتر دەکەن، بەتایبەت ئەگەر کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان پەیوەست بێت بە پتەوکردنی پەیوەندییەکان وبەهێز کردنی پەیوەندی نێوان وڵاتانی بەشداری کۆنگرەکان.

ئەگەر لە ڕابردوودا کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان" چەند دەوڵەتێکی لەخۆ گرتبێت و گرنگیان بە چارەسەرکردنی کێشەکانیان دابێت، ئەوە دەبینین کە ئەمڕۆ هەموو دەوڵەتانی جیهان گرنگیەکی زۆر بە هەموو کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان دەدەن، بە وردی چاودێری قۆناغەکانی و ئەنجامەکانی دەکەن، جا کۆنگرەکە بۆ بابەتی سیاسی بێت یان ئابوری و یاسایی"[٧٧].

دەتوانین کۆنگرە و کۆبوونەوە نێودەوڵەتیەکان، لەڕووی نەخشەی کارەوە بکەینە چەند کۆمەڵەیەك، کە بریتین لە یەکەمیان: کۆنگرە سیاسیەکان، دووەمیان: کۆنگرە هونەرییەکان، سێیەمیان: کۆنگرە زانستیەکان.

---

[٧٦] عطا محمد صالح زهرة، اصول العمل الدبلوماسي و القنصلي، ٢٠٠٤، ص٢١٨

[٧٧] خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي، ص٦٠٨

بەم شێوەیە کۆنگرە و کۆبوونەوە نێودەوڵەتیەکان، بەهۆی سەرهەڵدانی حیهانگیرییەوە سەری هەڵدا و فراوان بوو، بەشێوەیەك ڕۆڵێکی بەرچاوی لە کەمکردنەوەی گرژییەکان بینی[٧٨].

٤. دیپلۆماسی پەرلەمانی:

عەبدولفتاح شبانەی باڵیۆز، لەسەر دیپلۆماسی پەرلەمانی دەڵێت:" ئەو دیپلۆماسیەیە کە ئەندامانی پەرلەمان و لیژنە پەرلەمانیەکان پەیڕەوی دەکەن، ئامانجی ئەم جۆرەی دیپلۆماسی بۆ پتەوکردنی پەیوەندییەکان و ڕوونکردنەوەی دۆسیەکانە، هەروەها بۆ ڕاکێشانی ڕای گشتی گەلانی جیهانە، بۆئەوەی سەرنجیان بۆ پرسێکی دەوڵەتەکەی خۆیان ڕابکێشن"[٧٩]. هەروەها د. عەتا محەمەد صالح، چوار تایبەتمەندی بۆ دیپلۆماسی پەرلەمانی دیاری دەکات، کە بریتین لە، یەکەم: بە ئاشکرا، دووەم: دیموکراتی، سێیەم: بە کۆمەڵ[٨٠] چوارەم: چەندین جۆر بواری دیپلۆماسی پەرلەمانی[٨١].

٥. نێردراوی دیپلۆماسی تایبەت:

دیپلۆماسی تایبەت یان نێردراوی تایبەت، بەوە جیا دەکرێتەوە لە جۆرەکانی دیکەی دیپلۆماسی، کە چەند لایەنێك لەخۆ دەگرێت و کاتیە،

---

[٧٨] یونس طلعت الدباغ، الدبلوماسیة المعاصرة، ٢٠٠٥، ص١٥٠-١٥١

[٧٩] عبدالفتح شبانة، الدبلوماسیة، ص١٧

[٨٠] کە ئەو دیپلۆماسیەیە کە لەناو ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکاندا پەیرەو دەکرێت، بەتایبەت دەستەکانی سەر بە نەتەوە یەکگرتوەکان.

[٨١] یونس طلعت الدباغ، الدبلوماسیة المعاصرة، ٢٠٠٥، ص١٥٢

واته هەمیشەیی نیە و لەڕێگەی نێردەی دیپلۆماسی تایبەتەوە پەیڕەو دەکرێت، کە لەوەفدێك یان چەند کەسانێك پێکدێت و بەمەبەستی کاریکی تایبەت سەردانی دەرەوەی وڵات دەکەن، هەروەها ئەم دیپلۆماسیە دانوستانی و نوێنەرایەتیە، لەوەیە سەردانی وەفدە دیپلۆماسیە کە بۆ وڵاتێك بێت، یان لە میانەی سەردانەکەیاندا سەردانی چەند وڵاتێکی دیکە بکەن و پاشان بگەڕێنەوە.

لیژنەی یاسایی نێودەوڵەتی سەر بە نەتەوە یەکگرتوەکان، پێناسەی نێردراوی دیپلۆماسی تایبەتی کردووە بەوەی کە" بریتی یە لە نێردراوێکی تایبەت کە نوێنەرایەتی دەوڵەتەکەی دەکات، وەفدەکە بەرەزامەندی ئەو دەوڵەتەی بۆی دەچن، سەردانەکە ئەنجام دەدەن، کە بۆ چارەسەرکردنی پرسێکی دیاری کراوە یان بۆ ئەنجامدانی کاریکی سنوردارە"[٨٢].

ئەم جۆرە دیپلۆماسیە لەم سالانەی دوایدا زیادی کردووە، چونکە پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان فراوانیەکی زۆری بەخۆیەوە بینیوە و بابەت و پرسەکانیش فراوان و ئاڵۆز بوون، ئامانج لەم دیپلۆماسیە بۆ گەشەپێدانی پەیوەندی نێوان گەلانە، هەرچەندە لە ڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابورییەوە لەیەك جیاواز بن، هەروەها بۆ ئەوەی نێردراوی دیپلۆماسی تایبەت کارەکەی بە باشی ئەنجام بدات، پارێزبەندی و

[٨٢] سعید ابو عباه، الدبلوماسیة تاریخها مؤسساتها انواعها قوانینها، دار الشیماء للنشر والتوزیع، ٢٠٠٩ ص٥٦

ئیمتیازاتی پێدەدرێت، کە نەتەوە یەکگرتوەکان لە ساڵی ١٩٦٩دا یاسای بۆ دەرکردوە.[٨٣]

٦. دیپلۆماسی لوتکە:

دیپلۆماسی لوتکە بەرزترین قۆناغی دیپلۆماسیە، زۆر بە وردی لەلایەن ئامادەکاران و پسپۆڕانەوە ئامادەکاری بۆدەکرێت، بەشێوەیەکی گشتی سەرۆکی وڵات(یان کەسایەتیەك کە بەرزترین پۆستی هەبێت لە وڵاتدا) بە هاوەڵی چەند بەرپرسێکی دیکەی وەك وەزیری دەرەوە بەشداری تێدە دەکەن، کۆنگرەی لوتکەی وڵاتانی ئەورووپا کە لە ساڵی (١٨١٥)دا لە ڤییەنا بەسرا، نموونەی دیپلۆماسی لوتکەیە[٨٤].

مەبەست لەم جۆرە دیپلۆماسیە ئەوەیە کە سەرۆکی دەوڵەتان کۆنگرەیەکی لوتکە ڕێکدەخەن و لە نێوان خۆیاندا تاوتوێی چەند پرسێکی نێودەوڵەتی دەکەن، یان باس لە پەیوەندی نێوان ئەو دەوڵەتانە دەکەن کە لە کۆنگرەی لوتکەکەدا بەشدارن، لە چەند ساڵی ڕابردووشدا ئەم شێوازی دیپلۆماسیە زۆر پەرەی سەندووە، کە وڵاتان بە مەبەستی چەندین پرسی گرنگ و ئاڵۆز کۆبوونەوەی لوتکە ئەنجام دەدەن، چونکە ئەم دیپلۆماسیە گرنگیەکی زۆری لە پەیوەندی نێوان دەوڵەتان هەیە، هەروەها حکومەتەکانی دیکەش لەسەرانسەری جیهاندا گرنگی بە ئەنجامەکانی دەدەن.

---

[٨٣] سەرچاوەی پێشوو

[٨٤] د. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٠٢، ص١٦٥

بیرۆکەی چاوپێکەوتنی لوتکە لەوەوە سەری هەڵداوە، کە چارەسەرێکی خێرا و ڕیشەیی بۆ کێشەکان دەدۆزێتەوە، چونکە سەرۆکی دەوڵەتەکان دەسەڵاتی تەواویان بۆ بڕیاردان و ڕێکەوتن هەیە و بە خێرایی دەگەنە ڕێکەوتنێکی گرنگ. زۆرینەی ڕێکەوتنامە گرنگەکانی جیهان، لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە بەهۆی ئەم جۆرە کۆنگرانە و چاوپێکەوتنی لوتکەوە بووە، کە لەنێوان سەرۆکی دوو وڵات یان زیاتر ئەنجامدراوە[٨٥].

٧. دیپلۆماسی یارمەتیدان:

ئەو جۆرە دیپلۆماسیەیە کە وڵاتانی باشوور بەکاریدەهێنن ، کە بریتی یە لەیارمەتیدانی وڵاتانی سێیەم، ئەم جۆرە دیپلۆماسیە بۆ کارتێکردن لەو وڵاتانەیە، ئەوەش لە ڕێگای بەخشین و نەبەخشینی ئەو یارمەتیانەوە دەبێت، بەم کارەیان وا لە وڵاتانی جیهانی سێیەم دەکەن، کە ڕێگا لەبەردەم بەرژەوەندییەکانی وڵاتانی باشووردا نەگرن[٨٦].

٨. دیپلۆماسی قەیرانەکان یان کارەساتەکان:

ئەم دیپلۆماسیە جۆرێکە لە چالاکی دیپلۆماسی بۆ چارەسەکردنی قەیرانێکی لەناکاو کە بەرۆکی جیهانی گرتووە، کاری دیپلۆماسی لێرەدا کە دەوڵەتان پێی هەڵدەستن رۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە ڕووی ئیدارەدان و چارەسەرکردنی قەیرانەکان، هەروەها شانەی قەیرانی نێودەوڵەتی

---

[٨٥] سعید ابوعیاه،الدبلوماسیة تاریخها مؤسساتها انواعها قوانینها، دار الشیماء للنشر والتوزیع، ٢٠٠٩ص٥٦-٥٧

[٨٦] بەهرۆز گەلاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤، ل٣٢

دەبێتـە ئیدارەیـەکی گـرنگ لـە پەیوەندییـە دیپلۆماسـیەکەدا، چـونکە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی هاوچـەرخ بـەردەوام ئەگـەری ئـەوەیان هەیـە کـە ڕووبەڕووی قەیرانی سیاسی هەمەجۆر ببنەوە، کە خۆی لە قەیرانی بیروڕا، سیاسی، ئابووری، سەربازی دەبینێتەوە.

بۆیە دیپلۆماسی قەیرانەکان، ئێستا وەک ئەلتـەرناتیڤی جەنگـەکان دێـت و هـەروەها دەرچەیەکیشـە بـۆ کۆتـایی هـاتنی گـرژی نێـوان دوو دەوڵـەت، هەروەها ئەو کەسەی سەرپەرشتی قەیرانەکە دەکات یان بەشـدار دەبێـت، پارێزبەنـدی و ئیمتیـازاتی پێـدەدرێت. هۆکـاری ئـەوەی کـە ئـەم جـۆرە دیپلۆماسیە لەم سەردەمەدا زۆر دەرکەوتووە، بۆ ئـەوە دەگەڕێتـەوە، کـە نەتەوە یەکگرتووەکان وەک پێویسـت نـەیتوانیوە ڕووبـەڕووی قەیرانـەکان ببێتەوە و چارەسەریان بۆ بدۆزێتەوە، هەروەها ئـەزمونی ڕابـردوو ئـەوەی نیشانداوە، کە ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان تا ئاستێکی زۆر توانـای خۆیـان بۆ چارەسەرکردنی کێشـەکان لەدەسـتداوە، بـۆ نمونـە نـەک نـەیانتوانیوە قەیران و کێشەکانی عیراق و ئەفغانستان و سوریا چارەسەر بکەن، بـەڵکو قەیرانی دیکەشی بەسەردا هاتووە[٨٧].

هـەروەها هاوکـاری کردنـی وڵاتێـک کـە کارەسـاتێکی سروشـتی وەک بومەلەرزەی تیایدا ڕوویداوە، دەچێتە سەر ئەم جۆرەی دیپلۆماسـی، وەک ئەوەی لە تورکیا لە(١٧ی ئابی ١٩٩٩) ڕویدا، کـە بومەلەرزەیـەکی بـەهێز

---

[٨٧] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٥٨

ئەو ولاتەی هەژاند و بەهۆیەوە ١٥ هەزار و ٤٢١ کەس گیانیان لەدەستدا، هەروەها نزیکەی ٢٣ هەزار کەس بریندارببوون و ٩٥ هەزار کەسیش بێ مالّ مانەوە، لەو کاتەدا ولاتانی دراوسێی تورکیا وەک یۆنان و عیراق و سوریا و ئێران بە هانای تورکیاوە چوون، ئەم بە هانەوە چوونە بووە هۆی رەوینەوەی ئەو گرژیەی کە لە نێوان یۆنان و تورکیادا بوونی هەبوو، کە بەهۆی کێشەی دەریای ئیجە لە ساڵی (١٩٩٦)دا ڕوویدابوو[٨٨].

٩. دیپلۆماسی پارێزگاری:

دەرکەوتنی ئەم جۆرە دیپلۆماسیە لە پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان پەیوەستە بە " داگ هەمەر شۆڵد–DagHammarskjold "[٨٩] کە سکرتێری پێشووتری نەتەوە یەکگرتوەکان بوو لە نێوان ساڵانی (١٩٥٣–١٩٦١ زایینی)، ئەم جۆرە لە دیپلۆماسیە بۆیەکەمجار لە قەیرانی سویس لە ساڵی (١٩٥٦)دا پەیڕەوکرا، کاتێک نەتەوە یەکگرتوەکان کۆمەڵێک ڕێکاری سەربازی سنورداری نێودەوڵەتی گرتە بەر، بۆئەوەی شەڕو پێکدادان لە نێوان هەردوولایەنی ناکۆک سەرهەڵنەدات و ئاگر بەست لە نێوانیانیان ڕابگەیەنرێت.

---

[٨٨] د. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٠٢، ص١٨٩

[٨٩] داگ هەمەر شۆڵد (١٩٠٥-١٩٦١) ئابووری ناسێکی سویدیە و لە ماوەی ساڵانی (١٩٥٣-١٩٦١ز) سکرتێری نەتەوە یەکگرتوەکان بووە، هەروەها وەک جێگری وەزیری دەرەوەی سوید کاری کردووە، دوای ئەوەی تریجیفی لین لە سکرتێری یەکەمی ئەمیندارێتی گشتی دەستی لەکارکێشایەوە داگ هەمەر بە سکرتێری دووەم هەڵبژێردرا، دواتر لە ساڵی ١٩٥٨ بۆی نوێ کرایەوە، لەو پۆستە مایەوە تا ساڵی ١٩٦١ لە کەوتنەوە خوارەوەی فرۆکەکەی لە کۆنگۆ لەگەڵ کۆمەڵێک خێزانی ئەرستۆ کراتی گیانیان لەدەستدا.

ئامانجی دیپلۆماسی پارێزگاری، بۆ ڕێگری کردنی ناکۆکیەکانە تاوەکو نەبێتە ململانێی توند، جا ئەو ناکۆکیە ناوخۆیی بێت یان نێودەوڵەتی ، ئەم کارە بە ئامرازەکانی ئاشتی و دیپلۆماسی و سیاسی و یاسایی لەلایەن چەند لایەنێکەوە چارەسەر دەکرێت[٩٠].

١٠. دیپلۆماسی ژێر بەژێر واتە (نهێنی):

ئەو جۆرە دیپلۆماسیەیە بەشێوەیەکی ژێر بەژێر ئەنجام دەدرێت، ڕێك بە تەواوی دوور لە هەموو دام و دەزگایەکی تایبەتی و لێپرسراوان، واتا شێوەیەکی زۆر نهێنی و سیکیور بەخۆیەوە دەگرێت، ئەو جۆرە دیپلۆماسیەش کیسنجەری وەزیری دەرەوەی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا پەیڕەوی لێکرد، ئەوەش ئەو کاتە بوو کە ویستی پەیوەندییەکانی نێوان ئەمریکا و چین ئاسایی بکاتەوە، بۆ ئەو مەبەستەش هەستا بە ناردنی چەندین نامەی نهێنی بە ڕێگای سەرۆك (ئەیوب خان) سەرۆکی ئەو کاتی پاکستان، دوای ئەو پەیوەندی کردنانە تیمی چینیەکان بانگهێشتنامەیەکیان پێشکەش بە تیمی ئەمریکیەکان کرد، بۆ ئەوەی لە ساڵی ١٩٧١دا سەردانی پەکین بکەن، ئەوە بوو ئەمریکیەکانیش ئەو بانگهێشتەیان قبوڵ کرد و ئەو جۆرە پەیوەندییە تاکو ڕۆژی ٩-١١تەموزی١٩٧١ بەردەوام بوو، ، هنری کیسنجەر بەشێوەیەکی نهێنی سەردانی پەکینی کرد، لە دوایدا بەشێوەیەکی ئاشکرا سەردانێکی بۆ

---

[٩٠] یونس طلعت الدباغ، الدبلوماسیة المعاصرة، ٢٠٠٥، ص١٥٧

چەند ولاتێکی ئاسیا دەستپێکرد و بەسەردانی پاکستان کۆتایی پێهێنا، کیسنجەر سواری فڕۆکەیەکی پاکستانی بوو، وا خۆی نیشاندا کە نەخۆشە و فڕۆکەکەی لە فڕۆکەخانەیەکی وێرانکراوی نزیك پەکین نیشتەوە، لەوێدا وتوێژەکانیان دەستپێکرد و هەردوو لا ڕێك کەوتن و زۆر ئیجابیانە کۆبوونەوەکەیان کۆتایی پێهات، چین لەو کۆبوونەوەیەدا بانگهێشتێکی فەرمی پێشکەش کردو تیایدا نیکسۆنی بۆ چین بانگهێشت کرد، هەموو جیهان بەو هەواڵە سەریان سوڕما، بەم شێوەیە نزیك بوونەوەی نێوان ئەمریکا و چین، شێوەیەکی فیعلی و ئاشکرای بەخۆیەوە بینی.

هەروەها پەیوەندی دیپلۆماسی نهێنی ساڵی(١٩٨٦)یش لە نێوان هەواڵگری ئەمریکا و هەواڵگری میسر لەسەر داوای ئەمریکیەکان پەیڕەو کرا، ئەویش بە دانانی نوێنەرێکی هەواڵگری ئەمریکا لە قاهیرە، بۆ ئەوەی ئەو نوێنەرە دوور لە باڵیۆزخانە و هۆکارەکانی دیپلۆماسی کلاسیکی ڕوونکردنەوە و زانیاریی پێویست بداتە سەرۆکی ئەمریکا و ڕاستیەکان بەشێوەیەکی ڕاستگۆیانە بگەیەنێتە ولاتەکەی خۆی، بۆ ئەوەی سەرۆکی ئەمریکا لەسەر دۆخی ولاتەکە وێنەیەکی تەواو واقعی هەبێت، لەدوایدا ئەو ڕێگایەش گەشەی کرد تاکو گەیشتە سەر ئاستی زۆر بەرز، بێ ئەوەی وەزارەتی دەرەوەی هەردوو ولات شتێك بزانن و هیچ جۆرە زانیاریەکیشیان لەو بارەوەیەوە هەبێت. دیپلۆماسی ژێر بەژێری چەندین جاریش لە مێژوودا لەلایەن ئیسرائیل و فەلەستیەکانەوە پەیڕەوی لێکراوە، هەروەکو لە کۆبوونەوەکانی ئۆسلۆ و سوید و نەرویج بەمەبەستی

هەوڵدان بۆ گەیشتن بە پڕۆژەیەکی ڕێکەوتنامەیەکی قبوڵکراو دوور لە ژوورەکانی دانوستان و گفتوگۆی فەرمی[٩١].

١١. دیپلۆماسی پیشاندانی هۆکارەکانی جەنگ:

ئەم جۆرە لە دیپلۆماسیە، بریتی یە لە پیشاندانی هێز و بەکارهێنانی هۆکارەکانی، وەك ئەوەی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی لە کەنداوی عەرەبی دژی عیراق ئەنجامیان دا، بۆ ئەوەی عیراق لە کوەیت بکشێتەوە، ئەوان هەموو جۆرە چەکێك لە فڕۆکە و تانك و کەشتی جەنگیان بەکارهێنا و هێزی خۆیان نیشانی عیراق دا[٩٢].

١٢. دیپلۆماسی ئابووری:

پەیوەندی دیپلۆماسی ئابووری بە یەکێك لە گرنگترین ئامرازەکانی پەیوەندی دادەنرێت، مەبەست لەم جۆرە دیپلۆماسە هەموو ئەو چالاکیە دیپلۆماسیانە دەگرێتەوە کە پاڵنەری ئابووری بۆتە هۆی مامەڵەیەکی سیاسی، واتە لایەنی ئابووری ڕۆڵی لەو چالاکیە سیاسیەدا بینیوە.

دوای ئەوەی وڵاتانی پێشکەوتوو توانا و کاریگەری ئەم پاڵنەرەیان لە جوڵە سیاسیەکان هەست پێکرد، وای لێکردن کە گرنگیەکی زۆر بە دیپلۆماسی ئابووری بدەن و لە مامەڵە سیاسیەکانیاندا بیکەنە کاری لەپێشینەی خۆیان، لەوەش زیاتر لە ڕێگای دروستکردنی چەندین ڕێکخراوی نێودەوڵەتیەوە، چوارچێوەیەکیان بۆ سیستەمی دارایی جیهانی

---

[٩١] دیپلۆمات و دیپلۆماسی، بەهرۆز گەڵاڵی، ساڵی ٢٠٠٤، ل٣٩

[٩٢] سەرچاوەی پێشوو ل٣٣

دیاری کرد و چەندین ڕێکخراوی وەك سندوقی نەختی نێودەوڵەتی"IMF" و ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی"WTO" و چەندین ڕێکخراوی دیکەشیان دروست کرد[٩٣].

[٩٣] یونس طلعت الدباغ، الدبلوماسية المعاصرة، ٢٠٠٥، ص١٥٨-١٥٩

بەشی سێیەم:
دیپلۆماتکار و پارێزبەندی

بەشی سێیەم: دیپلۆماتکار و پارێزبەندی: دیپلۆماتکار کێیە؟

دیپلۆماتکار بەو کەسە دەوترێت کە کاری دیپلۆماسی وەک پیشەییەکی فەرمی دەکات، جا پیشەکەی کاتی بێت یان هەمیشەیی، گرنگ ئەوەیە بچێتە ناو خانەی کاری دیپلۆماسیەوە، هەروەها ئەو کەسەی نوێنەری دەوڵەت لە دەرەوە دەکات پێی دەوترێت" نێردراوی دەوڵەت".

هەروەها ڕێکەوتنامەی ڤییەنای ساڵی ١٩٦١ بۆ پەیوەندییە دیپلۆماسیەکان، کەسانی دیپلۆماسی دیاری کردووە، کە " بەو ئەندامانەی نێردراوی دیپلۆماسی دەوترێت کە سیفاتی دیپلۆماسیان هەیە"، هەروەها "نێردراوی دیپلۆماسی" بە سەرۆکی نێردراوان یان ئەندامانی نوێنەرایەتیە دیپلۆماسیەکە دەوترێت.[٩٤].

کەواتە شێوازی کاری دیپلۆماسی و ئەو لایەنەی پێی هەڵدەستێت خۆی لە چەند کەسایەتیەک دەبینێتەوە، کە سەرۆکی دەوڵەت و وەزیرانی دەرەوە و نێردراوی تایبەت و نێردراوی دەوڵەتان لە ڕێکخراوەکان و دیپلۆماسی کۆنگرەکان دەگرێتەوە.

---

[٩٤] د.شفيق عبدالرزاق السامرائي، الدبلوماسية، ط٢، ٢٠١١، دارالحكمة، لندن، ص١٧

باسی یەکەم: ئەو کەسانەی دەبنە دیپلۆماتکار:

ڕەنگە کەسی دیپلۆماتکار جۆرەها پێناسەی بۆ کرابێت، هەر نوسەرێکی تایبەتمەند بەو بوارە پێناسەی تایبەتی خۆی بۆ دیپلۆمات هەبێت، لێرەدا ئێمە بەم شێوەیە پێناسەی دەکەین کە" دیپلۆمات کەسێکی هەڵبژێردراوە لەلایەن وڵاتەکەیەوە بۆ ئەنجامدانی ئەرکێکی دیپلۆماسی لە وڵاتێکی دیکەدا یاخود لە ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکاندا، کاری سەرەکی دیپلۆماتکار نوێنەرایەتی کردنی وڵاتەکەیی و پارێزگاری کردنە لە بەرژەوەندییەکانی وڵاتەکەی، هەروەها کۆکردنەوەی زانیاری و بەرز کردنەوەی ئاستی پەیوەندی دۆستانەیە"[٩٥].

ئەو کەسانەی کە سیفاتی دیپلۆماسیان پێدەدرێت، چەند کەسایەتیەکی فەرمی دەوڵەتن، کە بریتین لە:

١. سەرۆکی دەوڵەتان:

سەرۆکی دەوڵەت، سەری دەسەڵاتی گشتی دەوڵەتە، هەروەها ڕاستەوخۆ بە وەرگرتنی پۆستەکە سیفاتی دیپلۆماسی پێدەدرێت، جا سیستەمەکە پاشایی بێت یان کۆماری، کاتێک کەسایەتیەک پۆستی سەرۆکی وڵات وەردەگرێت، ئەوا ڕۆڵێکی بەرچاوی لە سیاسەتی دەرەوەدا دەبێت، چونکە هەرخۆی وەزیری دەرەوە و باڵیۆزەکان دادەنێت و ڕێکەوتنامەکان

---

[٩٥] هەڤاڵ نەژاد، دەروازەیەک بۆ دیپلۆماسی، چ١، هەولێر ٢٠١٢، لاپەرە ٢٤

دەبەستێت، بۆیە زۆر گرنگە کاتێک کەسێک پۆستی سەرۆکی وڵات وەردەگرێت، تەنانەت بە کودەتا یان شۆڕش بێت دانی پێدانانی دەبێتە کارێکی پێویست، ئەمەش تەنها لەبەر ئەوەی پەیوەندییەکان بەردەوام بێت[٩٦].

بە درێژایی مێژوو دەبینین کە پۆستی سەرۆکی وڵات پێشکەوتنی زۆری بەخۆیەوە بینیوە، لە سەردەمە کۆنەکان و پاشانیش لە سەدەکانی ناوەندا، سەرۆك و پاشاکان تاوەکو هاتنی شۆڕشی فەرەنساش، " تاکە دەزگا"ی فەرمی وڵات بوون، کە دەسەڵاتی تەواویان لە جێبەجێ کردنی سیاسەتی دەرەوە و ئیدارەدانی پەیوەندییە دەرەکیەکانیان هەبووە ، واتە سەرۆك یان پاشا نوێنەری ڕەهای دەوڵەتەکەی بووە، سەرۆەری ئەو ، بەواتەی سەرۆەری وڵاتەکەی هاتووە[٩٧].

بەڵام دۆخی ئێستای سەرۆك و دەسەڵاتەکانی بەهۆی بڵاوبوونەوەی سیستەمی دیموکراتی پەرلەمانی و سەرۆکایەتی، گۆڕانکاری زۆری بەسەردا هاتووە، بەشێوەیەك سەرۆکی دەوڵەت و دەسەڵاتەکانی لەناوخۆ و دەرەوە لە چوارچێوەی دەستوردا دیاری کراوە، بەشێوەیەك دەسەڵاتەکانی دیاری کراو وسنوردارە[٩٨].

---

[٩٦] د. شفيق عبدالرزاق السامرائي، الدبلوماسية، ط٢، ٢٠١١، ص١٤٢

[٩٧] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٧١

[٩٨] ا.د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسية و القنصلية، عمان٢٠٠٥، ص٧٩

دەسەلاتەکانی سەرۆکی دەوڵەت:

سەرۆکی دەوڵەت کۆمەڵێك دەسەلاتی تەشریفاتی هەیە[٩٩]، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ئەم دەسەلاتانەی خوارەوەی هەیە:

- ئیدارەی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتەکەی دەکات.
- ڕێکەوتننامەکان واژۆ دەکات و توانای جێبەجێ کردنیشی هەیە.
- دەسەلاتی ڕاگەیاندنی جەنگ و ئاشتی.
- بەشداری لە کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان وکۆنگرەکانی لوتکە.
- ئیفادی نوێنەرە دیپلۆماسیەکان.
- پێشوازی لە دیپلۆماتکارە جیهانیەکان و وەرگرتنی کارنامە، یان دوای تەواوبوونی کاری خزمەتیان پێشوازی لە باڵێۆز و دیپلۆماتکارەکان دەکات ، یان لە بۆنەیەکی نیشتیمانیدا پێشوازیان لێدەکات، یان دەتوانێت پەیامێکیان بۆ سەرۆکی وڵاتەکەیان پێدا بنێرێت.
- دیاری کردنی نوێنەرانی هەمیشەیی وڵاتەکەی لەکۆنگرە نێودەوڵەتیەکان.
- ئاگاداربوون لە دانوستان و وتوێژەکانی نوێنەرانی وڵاتەکەی کە لە دەرەوە ئەنجامی دەدەن، هەروەها مافی ڕاسپاردنیانی هەیە بەو ئاڕاستەیەی کە خۆی بیەوێت[١٠٠].

---

[٩٩] لێرەدا مەبەست لەو وڵاتانەیە کە سیستەمیان پەرلەمانیە و سەرۆك کۆمەڵێك دەسەلاتی تەشریفاتی هەیە، وەك عیراق، ئەو وڵاتانە ناگرێتەوە کە سەرۆك دەسەلاتی سەرۆك وەزیرانیشی هەیە، وەك ئێران و ئەمریکا

[١٠٠] سعید ابو عباه، الدبلوماسیة تاریخها مؤسساتها انواعها قوانینها، دار الشیماء للنشر والتوزیع، ٢٠٠٩ ص٧٤

٢. سەرۆك وەزیران:

بەشێوەیەکی گشتی کاری دیپلۆماسی پەیوەستە بە وەزیری دەرەوە، بەڵام وەک دەبینین لە هەندێك دەوڵەتدا پۆستی سەرۆك وەزیران گەشەی زۆری پێدراوە، بەشێوەیەك لە زۆربەی دەوڵەتان ئێستا سەرۆك وەزیران هەر خۆی کاری دیپلۆماسیش ئەنجام دەدات و وەزیری دەرەوە هاوەڵی دەکات.

ئەم جۆرە لە کاری دیپلۆماسی لە وڵاتێکدا ئاساییە کە سیستەمەکەی سەرۆکایەتی بێت، وەك ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا کە سەرۆك لەهەمان کاتدا سەرۆك وەزیرانیشە،کە سیاسەتی دەرەوە و ناوخۆی وڵاتەکەی دیاری دەکات، بۆیە ئەگەر ویستی دەتوانێت دانوستانی دیپلۆماسی ئەنجام بدات، هەروەها بەشداری لە کۆنگرە نێودەوڵەتیەکانیشدا بکات.

بەڵام کارەکە لە سیستەمی پەرلەمانیدا جیاوازە، چونکە دەبینین لە ڕووی مامەڵە کردن لەگەڵ سەرۆك وەزیراندا، وەزیری دەرەوە جێگای دەگرێتەوە و لێدوان دەدات، هەر خۆشی بەشداری لە کۆنگرە نێودەوڵەتیەکاندا دەکات و لە دانیشتنە جیهانی و هەرێمیەکانیشدا قسە دەکات.

دەستوری زۆرێك لە وڵاتان سەرۆك وەزیرانی سەرپشك کردووە، کارەکانی سەرۆکیش ئەنجام بدات، هەموو ئەمانە وادەکات، کە سەرۆك وەزیران لە

سیستەمی پەرلەمانی هەمان گرنگی سەرۆکی هەبێت لە سیستەمی سەرۆکایەتیدا، هەروەها بە پێچەوانەشەوە[١٠١].

٣. وەزیری دەرەوە:

لەگەڵ فراوان بوونی پەیوەندییەکانی نێوان دەوڵەتان و زیادبوونی بەرژەوەندییەکان و کێشە دەرەکیەکان، هەر دەوڵەتە بە پێویستی زانی وەزارەتێك بۆ کاروباری دەرەوە دابمەزرێنێت، هەروەها کەسێکیش کە پسپۆڕی لە بواری پەیوەندی لەگەڵ دەرەوەدا هەیە بکەنە هەڵسوڕێنەری وەزارەتەکە، بۆ ئەوەی بەرگری لە بەرژەوەندییەکانی وڵاتەکەی بکات.

دەوڵەتان بەدوای یەکدا وەزارەتی دەرەوەیان دامەزراند، فەرەنسا لە سەردەمی لویسی سێزدەیەمیندا و لە ساڵی (١٦٢٦)دا وەزیری دەرەوەی دامەزراند، کە کاری بەرگری کردن بوو لە بەرژەوەندییە دەرەکیەکانی فەرەنسا، هەروەها وەزیری دەرەوە یەکەم کەسیش بوو کە دانوستانی دەکرد[١٠٢].

دیپلۆماسی بە تایبەتمەندی وەزیری وەزیری دەرەوە و کارە لە پێشینەکانی دادەنرێت، هەروەها یاسا و سیستەمی هەموو دەوڵەتێك تایبەتمەندی وەزیری دەرەوە دیاری دەکات، ئەمەش لەوەیە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی دیکە بەپێی سروشتی سیستەمی وڵاتەکە و کلتورە باوەکان

---

[١٠١] سەرچاوەی پێشوو ل٧٥

[١٠٢] د. شفيق عبدالرزاق السامرائي، الدبلوماسية، ط٢، دار الحكمة لندن، ٢٠١٢، ص١٤٤

بگۆڕدرێت، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی، کاری وەزیری دەرەوە لەزۆربەی دەوڵەتانی جیهان بەم شێوەیەی خوارەوەیە:.

١. پێشوازی لەنێردراوە دیپلۆماسیەکان و ناساندیان بە سەرۆکی وڵات، هەروەها دانوستان لەگەڵیاندا دەکات و یاداشتانەمەو وەڵامیان پێشکەش دەکات، ئەمە جگە لەوەی سەرپەرشتی پارێزبەندی و ئیمتیازاتی دیپلۆماسیان دەکات[١٠٣].

٢. لە کۆنگرە نێودەوڵەتیەکاندا دەبێتە نوێنەری وڵاتەکەی و لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەتانی دیکە دانوستان لەسەر دۆسیە گرنگەکان دەکات، کە جێگای گرنگیپێدانی هەردوو لایە، هەروەها سەرپەرشتی و چاودێری جێبەجێ کردنی ڕێکەوتنامەکان دەکات، کە وڵاتەکەی لەگەڵ وڵاتانی دیکە واژۆی کردوون.

٣. گرنگی دان بە دۆخی نێودەوڵەتی بەشێوەیەکی گشتی، ئەمەش لە ڕێگای ئاگاداری و پسپۆڕی خۆیەوە ئەنجامی دەدات، یان لە ڕێگای کۆکردنەوەی زانیاری کە لە نێردراوانی وڵاتەکەیەوە لە دەوڵەتانی جیهانەوە بەدەستی دەگات، زانیاری گشتی لەسەر کۆی ڕووداوە جیهانیەکان کۆدەکاتەوە، پاشان بە شێوەی خول پێشکەشی حکومەتی دەکات، بۆ ئەوەی حکومەتیش بڕیاری پێویستی لەسەربدات.

---

[١٠٣] د. خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي، ط١، ٢٠١٢، ٢٢٢

٤. لـه ڕووی سیاسـی و ئـابووری و بازرگانیـەوە کـار بـۆ پاراسـتنی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتەکەی لە دەرەوە دەکات، بە گشتیش ئەم کارە لە ڕێگای نێردراوەکانی دەوڵەتەکەی لە دەوڵەتانی دیکە ئەنجام دەدات.

٥. سەرپەرشـتی هـەموو بەڵگەنامـە فەرمیـەکان دەکـات، لـە ڕووی ئامـادەکردن و نوسـینەوە، جـا ئـەو بەڵگەنامەیـە بـۆ پەیماننامـە و ڕێکەوتنەکان بێت، یان هەر بەڵگەنامەیەکی دیکەی پەیوەست بە کاروباری دەرەوەی دەوڵەتەکەی.

٦. پێشنیاری دانانی نێردراوی دیپلۆماسـی و کردنـەوەی کونسـوڵخانە لـە دەوڵەتانی دیکە[١٠٤].

٧. پێشوازی لە وەفدی بیانی کە سـەردانی وڵاتەکـەی دەکـەن، هـەروەها خۆ ئامادەکردن بۆ کۆنگرە جیاوازەکان کە لە وڵاتەکەی دەبەسرێت.

٨. هەماهەنگی هەمەجۆر لەگەڵ نێردراوە دیپلۆماسـیەکانی وڵاتەکـەی لـە دەرەوە و پێدانی ڕاپۆرت[١٠٥].

٩. چاودێری چالاکی باڵێۆزانی وڵاتەکـەی لـە دەرەوە لـە ڕووی جێبـەجێ کردنی سیاسەتی دەرەوەی حکومەتەکەی، هەروەها دەوڵەمەندکردنیان بە

---

١٠٤ سەرچاوەی پێشوو ل١٤٧

١٠٥ ا.د.عبدالفتاح علي الرشدان، د.محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسية والقنصلية، عمان٢٠٠٥،ص٨٤

زانیاریەکان و ڕاسپاردنیان، جاروبار بەشێوەی خول لەگەڵیاندا کۆببێتەوە و لەسەر دۆخی ناوخۆی وڵاتەکەی و دەرەوە زانیاریان پێبدات[١٠٦].

١٠. ئاشکرا کردنی ناوەڕۆکی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتەکەی، جا هەموو بەشەکانی بێت یان چەند بەشێکی دیاری کراوی، ئەم کارە لەبەردەم رای گشتی ناوخۆیی و دەرەوە دەبێت، هەروەها پێویستە وەزیری دەرەوە وەڵامی تەواوی پرسیارەکانی ئەنجومەنی نوێنەران بداتەوە، کە لیژنەی کاروباری دەرەوە ئاڕاستەی دەکەن[١٠٧].

٤. نێردراوی دیپلۆماسی هەمیشەیی(بالێۆز):

ناسراوە بەوەی کە پەیڕەوی لە دیپلۆماسی دوولایەنی دەکات، واتە لە نێو دەوڵەتی خۆی و ئەو دەوڵەتی بۆی چووە، کە بەشێوەیەکی گشتی کارەکانی لە ڕێگای دیپلۆماسی کلاسیکیەوە ئەنجام دەدات، واتە لەڕێگای بالێۆزخانەی وڵاتەکەیەوە پەیوەندی نێوان دوو وڵاتەکە پتەو دەکات ، بالێۆز لێرەدا بە پێی ڕێکەوتنی ڤیەننای ساڵی ١٩٦١ خاوەنی کۆمەڵێك ئیمتیازات و پارێزبەندی دیپلۆماسیە[١٠٨]. ئەوەی گرنگە ئەوەیە، کە پێویستەنێردراوی دیپلۆماسی هەمیشەیی (بالێۆز)، خاوەن مەعریفەیەکی گشتگیر و هەمەجۆر بێت لەسەر دەوڵەت، خاوەن جیهانبینیەکی بەرز

---

١٠٦ سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص٧٨

١٠٧ فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٢٠٢

١٠٨ د. محمودعبد ربه العجرمي، الدبلوماسية (النظرية و الممارسة)، ٢٠١١، ص٤٣

بێت، هاوسۆز بێت لەگەڵ ئەو بابەتانەی کە لە دەوڵەتانی دیکە گرنگی پێدەدرێت، ئەمە جگە لەوەی ئاگاداری پرۆتۆکۆڵ و ئەتەکێت بێت[١٠٩].

٥. نێردراوی دیپلۆماسی تایبەت:

ئەم جۆرە نێردراوە دیپلۆماسیە چەند کەسێك لەخۆ دەگرێت، کە بەشێوەی وەفد سەردانی دەرەوە دەکەن، واتە هەمیشەیی نیە و لە رێگای چەند نێردراوێکی تایبەتەوە پەیڕەو دەکرێت، ئامانج لە سەردانی ئەو وەفدە بۆ جێبەجێ کردنی کارێکی دیاری کراوە، یان بۆ دانوستانە، کە لە نێوان دوو وڵات یان زیاتر ئەنجام دەدرێت و دوای تەواوبوونی کارە تایبەتەکەیان دەگەڕێنەوە.

بەهۆی فراوان بوونی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان و ئاڵۆزبوونی کێشەکان، ئەم جۆرە نێردەیە لەم ساڵانەی دوایدا زۆر زیادی کردووە، هەروەها بۆ ئەوەی بتوانن بە باشی کارەکانی خۆیان ئەنجام بدەن، هەموو ئیمتیازات و پارێزبەندییەکی دیپلۆماسیان پێدەدرێت[١١٠].

٦. نێردراوی دیپلۆماسی سەربازی:

لە پەیوەندی نێودەوڵەتیدا ئاماژە بە "دیپلۆماسی بەرگری"کراوە، وەك هەوڵێك بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی سیاسەتی دەرەوە، کە دەوڵەتانی جیهان بۆ ئاشتی و بەهێز کردنی لایەنی بەرگری پەنای بۆ دەبەن.

---

[١٠٩] د.سيد امين شلبي، في الدبلوماسية المعاصرة، ١٩٩٧، القاهرة ص٦١

[١١٠] سەرچاوەی پێشوو ل٤٤

ئەم جۆرە دیپلۆماسیە زیاتر دوای جەنگی سارد لە ساڵی (١٩٩١)ەوە گەشەی کردووە، کە کۆمەڵێەکی لاوەکی دیپلۆماسیە و کەسانی سەربازی و هەواڵگری لەخۆ دەگرێت، دیپلۆماسی سەربازی یان بەرگری، ئۆپراسیۆنی سەربازی لەخۆ ناگرێت، بەڵام چالاکیەکانی بەرگری وەك ئاڵوگۆڕی کەسەکان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی و هاتوچۆی کەشتی و فڕۆکە لە خۆ دەگرێت، هەروەها کۆبوونەوەی دوو قۆڵی و گفتوگۆی گروپی کار و ڕاهێنان و کۆبوونەوەی بەرگری هەرێمی و تەگبیردانان بۆ دامەزراندن و بەهێز کردنی هۆشیاری و متمانە کۆمەڵێك بابەتی دیکەی ئەم جۆرە دیپلۆماسیەن[١١١].

دەوڵەتانی جیهان بۆ مەبەستێکی سەربازی یان هەماهەنگی ئۆپراسیۆنێکی سەربازی، کەسایەتیەکی پلە باڵای سەربازی خۆیان ڕەوانەی دەوڵەتێکی دیکە دەکەن، کە زیاتر سەرۆکی دەزگای هەواڵگریە، یان سوپا سالاری وڵاتەکەیە، ئەو جۆرە لەسەردان و دیپلۆماسیە زۆربەی کات نهێنیە، چونکە دوای سەردان و ئەنجامدانی کارەکەیان ئاشکرا دەکرێت.

---

١١١ دبلوماسية دفاعية، ويكيبديا ٢٠٢٠/٤/١٨

https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AF%D8%A8%D9%84%D9%88%D9%85%D8%A7%D8%B3%D9%8A%D8%A9_%D8%AF%D9%81%D8%A7%D8%B9%D9%8A%D8%A9

باسی دووەم: پارێزبەندی و ئیمتیازی دیپلۆماتکار:[١١٢]

یاسا نێودەوڵەتیەکان لە سەدەی شانزەیەمینەوە، دانیان بە پارێزبەندی دیپلۆماسی سەرۆکی نێردراوی بیانی و وەفدی یاوەریدا ناوە، بۆیە رێگایەك نیە لێپێچینەوە لە سەرۆکی نێردراو یان فەرمانبەرێکی دیپلۆماسی بکات، جا لێپچینەوەکە کەسی بێت، یان تایبەت بە کارەکەی بێت ، تەنها ئەو کاتە نەبێت فەرمانبەری دیپلۆماسی لە مافی پارێزبەندی خۆی خۆش بێت و حکومەتیش بەو داوایەی ڕازی بێت، هەروەها پارێزبەندی دیپلۆماسی خێزانی باڵێوز و خزمەتکارەکەشی دەگرێتەوە، کە لە ماڵەکەیدا خزمەت دەکات، بەڵام ئەمە ڕێگری لە تەگبیر و چاودێری کردنی نەکات، کاتێك فەرمانبەرێکی دیپلۆماسی تاوانێکی ئەنجامداوە.

چەند شارەزایەکی یاسای نێودەوڵەتی هەوڵیانداوە، کە هۆکاری پارێزبەندی دیپلۆماتکار و هۆیەکانی لێنەپێچینەوەیان لە دادگا ناوخۆییەکان شی بکەنەوە، بەو پێیەی باڵێوزخانەکە لە خاکی ئەو

---

[112] بۆ ئەم بەشە سود لە ڕاپۆرتێکی تایبەتی د. نادر عبدالعزیز شافی، بە ناونیشانی " الحصانة الدبلوماسية و القنصلية" وەرگیراوە، کە لە سایتی " مجلة الدفاع الوطني اللبناني" لە لینکی https://www.lebarmy.gov.lb/ar/content/%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B5%D8%A7%D9%86%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A8%D9%84%D9%88%D9%85%D8%A7%D8%B3%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%86%D8%B5%D9%84%D9%8A%D8%A9?fbclid=IwAR32Gha5zArl6Ns0VoZxk4voTnq1fVxvi_Sq4_Si8nrGDed3n2S2l1Ydqv4 دووبارە بڵاوی کردۆتەوە.

ولاتەدایە، کە بۆ نموونە تاوانەکەی تێدا ئەنجامدراوە، کەواتە دەکرێت وەک نیشتەجێی ئەو ولاتە سەیری دیپلۆمات بکرێت، هەروەها ئەنجامدانی تاوان لە دەرەوەی هەرێمی دەولەتەکەی، وەک وایە تاوانی لە ناوخۆی هەرێمەکە ئەنجام دابێت، بەلام ئەم بۆچوونە ڕەتکرایەوە بەو پێیەی پارێزبەندی دیپلۆماسی بەهۆی پەیوەندیی نێودەوڵەتی نێوان ئەو دوو دەولەتەوە سەری هەڵداوە، بۆیە پێویست دەکات کەسی نوێنەر مافی تەواوی سەربەخۆیی هەبێت و ڕێز لە کارەکەی بگیرێت، ئەمەش واتای ئەوەیە کە ڕێز لەسەروەری ولاتەکەی گیرابێت، بێگومان ئەم یاسایە لە سەر بنەمای یەکسانی لە نێوان دەولەتەکان جێبەجێ دەکرێت، خۆ ئەگەر لەناو باڵیۆزخانەیەک تاوانێك ئەنجامدرا، ئەوا مادام مافی پارێزبەندی هەیە، بە پێی یاسای نێودەوڵەتی کە لە باڵیۆزخانەکەدا هەیە لێپێچینەوەی لەگەڵ دەکرێت، بۆیە دەسەلاتی ئەمنی و دادوەری مافی ئەوەیان نیە، بەبێ ڕەزامەندی سەرۆکی دیپلۆماتکارەکان بچنە باڵەخانەکەوە.

ڕێکەوتنامەی ڤییەنای ساڵی ١٩٦١ ریزبەندی بۆ فەرمانبەرانی نێردراوە بیانیەکان کردووە و بۆ چەند جۆرێك دابەشی کردوون، بۆیە ڕێکارەکانی پارێزبەندی بەپێی جۆری دیپلۆماتکارەکە دەگۆڕێت .

بڕگەی" هـ" لە مادەی یەکەمی ڕێکەوتنامەی ڤییەنای ساڵی ١٩٦١، دان بە سەرۆکی نێردراوی هەمیشەیی و فەرمانبەرەکانیدا دەنێت، مادەی ٢٩ی هەمان ڕێکەوتنامە بە دەق ئاماژە بەوە دەکات، کە ڕێزی کەسی نێردراوی دیپلۆماسی پارێزراوە، بەهیچ شێوەیەك ڕێگا نادرێت

دەستبەسەر بکرێت یان دەستگیر بکرێت، هەروەها پێویستە لەسەر دەوڵەت بەشێوەیەکی شایستە ڕێزی لێبگرێت و هەموو ڕێکارێک بگرێتە بەر بۆ ئەوەی دەستدرێژی نەکرێتە سەر یان هێرش بکرێتە سەر ئازادی و کەسایەتی، هەروەها مادەی ٣١ی ئەم ڕێکەوتنامەیە ئاماژە بە پارێزبەندی دیپلۆماتکار دەکات، بەوەی ڕێگا نادرێت دادگای تاوانەکان لێپێچینەوەی لەگەڵدا بکات.

لەسەر ئەم بنەمایە، دادگای تاوانەکان بۆی نیە لێپێچینەوە لە دیپلۆماتکار بکات، هەرچەندە تاوانەکەش، تاوانێکی کەسی بێت و پەیوەست نەبێت بە کارەکەیەوە، بۆیە پارێزبەندی دیپلۆماسی هەموو تاوانەکان دەگرێتەوە و ڕێگری لە لێپێچینەوە دەکات، جا تاوانەکە تایبەت بێت بە کاری دیپلۆماسی یان ژیانی تایبەتی خۆی، یان تاوانەکە بینراو بێت یان نا، بۆیە دیپلۆماتکار دەستبەسەر ناکرێت، ناگیرێت، تەنانەت بۆ شایەتی دانیش لەبەردەم دادگا بانگهێشت ناکرێت، ئەمانە لە مادەکانی" ٣١، ٣٠، ٢٢ی ڕێکەوتنامەی ڤیەنا-١٩٦١" بە ڕوونی باسکراوە.

بەڵام پارێزبەندی دیپلۆماسی، واتەی ئەوە نیە کە دیپلۆماتکار بە تەواوی لە تاوانەکەی دەبەخشرێت، بەڵکو مافی لێپێچینەوە دەدرێت بە دادگاکانی وڵاتەکەی خۆی، نەک ئەو دەوڵەتەی بۆی هاتووە.

ئەوەی گرنگە باسی بکەین، ئەوەیە کە پارێزبەندی دیپلۆماسی تەنها دەدرێت بە ئەندامانی دیپلۆماسیەکە، نەک ئەو کەسانەی لەگەڵیاندان و دیپلۆماتکار نین، لەم کاتەدا داواکاری گشتی دەوڵەت دەتوانێت

لێپێچینەوە لەو کەسانە بکات کە ناڕاستەوخۆ بەشداریان لە تاوانێکدا کردووە، ئەگەر لە ناو باڵیۆزخانەکەشدا بن.

پارێزبەندی دیپلۆماسی لەو کاتەوە دەست پێدەکات کە وەزارەتی دەرەوە یان وەزارەتێکی دیکە دیپلۆماتکار بۆ کاری دیپلۆماسی ڕادەسپێرێت و ڕەزامەندی بۆ وەردەگیرێت، یان ئەو کاتەی دیپلۆماتکار بۆ وەگرتنی پۆستەکەی دەچێتە دەوڵەتێکی دیکەوە، هەروەها بە ڕۆیشتنی لەو دەوڵەتە یان کۆتایی هاتنی کارەکەی، پارێزبەندی دیپلۆماسی هەڵدەگیرێت.

دیپلۆماتکار دەتوانێت لە دەوڵەتی سێیەمدا کە پێیدا تێدەپەڕێت، یان لە کاتی گەڕانەوەیدا بەو دەوڵەتەدا، بەهەمان شێوە پارێزبەندی هەیە(م٣٩ و٤٠ لە ڕێکەوتنامەی ڤییەنا-١٩٦١).

ئەو کەسایەتیانە کێن کە پارێزبەندی دیپلۆماسی دەیانگرێتەوە؟

باڵیۆز کونسوڵگەر و فەرمانبەران، خاوەنی کۆمەڵێك مافی پارێزبەندین ، کە لێرەدا بە وردی بەپێی ڕێکەوتنامەی ڤییەنای ساڵی ١٩٦١ باس لەو مافانە دەکەین، کە بەشێك لەو مافانە خێزان و خزمەتکاری دیپلۆماتکارانیش دەگرێتەوە.

فەرمانبەری هونەری و کارگێڕی لە باڵیۆزخانە:

فەرمانبەرانی هونەری و کارگێڕی لە شوێنە دیپلۆماسیەکان، لەگەڵ خێزانەکانیان مافی پارێزبەندی دیپلۆماسیان هەیە، بەمەرجێك خاوەنی ڕەگەزنامەی ئەو دەوڵەتە نەبن کە ئەوان تیایدا دەژین، یان کارتی

مانـەوەی نشـینگە" اقامـە"ی هەمیشـەییان نـەبێت، ئەگـەر ئـەو دوو مەرجەیان تێدا نـەبوو، ئـەوان بـە پێـی یاسـای(م٢/٣٧ لـە ڕێکەوتنامـەی ژنیـەنا-١٩٦١) مافی پارێزبەندی دیپلۆماسیان هەیـە، بـەڵام یاسـای نـەریت کە پێش ئەو ڕێکەوتنامەیە لە جیهاندا کاری پێـدەکرا، دانـی بـەو مافـەی فەرمانبەرانی شوێنە دیپلۆماسیەکاندا نەنابوو.

بەڵام فەرمانبەرانی باڵیۆزخانەکان، یان ئەوانەی کارتی مانەوەی نشینگەی هەمیشەییان هەیە، مافی پارێزبەندییان پێنادرێت، مەگەر دەوڵەتی میواندار خۆی ئەو مافەیان پێبدات.

بەکارهێنەرانی شوێنە دیپلۆماسیەکان:

ئەو کەسانەی باڵیۆزخانە و شوێنە دیپلۆماتکارییەکان بۆ کارێکی خۆیان و ئەرکەکانیان بەکاردەهێنن، مافی پارێزبەندییان هەیـە، بەمـەرجێك هـاوڵاتی ئـەو وڵاتـە نـەبن و کـارتی مانـەوەیان نـەبێت(م٣/٣٧ لـە ڕێکەوتنامـەی ژنیـەنا-١٩٦١)، بەڵام مەرجە ئەو کارەی ئەنجامی دەدەن پەیوەست بێت بە کارێکی دیپلۆماسیەوە، هەروەها ڕوونی بکەنـەوە کارەکـەیان لـە کـاتی خزمەتدایە یان هەر هۆیەکی دیکە، بەڵام ئەگەر لەسنوری خۆیـان لایانـدا و لـە خزمـەتی دیپلۆماسـی دەرچـوو، ئـەوا پارێزبەنـدی دیپلۆماسـی نایانگرێتەوە.

خزمەتکاری تایبەتی خێزانی دیپلۆماتکارەکان:

ئـەو کەسـانەی کـە کـاری خزمـەتکاری لـەلای دیپلۆماتکارەکـان دەکـەن، بەمەرجێك هاوڵاتی ئەو دەوڵەتە نەبن و کارتی مانەوەیان نـەبێت، ئـەوا لـە

باج و رسومات دەبەخشرێت، ئەوەی پەیوەستە بەو ماوەیەی کە لە خزمەتدا بوون، لەوە زیاتر مافی پارێزبەندیان نیە، مەگەر دەوڵەتەکە خۆی کۆمەڵێك مافیان پێبدات.

پۆستەچی و هەڵگرانی جانتای دیپلۆماسی و نێردراوی دیپلۆماسی:

پەیامنێرانی هەموو شوێنە دیپلۆماسیەکان کە بە کارێکی فەرمی تایبەت بە شوێنەکەیان دەچنە دەرەوە، هەموو مافێکی کەسیان پارێزراوە، بۆیە رێگا نادرێت جانتاکەی بکرێتەوە یان دەستی بەسەردا بگیرێت، بەڵام پێویستە جانتاکە دیپلۆماسی بێت و لۆگۆی وەزارەتی دەرەوەی لەسەر بێت و دیار بێت، هەروەها لەناو جانتاکە تەنها ئەو کەلوپەل و پێداویستیانەی تێدا بێت کەبۆ کاری دیپلۆماسی بەکاردەهێنرێن.

هەروەها دەوڵەت پێویستە پارێزگاری لە نێردراوی دیپلۆماسی" الرسول الدبلوماسی" بکات، بەڵام ئەویش پێویستە بەڵگەنامەی فەرمی پێبێت و لەسەر جانتاکەشی بەڵگەنامەیەك هەبێت، ئەم کەسەش بەهەمان شێوە پارێزبەندی دیپلۆماسی دەبێت و رێگا نادرێت بەهیچ جۆرێك لە جۆرەکان دەستبەسەر بکرێت یان دەستگیر بکرێت[١١٣].

پارێزبەندی کونسوڵی:

کونسوڵ سەرۆکی نێردراوە دیپلۆماسیەکانە، کە پارێزگاری لە بەرژەوەندی و هاوڵاتیەکانی لەو دەوڵەتە دەکات کە تیایدا کونسوڵە، ئەمە

---

[١١٣] م٢٧ لە رێکەوتننامەی ڤیەنا-١٩٦١

جگـه لـهوهی لـه چـهندین پووهوه هـهولّی باشـکردنی پهیوهندییـه دووقوّلیهکان دهدات ، ئهم کهسایهتیه بهلّگهنامهکانی گهشت کرن و ههموو ئهو شتانهی پهیوهسته بهو کارهوه دهدات به هاولاتیانی ولاتهکهی خوّی که لهو ولاتهدا دهژین یان ماونهتهوه، بوّیه لهمهوه بوّمان دهردهکهویّت که روّلّی کونسولّ زیاتر روّلّیکی کارگیّرییه، پیّچهوانهی کاری بالّیوّزه کـه بـه نوێنهری فهرمی دهولّهت دادهنریّت بهتایبهت لـهو کارانـهی پهیوهسـتن بـه سیاسـهتی دهرهوه، ئیّمـه لـهم بهشـهدا باسـی پاریّزبهنـدی کونسـولّ و فهرمانبهرانی شوێنه دیپلوّماسیهکانمان کرد، که به دهق لـه ڕێکهوتنامـهی ڤییـهنادا هـاتووه، بوّیـه پێویسـته دهولّـهت بـه ڕێـزهوه مامهلّـه لهگـهلّ فهرمانبهرانی شوێنه دیپلوّماسیهکان بکات، ههروهها ڕێکاری پێویست بـوّ پاراستنیان بگرێته بهر.

ئهوهی لێرهدا گرنگه باسی بکهین، بالّیوّز و فهرمانبـهرهکانی لـه کوّمـهلّێك رسوماتی دیکه دهبهخشرێن، وهك بهخشینیان لـه گـهرهنتی کوّمهلّایـهتی" الضمان الاجتمـاعی"، چـونکه بـهپێی ڕێکهوتنامـهی ڤییـهنا فهرمانبـهری بالّیوّزخانـهکان، ئـهو یاسـایهیان بهسـهردا جێبـهجێ ناکرێـت، کـه لـهو دهولّهتهدا پهیڕهو دهکرێت، بوّیه کارێکی سروشتیه له رسوماتی گـهرهنتی کوّمهلّایهتی ببهخشرێن، ئهمه جگه لهوهی لـه کوّمـهلّێك رسـوماتی دیکـهی وهك خانوبهره و گومرگ و باجی دهرامهت دهبهخشرێن[١١٤].

---

[١١٤] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٣٩٠ –٣٩٢

هــەروەها پارێزبەنــدی دیپلۆماســی، ئەنــدامانی خێزانــی هــەموو ئــەو دیپلۆماتکارانــەش دەگرێتــەوە کــە لەســەرەوە ئاماژەمــان پێکــردن، بەمەرجێك لە یەك شوێن لەگەڵیاندا بژین و هاوڵاتی ئەو وڵاتە نەبن[١١٥].

[١١٥] د. خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي، ط١، ٢٠١٢، ص٤٠٢

هەروەها بڕ زانیاری زیاتر سەیری کتێبی سالانەی لیژنەی یاسایی نێودەوڵەتی سالی ١٩٥٨، ج٢، لاپەرە١٠٥ بکە

باسی سێیەم: تایبەتمەندییەکانی دیپلۆماتکاری سەرکەوتوو:

دیپلۆماتکاری سەرکەوتوو ئەو کەسەیە کە ئەرکێکی قورس دەکەوێتە سەر شانی خۆی و هاوسەرەکەی، ئەویش نوێنەرایەتی کردنی وڵاتەکەیەتی لە دەرەوەی وڵاتی خۆیدا، ئەو کەسە دەبێت خاوەن هەڵسوکەوتێکی ئاسایی بێت و زمان پاراو و دەوڵەمەند بە زانستە هەمەجۆرەکان بێت و لە کارەکانیدا ورد و لێهاتوو بێت، هەروەها دەبێت خۆی و هاوسەر و هاوەڵەکانی بە وریاییەوە مامەڵە بکەن و لە چوارچێوەی پرۆتۆکۆڵ و داب و نەریتی دیپلۆماسی هەڵسوکەوت بکەن، دەبێت دیپلۆماتکار ئاگاداری کەسایەتی خۆیی و پێگەکەی بێت، چونکە ئەو نوێنەری وڵاتێکی دیکەیە و هەر بێ ڕێزی کردنێك پێی، واتەی بێ ڕێزی کردن بە سەروەری وڵاتەکەی دەگەیەنێت.

دیپلۆماتکار دەبێت شارەزا و زیرەك بێت لە کلتور و داب و نەریتی نەتەوەکانی دیکە ، پێویستە وەك خۆیان بە شێوەیەکی گونجاو مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، نابێت بە نەرێنی یان گاڵتەجاری باسی کلتور و نەریتی نەتەوەیەکی دیکە بکات، یان بە نەرێنی باس لە نەریتێکی ئەو وڵاتە بکات، کە ئەو تیایدا دیپلۆماتکارە .

کەواتە دیپلۆماتکار بۆ ئەوەی بە سەرکەوتوویی کارەکانی خۆی ئەنجام بدات و ببێتە نوێنەرێکی باش و پارێزگاری لە بەرژەوەندی وڵاتەکەی خۆی

بکات، پێویستە کۆمەڵێك تایبەتمەندی و خەسڵەتی تێدا بێت، کە ئێمە لێرەدا هەوڵدەدەین باس لە گرنگترین ئەو تایبەتمەندیانە بکەین:

١. دەبێت دیپلۆماتکار ئاشتی خواز بێت و بەوردی بیر لە هەنگاوەکانی بکاتەوە:

پێویستە دیپلۆماتکار ئەوە بزانێت، کە دیپلۆماسی واتە چارەسەرکردنی کێشەکان بە ڕێگایەکی ئاشتیانە، واتە دیپلۆماسی ئامرازێکی ئاشتیانەیە، پێچەوانەی هێز و چەکە، کە ئامرازی شەڕن[١١٦]، چەندین نمونەمان هەیە کە لە ڕابردوودا، دەوڵەتان دیپلۆماسیان بۆ ئامانجێکی دیکە بەکارهێناوە، کە ئامانجی دیپلۆماسی نیە و بۆتە هۆی هەڵگیرسانی جەنگێکی وێرانکەر، بۆ نموونە ئەڵمانیا دیپلۆماسی وەك ئامرازێکی ترساندن و هەنگاوێکی پێش جەنگ بەکارهێناوە، بۆیە دیپلۆماسی لەبری ببێتە مایەی فەراهەمکردنی سەقامگیری لە جیهاندا، بۆتە مایەی جەنگ و وێرانکاری، کەواتە لە بنەماکانی دیپلۆماسی سەرکەوتوو، ئەوەیە کە نابێت دیپلۆماتکار هەنگاوێك بنێت پێش ئەوەی بیر لە ئەنجام و کۆتاییەکەی بکاتەوە، پێویستە باش بیر لە هەموو هەنگاوەکانی بکاتەوە، چونکە هەنگاوێکی هەڵە نەك زیانی مادی، بەڵکو زیانێکی زۆر بە دەوڵەتەکەشی دەگەیەنێت، بۆنموونە دیپلۆماسی لای ناپلیۆنی سێیەم بووە هۆی دۆڕان و

---

[١١٦] عبدالفتاح شبانة، الدبلوماسية، ٢٠٠٢، مكتبة مدبولي، ص٤٤

زیانێکی زۆر بە فەرەنسا، کەواتە دەبێت دیپلۆماتکار ئاشتی خواز بێت و پێش هەر هەنگاوێکی بەوردی بیری لێبکاتەوە[١١٧].

٢. دیپلۆماتی سەرکەوتوو دەبێت سەنگین و لەسەرخۆ بێت:

هەموو شتێك زۆر بە هێمنی وەربگرێت، ئەگەر هاتوو یەکێك ڕایەکی توندی لەبەرامبەردا دەربڕی، یان قسەیەکی ناڕێکی پێوت، یاخود بەرامبەرەکەی لە دابو نەریتێکی دیپلۆماسی لایدا، ئەوا نابێت لەبەرامبەردا پەرچەکرداری بەهێزی هەبێت، هەروەها نابێت وەڵامی کەسانی موستفیز بداتەوە، هەروەها نابێت ماوە بدات بەرانبەرەکەی رایبکێشێت بۆ ناو گفتوگۆیەکی ناشرین، هەروەها لە هەڵبژاردنی وشەدا دەبێت زۆر ورد و بە دیقەت بێت، لەکات و ساتی خۆشیدا قسە بکات و کارو کردەوەکانیشی سەنگین بێت[١١٨].

٣. دیپلۆماتکار دەبێت گوێگرێکی زۆر باش بێت، ئەگەر هاتوو لە شتێك تێنەگەیشت، دەبێت داوای ڕوونکردنەوە بکات[١١٩].

٤. دیپلۆماتکار پێویستە یەکێك لە زمانە بیانییەکان بەشێوەیەکی زۆر پاراو بزانێت، هەم بتوانێ بخوێنێت و هەمیش بتوانێت پێی بنوسێت، شارەزایەکی باشیشی لە کۆمپیوتەر و بەکارهێنانی ئینتەرنێتدا هەبێت،

---

[١١٧] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٤٨٣

[١١٨] بەمرۆزگەلاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤، ل٤٦

[١١٩] سەرچاوەی پێشوو ل٤٦

هەروەها هەوڵبدات زانیاری ڕاست و دروست لەسەرچاوەی باوەڕ پێکراوی خۆیەوە دەستبکەوێت[١٢٠].

٥. دیپلۆماتکار دەبێت کەسێکی سروشتی و کۆمەڵایەتی و بەهۆش بێت لەگەڵ ڕووداوەکاندا، هەروەها نابێت پەیوەندی ناوخۆیی پچڕاو بێت ، پێویستیشە بە ئاگا بێت لە ڕووداوەکانی ناوخۆ و پەیوەندی نەپچڕاوی لەگەڵ یانە و کۆمەڵەکان و چین و توێژەکانی کۆمەڵ و کەسایەتیەکانی وڵاتەکەی هەبێت[١٢١].

٦. خاوەن ڕۆشنبیری گشتی بێت: پێویستە دیپلۆماتکار شارەزایەکی گشتی لەسەر جوگرافیای سیاسەت ، پەیوەندی ئابوری نێودەوڵەتی، ڕاگەیاندنی نێودەوڵەتی، دۆسیەکانی ژینگە و پەیوەندی لە نێوان کلتور و شارستانیەکان هەبێت، هەروەها گرنگە لە زمانێك زیاتر بزانێت، بەتایبەت زمانی ئەو وڵاتەی بۆی دەچێت، چونکە ئەگەر ڕاستەوخۆ بەبێ وەرگێڕان کاری کرد، ئەوە چارەسەرکردنی کێشەکان ئاسان دەبێت و کارەکانی دیکەشی بە ئاسانی بۆ دەڕوات بەڕێوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دیپلۆماتکار دەتوانێت وەرگێڕی لەگەڵدا بێت و لە کۆبوونەوە فەرمیەکاندا بە زمانی وڵاتی خۆی قسە بکات و وەرگێڕانی بۆ بکرێت[١٢٢].

---

[١٢٠] بەهرۆز گەڵاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤، ل٤٧

[١٢١] د. فاضل زكي محمد، كاری دیپلۆماسی لە نێوان تیۆرو پراکتیکدا، وەرگێڕانی کوردۆ ڕەحمان، چ٢، ٢٠٠٧، ل ٢٦

[١٢٢] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص١٠٩

٧. گرنگیدان به رای گشتی :ئەگەر لە کۆندا دیپلۆماسی گرنگی بە رای گشتی نەدابێت، ئەوا ئێستا گرنگیدان بە رای گشتی و پەیوەندی بەردەوام لەگەڵ ناوخۆ و دەرەوە، یەکێکە لە خەسڵەت و تایبەتمەندییەکانی دیپلۆماسی سەرکەتوو، بێگومان کەسی دیپلۆمات لە پەیوەندی بەردەوام دابێت، بۆ ڕۆژێك و دوو ڕۆژنا، بەڵکو بۆ ماوەی چەندین ساڵ، چونکە تەنها گەرەنتی سەرکەوتنی دیپلۆمات، ئەوەیە کە رای گشتی لە ناوخۆ پشتگیری بکات و لە دەرەوەش هەستی خەڵکی بۆ خۆی ڕابکێشێت[١٢٣].

٨. بەستنی پەیوەندی برایەتی و دۆستایەتی: دیپلۆماتکار پێویستە پەیوەندی برایەتی و دۆستایەتی لەگەڵ لێپرسراوانی ئەو وڵاتەی کە کاری لێدەکات دروست بکات، بۆ ئەوەی ماوەی پرسیارکردنی لەسەر زۆر بواردابەبێت، بەڵام بەجۆرێك کە دەستوەردان (تەداخولات) نەبێت، لە کاروباری ناوخۆیی ئەو وڵاتەدا، هەروەها بتوانێت لە کاتی پێویستیشدا تەلەفۆن بۆ ماڵەوەیان بکات و کارەکانی خۆی رایی بکات[١٢٤].

٩. گیروگرفتی مالی : دیپلۆماتی سەرکەوتوو دەبێ زۆر ئاگاداربێت لە گیروگرفتی مالی" قومار"، تەهریب، پەیوەندی هەواڵگری گومان لێکراو، پەیوەندی خۆشەویستی لەگەڵ ئافرەت، ئەوانەش هەموویان پەیوەندییە حەرامەکانی دیپلۆماتی سەرکەوتوون، زۆرجار وایە لەلایەن دام و دەزگای

---

[١٢٣] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٤٨٦

[١٢٤] بەمرۆز گەلاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤، ل٤٩

تایبەتی ئەو وڵاتانەی کە دیپلۆماتەکان کاری تێدا دەکەن، هەوڵدەدرێت بەیەکێك لەو ئامرازانە ئیغرا بکرێن، دوایش هەموو شتێکیان لەپووی دەنگ و ڕەنگەوە تۆمار دەکرێت، بەمە هەوڵدەدرێ کە دیپلۆماتەکە بخرێتە ژێر فشارەوە، بۆ ئەوەی کۆنترۆڵ بکرێت، بۆیە دەبێت دیپلۆماتکار زۆر ئاگاداری ئەو حاڵەتانە بێ، ئەگەر هاتوو بەیەکێ لەو هۆیانە فشاری لێکرا، ئەوە دەبێت بە زووترین کات ئاگاداری لێپرسراوی سەرووی خۆی بکاتەوە و ڕوونکردنەوەیەك پێشکەش بکات کە توشی شتێکی لەو جۆرە بووە، شێوازی ڕەفتارەکەی خۆشی لەگەڵدا ڕوون بکاتەوە، تاوەکو لێپرسراوانی سەرو خۆی ئاگاداری بابەتەکە بن و ڕێگا چارەسەری گونجاوی بۆ بدۆزنەوە و هاوکاری بکەن لە تێنەگەوتنی لەو کارەدا[١٢٥].

١٠. دیپلۆماتکار پێویستە لەپووی کەسایەتیەوە زمان شیرین و پاراو بێت، ئاستێکی هۆشیاری بەرزی هەبێت و لەو کەسانە نەبێت، کە کێشە بۆ وڵاتەکەی دروست دەکات، گورج و گۆڵ و لیاقەی باشی هەبێت و بیری تیژ و توانای کۆمەڵایەتی باشی هەبێت، هەروەها ڕاستگۆ و وردەکار ودڵسۆز بێت بۆ کارەکەی[١٢٦].

١١. شارەزایی تەواو:سەرکەوتوو بێت لە کارەکانی و شارەزابێت لە بواری دیپلۆماسی سەرکەوتوودا، هەروەها شارەزا بێت لە لە چۆنیەتی باس

---

[١٢٥] عبدالفتاح شبانة، الدبلوماسية، ٢٠٠٢، مكتبة مدبولي، ص٤٣

[١٢٦] د. فاضل زكي محمد، كاری دیپلۆماسی لە نێوان تیۆرو پراکتیکدا، وەرگێڕانی کوردۆ ڕەحمان، چ٢، ٢٠٠٧، ل٢٦

کردنی بابەتەکان لەکاتی گفتوگۆ کردن لەسەر مێزی دیپلۆماسی، بزانێت چۆن کێشەی نێوان وڵاتەکەی خۆی و وڵاتەکەی بەرامبەری چارەسەر دەکات، بۆیە مەحمود نامەنی دەڵێت:" مرۆڤ تا ئەو دەمەی شتێك نازانێت شارەزا نیە، بەرپرسیارێتی لەئەستۆدا نیە، بەڵام ئەو دەمەی کە ئاگادار و شارەزا بوو، بەرپرسیارێتی ئەو دەست پێدەکات[۱۲۷].

۱۲. قسە کردن و گفتوگۆ: بەیەکێك لە پرەنسیپە گرنگەکانی کەسی دیپلۆماسی دادەنرێت، چونکە شێوازی قسە کردن، کێشەکان بە ئاقارێکی باش دەبات، هەر وشەیەك کە لەدەمی کەسی دیپلۆماسی دێتە دەرەوە، ئەوا بەرپرسیارە لەو قسەیەی کە کردویەتی، جا پێش قسە کردن ، دەبێت بەرنامە ڕێژی بۆ کردبێت، هەموو شتێك بەدیلی هەیە، گفتوگۆ بەدیلی نیە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان، غاندی دەڵێت:" بەشێوەیەك قسە بکە، ئەوانی دیکە حەز بکەن، گوێت لێبگرن، بەشێوەیەکیش گوێ بگرە، ئەوانی دیکە حەز بکەن قسەت بۆ بکەن"[۱۲۸].

۱۳. دیپلۆماتی سەرکەوتوو نابێ بە تەنها پشتبەستوو بێت لەسەر بیروهۆشی خۆی، بەڵکو دەبێت لەکاتی کۆبوونەوە و چاوپێکەوتندا تێبینیەکانی خۆی بەڕێك و پێکی بنوسێت، تاوەکو ڕاپۆرتێکی وردی هەبێت و هیچ شتێك لەبیر نەکات، ئەگەر ئەوە نەکات ڕەنگە هەندێ شتی

---

[۱۲۷] ڕەشید ئاراز هەورامی، دیپلۆماسی و پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان، ، چ۱، ساڵی۲۰۱٦، ل۳۱.

[۱۲۸] سەرچاوەی پێشوو ل۳۱-۳۲

گرنگی بیر بچێت، که ببێته هۆی کەمو کوڕیی بۆ ڕاپۆرتەکەی، بۆیە لەو حاڵەتانەدا زۆر پێویستە هەموو تێبینیەکان تۆمار بکرێن[١٢٩].

١٤. دیپلۆماتی سەرکەوتوو نابێ لە خۆیەوە ڕای سەرۆکەکەی بهۆنێتەوە و گوزارشتی لێبکات، بەڵکو دەبێت لە پەیوەندی بەردەوامدا بێت لەگەڵیدا، هەروەها دەبێت ڕاستگۆش بێت لەگەڵ سەرکردەی خۆیدا و شتەکان وەکو خۆی بێ زیاد و کەم بگەیەنێت، ئەگەر سەرکردەکەشی لەسەر بابەتێکی دیاری کراو پرسیاری لێکرد، ئەوا تەنها لەو حاڵەتەدا پێویستە دیپلۆماتەکە ڕای شەخسی خۆی بدات لەسەر ئەو بابەتەی کە پرسیاری لێکراوە.

١٥. دابو نەریتی زێرینی دیپلۆماتی سەرکەوتوو بۆ وڵاتەکەی خۆی ئەوەیە، کە بزانێت بۆ خزمەتکردنی وڵاتەکەی خۆی نێردراوە نەك بۆ گەشتوگوزار یان بۆ جێبەجێ کردنی ئیش و کاری خۆی، هەروەها ئەو حەسانە دیپلۆماسییە و ئیمتیازاتانەی کە وەریشی گرتووە، دەبێ هەمووی لە خزمەتکردنی وڵات و گەلەکەی خۆیدا بەکاری بهێنێت، نەك بۆ شەخسی خۆی کاربکات و ئیستیغلالیان بکات[١٣٠].

---

[١٢٩] بەهرۆز گەلاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤، ل٥١

[١٣٠] سەرچاوەی پێشوو ل٥٣

باسی چوارەم: کارەکانی دیپلۆماتکار (نێردراوی دیپلۆماسی):

کاری نێردراوی هەمیشەیی بە یەکێك لە کارە هەستیارەکانی دەوڵەت دادەنرێت، چونکە کاری دیپلۆماسی وایلێدەکات کە هەموو هەوڵێك بۆ باشکردنی پەیوەندییەکانی نێوان دوو دەوڵەت بدات، هەروەها هەموو تواناکانی خۆی بۆ گەشەپێدانی ئەو پەیوەندیانە لە هەموو بوارێکدا بخاتە گەڕ[١٣١].

کارەکانی نێردەی هەمیشەیی بە نوسراو و دەق بوونیان هەیە، کە بریتییە لەکۆمەڵێك کاری دیاری کراو و مادەی سێیەمی ڕێکەوتنی ڤییەنای ساڵی ١٩٦١ دیاری کردوون[١٣٢].

دیپلۆماسی لە سەدەکانی ڕابردوودا بەهۆی نەبوونی ڕێگاکانی پەیوەندیی و پێشنەکەوتنی تەکنەلۆژیاوە، کارێکی قورس و زەحمەت بوو، بەڵام ئێستا بەهۆی پێشکەوتنەوە ئەو کارە ئاسان بووە، ئەمەش وای کردووە کە بەر یەك کەوتن لەگەڵ وڵاتان کەم ببێتەوە و کاری نێردراویش دیاری کراو بێت.

---

[١٣١] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٣٢٥

[١٣٢] د.محمود عبد ربه العجرمي، الدبلوماسية (النظرية و الممارسة)، ٢٠١١، ص٨٣

ئەگەر بەراوردێك بكەین لە نێوان پرابردوو و ئێستادا، دەبینین كە پێشكەوتنی شارستانی پەیوەندی نێوان دەوڵەتانی تێكەڵ كردووە، هەروەها كاری دیپلۆماسیشی هەستیارتر كردووە، بۆیە وا پێویست دەكات دیپلۆماسی بە لێهاتوویی و وردی و پشت بەستوو بە یاسا نێودەوڵەتیەكان ئەنجام بدرێت، هەروەها دیپلۆماتیش شارەزاییەكی باشی لە مێژویی دیپلۆماسی و پەیوەندییە نێودەوڵەتیەكاندا هەبێت، دەبێت ئەوەش بزانین كە پێشكەوتنی تەكنەلۆژیا و هۆیەكانی گەیاندن، بە تەنها دیپلۆماسی نەكردۆتە كارێكی ورد و هەستیار، بەڵكو بەهۆی خێرایی پەیوەندییەكانەوە، وا دەكات كە دیپلۆماتكار زوو بڕیار بدات و كاتێكی زۆری لەبەردەمدا نەبێت، ئەمە جگە لەوەی هەمەجۆری لە پەیوەندییەكاندا هاتۆتە دی، كە ئەمەش دیسان پێویستی بە وریایی و لێهاتوویی زۆر هەیە، چونكە بوونی چەندین پەیوەندی لەیەك كاتدا كارەكان ئاڵۆز و زەحمەت دەكات[١٣٣].

ئێمە لێرەدا بە پشت بەستن بە مادەی سێی ڕێكەوتننامەی ڤیینای ساڵی ١٩٦١ باس لە كارەكانی دیپلۆمات دەكەین، كە خۆی لە (نوێنەرایەتی، دانوستان، چاودێری و كۆكردنەوەی زانیاری ، پاراستنی بەرژەوەندی دەوڵەتەكەی) دەبینێتەوە:

---

[١٣٣] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٣٢٦

١. نوێنەرایەتی کردن:

نوێنەرایەتی کردن یەکەمین کاری دیپلۆماتکارە، چونکە کاتێک دەچێتە دەوڵەتێکی دیکەوە، دەبێتە نوێنەری دەوڵەتەکەی خۆی، بەمەش ڕاستەوخۆ دەبێتە نوێنەری دەوڵەت[١٣٤].

لە ڕابردوودا وەک ئاماژەمان پێکرد، نوێنەری دەوڵەت، لە دەوڵەتەکەی دیکەدا نوێنەری پاشا یان سەرۆک بوو، بۆیە پرسیارێک دێتە پێشەوە، کە ئایا دیپلۆماتکار دەبێتە نوێنەری کێ؟ دەوڵەت یان سەرۆک؟!

ڕێکەوتنامەی ڤییەنای ساڵی ١٩٦١، سنورێکی بۆ ئەم دژ بەیەکیە داناوە، چونکە لە ڕابردوودا بۆ ماوەیەکی زۆر نوێنەری وڵات، نوێنەری سەرۆک بوو، هەر بە ناوی ئەویشەوە قسەی دەکرد، بۆیە دواتر ئەو گومانە سەری هەڵدا، کە نوێنەر ئێستا چۆنە؟ نوێنەری کێیە؟

ڕێکەوتنامەی ڤییەنا هیچ گومانێکی بۆ ئەمە نەهێشتۆتەوە، بەوەی نێردراوی دیپلۆماسی نوێنەری دەوڵەتەکەی خۆیەتی، پێویستە لەسەری لە هەموو ئەو نوسراوانەی دەری دەکات، یان لە کردار و گوفتاریدا و لە کاتی هەستانی بە کارێکی دیپلۆماتی ئەمە ڕەنگ بداتەوە، کە ئەو نوێنەری دەوڵەتی خۆیەتی، چونکە ئەم نوێنەرایەتی کردنی دەوڵەتە ئێستا بە ڕوونی دەبینین کاتێک سەیری نوسراوی وەرەقەی دەست بەکار بوون دەکەین.

---

[١٣٤] سەرچاوەی پێشوو ل٢٢٧٦

دوای ئەم ڕوونکردنەوەیە بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە نوێنەری دەوڵەت، تەنها واتای ئەوە نیە کە بەشداری لە هەندێك پێشوازی و ئاهەنگە فەرمیەکان بکات، کە وا پێویست دەکات بەشداربوویەك بێت، بەڵکو لەوە زیاتر واتای ئەوەیە کە دیپلۆماتکار خاوەنی دەسەڵاتە بۆ ئەوەی ویست و بۆچوونەکانی دەربڕێت[١٣٥].

نوێنەرایەتی کردن لە ڕاستیدا، لە پاڵ بەرژەوەندییەکان واتای نوێنەرایەتی کردنی ئەو بەها و بنەمایانەیە کە دەوڵەتەکەی خۆی باوەڕی پێیەتی، جا ئاگادارکردنەوەی زانیاری بێت یان گواستنەوەی هەڵوێستێك بێت، بۆ ئەوەی دیپلۆماتکاریش بتوانێت بەباشی ئەم کارە جێبەجێ بکات، وا پێویست دەکات، هەمیشە لەگەڵ لایەنی فەرمی ئەو دەوڵەتەی کاری لێدەکات لەپەیوەندیدا بێت، کارێکی دیکەی نوێنەر ئەوەیە، کە بەشدار بێت لە ئاهەنگە نیشتیمانیەکانی ئەو دەوڵەتەی کە کاری دیپلۆماتی تێدە دەکات، هەروەها بەشداریش بێت لە ئاهەنگە فەرمیەکانی دیکە و پێشوازی، وەك لە سەرەتاشەوە باسمان کرد، نوێنەری دیپلۆماسی، واتە نوێنەری دەوڵەت یان کەسایەتیەك، ئەمەش بەپێی ڕێکەوتنامەی ڤییەنا مادەی سێ بڕگەی"أ" دیاری کراوە[١٣٦].

---

[١٣٥] د.محمود عبد ربه العجرمي، الدبلوماسية (النظرية و الممارسة)، ٢٠١١، ص٨٣

[١٣٦] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٣٢٦

کارێکی دیکەی نوێنەر ئەوەیە، کە بەرگری لە مافی دەوڵەتەکەی و بەرژەوەندییەکانی بکات، هەروەها ئەو دەوڵەتەی کە وەک نوێنەر کاری تێدە دەکات، ئاگادار بکاتەوە لە زانیارییەکان و ناڕەزایەتییەکانی دەوڵەتەکەی بەرامبەر کارێکی دیاری کراو، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا نوێنەر نابێت بەکارێك هەستێت، کە لە دەسەڵاتی ئەودا نیە، واتە پێویستە سنوری دەسەڵاتی خۆی بزانێت[١٣٧].

٢. دانوستان:

دانوستان لەسەرەتای مێژووەوە وەک ئامرازێک بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان لەڕێگای تێگەیشتنەوە سەری هەڵداوە، هەروەها بۆ ئەوەی هەموو لایەنەکان بەبێ ئەوەی پەنا بۆ هێزو هێرش بەرن و کێشەکانیان چارەسەر بکەن دانوستانیان کردووە، دانوستان لەیەک کاتدا هونەر و زانستە، پەیوەندی بە هەموو زانستە سیاسیەکانی وەک کۆمەڵزانی و زمانەوانی و دەروناسی و کارگێری و زانستی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکانەوە هەیە، زانایان و فەیلەسوفان لە چاخەکانی کۆنەوە، چەندین پەرتوکیان لەسەر گرنگی هونەری دانوستان نوسیوە، هەروەها ڕێگاکانی و چۆنیەتی ئەنجامدانی و ئیدارەدانی لەگەڵ وڵاتی کێبڕکێکاردا شی کردۆتەوە، لەوانە میکیاڤیلی و فرانسیس بیکۆن، ئەمە جگە لەوەی لای عەرەبیش چەندین پەرتوک لەسەر ئەمە بابەتە هەیە.

---

[١٣٧] ا.د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسة و القنصلية، عمان، ٢٠٠٥، ص١٢٦

هەرچی پەیوەست بە دانوستانەوە دەتوانین بڵێین کە " بڕیتی یە لە کۆبوونەوەیەکی دوولایەنی یان زیاتر ، بە ئامانجی قسە کردن و ڕێککەوتن لەسەر دۆسیەیەکی دیاری کراوە، ئەمەش لە ڕێگای کۆبوونەوە و دەربڕینی بۆچوون و ئاڵوگۆڕی بۆچوون و پێشنیارەکانەوە دەکرێت، کە تیایدا هەموو ئامرازەکانی باوەڕ پێکردن(اقناع) بەکاردەهێنرێت، بۆئەوەی لە کۆتایدا نزیك بوونەوە لە دیدوبۆچونەکانیان بێتەدی و لەسەر دۆسیەکە ڕێك بکەون، کە جێگای ڕەزامەندی هەردوو لایەنیان بێت"[١٣٨].

دانوستان گرنگیەکی زۆری هەیە، چونکە ڕۆڵێکی گرنگ لەسەرجەم بوارەکانی ژیاندا دەگێرێت، هەروەها ئامرازێکە بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیەکان و ئەو کێشانەی کە لە نێوان دەوڵەتان و تاکەکان و گروپەکاندا دێتە کایەوە، هەروەها ئامرازێکی گرنگە بۆ ئاڵوگۆڕی دیدو بۆچوونەکان و گەیشتن بە سیغەیەك کە هەمووان لەسەری کۆك بن، بەشێوەیەکی گشتی دانوستان واتای ئەوەیە کە لایەنێك گفتوگۆ لەگەڵ لایەنێکی دیکە دەکات، بۆ ئەوەی ئەو کێشەو ناکۆکیەی لە نێوانیاندا سەری هەڵداوە، چارەسەری بکەن و بگەنە ڕێکەوتنێکی هاوبەش، ئێمە ڕۆژانە لە ڕاگەیاندنەکانەوە گوێمان لە دانوستانی دامالێنی چەك یان گەڕێکی دیکەی دانوستانی نێوان دەوڵەتان دەبێت، لەسەر ئەم بنەمایە دەتوانین لە گرنگی دانوستان تێبگەین کە بە شێوەیەکی ئاشتی کێشە

---

[١٣٨] طارق حمو، دراسات في فن التفاوض، المركز الكردي للدراسات، بوخوم، المانيا، ٢٠١٨

سیاسیەکان چارەسەر دەکات، هەروەها دەتوانین بڵێین دانوستان باشترین ئامرازی گفتوگۆیە، کە لە هەموو ئامرازەکانی دیکەی بەکارهێنانی چەك و جەنگ دەتوانێت کێشەکان زووتر و باشترچارەسەر بکات، ئەمە جگە لەوەی دەتوانێت بەبێ هیچ کاریگەرییەك بە زووترین کات ئەنجامەکانی ببینرێت، بۆیە دەتوانین بگەینە ئەو ئەنجامەی کە دانوستان نزیکترین ڕێگایە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکان، هەروەها گەرەنتی ئاشتی و سەقامگیریی بۆ ماوەیەکی دوور مەودا فەراهەم دەکات[١٣٩].

هەرچەندە دانوستان بە کارێکی ئاڵۆز هەژمار دەکرێت و پێویستی بە هێمنی و زیرەکی و لەسەرخۆیی هەیە، بەڵام هەمیشە بە باشترین ڕێگای گەیشتن بە چارەسەرەکان دادەنرێت، کە ڕێگایەکی ڕاستە و دوور لە شەڕو وێرانکاریە، کە دەتوانێت ئاڵۆزترین کێشە چارەسەر بکات، گرنگیەکانی دانوستان خۆی لە چەندین خاڵ دەبینێتەوە، کە ئێمە لێرەدا هەوڵ دەدەین باس لە خاڵە سەرەکیەکانی بکەین، کە ئەمانەن:

- دانوستان یەکێکە لە ویستەکانی ناخی مرۆڤ، کە مرۆڤ هاندەدات بەسەر ویست و حەزی شەڕی ناخیدا زاڵی بکات.
- دانوستان ئەو ڕێگایەیە، کە دەوڵەت و گروپ و تاکەکان، بەهۆیەوە دەگەنە ئەنجامێکی باش و ڕازی کەر، کە ڕێگاکانی دیکە ناینگەیەنێت.

---

[١٣٩] د. محسين احمد الخضيري: مباديء التفاوض، القاهرة، ط١، ٢٠٠٣، ص١٦

- دانوستان ئامرازەکانی دیکە دەهێنێتە کایەوە، کە ڕەزامەندی و خاڵی هاوبەش لە نێوان مرۆڤەکان دروست دەکات، هەرچەندە چەندین خاڵی ناکۆکیان هەبێت.
- دانوستان دەتوانێت لە ماوەیەکی کورتدا، ئەنجامێکی باشی هەبێت، کە لە شەڕو وێرانکاریەکاندا بە چەندین ساڵ پێی ناگەین[١٤٠].
- جگە لە هەموو ئەو گرنگیانەی کە هەیەتی، دانوستان پەیوەندی خۆشەویستی نێوان هەردوو لایەنی ناکۆک زیاد دەکات و بۆ ماوەیەکی زۆرتر دەیهێڵێتەوە.
- دانوستان ئاشتی و سەقامگیری نێوان دەوڵەتەکان دەپارێزێت و دەبێتە هۆی ئاشتیەکی سەرتاسەری لە جیهاندا[١٤١].

دەبێت ئەوە بزانین کە بەڕێوەبردنی دانوستان کارێکی زەحمەتە و پێویستی بە بلیمەتی و لێزانین هەیە، بەهەڵەدا دەچێت ئەوەی بیر بکاتەوە کە گوایە توندوتیژی و توندکردن لەگەڵ بەرامبەرەکەیدا باشترین ڕێگایە بۆ گەیشتن بە باشترین بەرهەم و ئەنجام، هەروەها هەڵەشە ئەوەی بیر بکاتەوە کە شلکردن و نەرم و نیانیش لەگەڵ بەرامبەرەکەتدا، ئەویش باشترین ڕێگایە بۆ گەیشتن بە ئەنجام وبەرهەمی باش، چونکە ئەو کارە کاری توندوتیژی یان نەرم و نیانی یان کاری توندکردن و شل کردن نیە،

---

[١٤٠] طارق حمو، دراسات في فن التفاوض، المركز الكردي للدراسات، بوخوم، المانيا، ٢٠١٨، ص٦

[١٤١] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٣٢٨

لـه هـەمان کاتیشدا(سـپی و ڕەش) نییـه، یـان ئـەوه نیـه کـه بڵـێین یـان هەمووی یان هیچ، باشترین چارەسەری نموونەیی بۆ ئیدارەدانی دانوستان و بەڕێوەبردنی ئەوەیە، کەنەرمی نواندن لەگەڵ سوربون و بریار وەرگـرتن و زانینی بەرزترین و نزمترین حەدی داواکراو، ئـەو هەڵەیـەی کـه زۆر بـاوه پەیوەندییە لە نێوان مفاوەزات و مسـاوەمەکردندا لەسـەر بناغـەی ئـەوەی کە ئەگەر هـەردوولا ڕەتیـان کـردەوه کـه لەسـەر مێـزی دانوسـتان بۆیـان دانراوه، ڕێك نەکەوتن ، ئـەوا پێویسـته لەسـەر تـەوەرێك ڕێـك بکـەون کـه لەناوەڕاسـتی نێـوانی هـەردوو لایانداییـه، واتـا لـەنێوانی ئـەوەی کـه ڕەتکراوەتەوه لەگەڵ نێوانی ئـەوەی کـه ڕەزامەندیی لەسـەر کـراوه، بـەو پێیـەش هـەردوولا دەگەنـه چارەسـەرێکی نێـوانی گونجـاو، واتـه حـەلی وەسـەت، هـەر لەبەرئەوەشـه کـه هـەردوو لایـەنی دانوسـتانکار لـه کـاتی دانوسـتانکردندا لەگـەڵ یەکتریـدا لەسـەرەتا زۆر داوا دەکـەن و مـەرجی قورس بۆ یەکتری دادەنـێن و هەرلایـەك دەیـەوێت گـەورەترین سـەرکەوتن بەدەسـتبهێنێت، بـەڵام پاشـان وردە وردە لـەکاتی دەسـتپێکردن بـه دانوستان و گفتوگۆکردن لەگەڵ یەکتری خاوی دەکەنەوە و دەست دەکەن بە سازش کردن بۆ یەکتری، ئەو جۆرە بۆ دانوستان بەداخەوە بیرکردنەوە و حەقلی دیپلۆماسی دەگۆڕێ بۆ شێوازی بازرگانی و بازاڕیی[١٤٢].

[١٤٢] بەمرۆز گەلاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤، ل٥٥

دانوستان کۆمەڵێك تایبەتمەندی گرنگی هەیە کە ئەو تایبەتمەندیانە کار بە ئەنجامی دانوستانەکان دەکەن، کە ئەمانەن:

أ. دانوستان بەپرۆسەیەکی نەهێشتنی ناکۆکیەکان دادەنرێت، بەڵام بەردەوام بوونی پەیوەستە بە بەردەوام بوونی بەرژەوەندییە هاوبەشەکانی نێوان هەردوو دانوستانکار.

ب. دانوستان پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتی ئاڵۆزە، کە پەیوەستە بە پەیکەری پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان و کاری تێدەکات.

ت. دانوستان کارێکە کە کاریگەرە بە کەسایەتی دانوستانکار.

پ. دانوستانەکان کاریگەر دەبن بە زۆر شت، وەك پێشبینیەکانی لایەنە ناکۆکەکان و تەقدیرەکانیان و مامەڵەیان.

ج. ئەنجامی بەدەستهاتووی دانوستانەکان پەیوەستە بە اعتیباراتە دەرەکیەکان.

ح. دانوستانکار دەیەوێت لە کورترین ماوەدا بگات بە ئەنجامەکانی.

خ. دانوستان لە هەمان کاتدا زانست و هونەرە[١٤٣].

بۆ ئەوەی دانوستانەکان بەسەرکەوتوویی کۆتایی پێبهێنرێت ، ئەوا پێویستە پشت بە کۆمەڵێك ستراتیژیەت ببەسرێت و لە دانوستانەکاندا پەیڕەو بکرێت، کە یەکێك لەو ستراتیژە ئەوەیە کە، بەباشی خۆی بۆ ئامادە بکرێت، و پشت بە چەندین تاکتیك ببەسرێت، هەروەها بە

---

[١٤٣] ا. د. احمد فهمي جلال، مهارات التفاوض، جامعة القاهرة، ط١، ٢٠٠٧، ص٧

شێوەیەکی زیرەکانە کاتەکەی دیاری بکرێت، ئەمە جگە لەوەی پێویستی بە ڕاوێژی پێشوەختە هەیە، لە هەمووی گرنگتر سەرکەوتنی دانوستانەکان پەیوەستە بە لێهاتویی دانوستانکار و چۆنیەتی ئیدارەدانی لەسەر مێزی گفتوگۆ[١٤٤].

٣. چاودێری و کۆکردنەوەی زانیاری:

ئەم کارە بە کۆنترین کاری نێردراوی هەمیشەیی دادەنرێت، کە نێردراو هەڵدەستێت بە چاودێری و کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر ئەو دەوڵەتەی کە تیایدا نوێنەرە، پاشان دەوڵەتەکەی خۆی لێئاگادار دەکاتەوە.

لە یاسا نێودەوڵەتیەکان – نەریت و ڕێکەوتنامەکاندا– ئەوە ڕوونکراوەتەوە، کە پێویستە چاودێری و کۆکردنەوەی زانیاری لە ڕێگا یاساییەکانەوە بێت، واتە لە ڕێگای سیخوڕی کردن لەسەر دەوڵەتەکەوە نەبێت، لە جیهانی ئەمڕۆدا ئەم کارەی دیپلۆماتکارەکان ڕێگای ڕاستی لێتێکدراوە، دیپلۆماتکارە هەمیشەییەکان بۆ کۆکردنەوەی زانیاری و چۆنیەتی دۆخی ئەو وڵاتەی کە تیایدا دیپلۆماتکارن پشت بە ئامرازە نایاساییەکان (غیر المشروعه) دەبەستن، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی ، کە ناڕوونی و پیسی بکەوێتە پەیوەندی نێوان دەوڵەتەکان، لەوەش زیاتر ئێستا دەوڵەتان تەنها بە سیخوڕی کردن بەسەر ئەو دەوڵەتەوە ناوەستن کە نوێنەریان لەوێیە، بەڵکو سیخوڕی بەسەر دیپلۆماتکارە بیانیەکانی

---

[١٤٤] سەرچاوەی پێشوو ل٧

دیکەی ئەو ولاتەش دەکەن، کە ئەمەش دوورە لە هەموو بنەمایەکی کاری دیپلۆماسی و نوێنەرایەتی یان زانینی دۆخی ولاتەکە[١٤٥].

پێویستە دیپلۆماتکار بە وردی هەموو گۆڕانکاری و پێشهاتەکانی ئەو ولاتەی کە میوانە لێی کۆبکاتەوە" بنوسێتەوە"وەك هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی، یان بردنەوەی پارتێك کە بۆ ولاتەکەی گرنگە، پاشان رێکیان بخات و بیانکاتە راپۆرت، کاری دیپلۆمات هەر ئەوە نیە، بەڵکو دەبێت بەردەوام ئەو کارە بکات و لەکاتی گونجاودا بۆ ولاتەکەی خۆی لە راپۆرتێکدا بنێرێتەوە، هەروەها لێرەدا دیپلۆماتی سەرکەوتوو دەردەکەوێت، کە گرنگەکان جیا دەکاتەوە، لەوەش زیاتر تەنها ئەرکی ناردنەوەی زانیارییەکان نیە، ئەگەر هاتوو گێڕانەوەی زانیاریەك بەس نەبوو، ئەوا خۆی کۆمێنت و بۆچوونی لەسەر دەنوسێت و هەموو ناڕوونیەك شی دەکاتەوە.

نوێنەری دەوڵەت زۆر گرنگە لە کاتی ئامادەکردنی راپۆرتەکانیدا جا سیاسی بێت یان ئابوری یان هەر لایەنێکی دیکە، دڵنیا بێت لە راست و دروستی زانیاریەکان، خۆ ئەگەر لە شوێنێکدا بە هەر هۆیەك دەستی بە زانیاریەك نەگەیشت، ئەوا دەتوانێت بۆ دەوڵەتەکەی خۆی ڕوون بکاتەوە،

---

[١٤٥] ا.د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسة و القنصلية، عمان، ٢٠٠٥، ص١٢٨

هەروەها دەشتوانێت گەشبینی یان پەشبینی خۆی لەسەر پووداوێك نیشان بدات[١٤٦].

٤. پاراستنی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەت و هاوڵاتیەکانی:

یەکێکی دیکە لە هەرە کارە گرنگەکانی نوێنەر یان دیپلۆماتکار، ئەوەیە کە کار بۆ پاراستنی بەرژەوەندی دەوڵەتەکەی خۆی و هاوڵاتیەکانی بکات، کە لەو دەوڵەتەدا دەژین، ئەم کارکردنەش وا پێویست دەکات لەسەر بنەما و پێودەنگە نێودەوڵەتیەکان بێت.

هەرچی پەیوەست بە پاراستنی مافی هاوڵاتیانی وڵاتەکەیەتی، ئەوا ناتوانێت یەکسەر بەپێی یاسا و نەریتە نێودەوڵەتیەکان دەستوەردان بکات، بەڵکو کاتێك دێتە سەر خەت کە هەموو ڕێگاکان لەبەردەم هاوڵاتیەکەیدا گیرابێت، لەو کاتەشدا دیپلۆماتکار هیچ داوایەك بۆ مەرجەعی فەرمی بەرز ناکاتەوە، تا ئەو کاتەی لە پووداوەکە دڵنیا دەبێتەوە، دوای دڵنیابوون لە کێشەیەك یان لەمپەرێك ئەوا نوێنەر بەڕێگایەکی فەرمی لایەنی پەیوەندیدار ئاگادار دەکاتەوە، پێویستە ئەو ئاگادار کردنەوەیە لە ڕێگای وەزارەتی دەرەوەی دەوڵەتەکەوە بێت.

لێرەدا پێویستە ئەوە بزانین کە پاراستنی بەرژەوەندی هاوڵاتیان نابێت ببێتە هۆی بەزاندنی سەروەری دەوڵەتەکە و سەربەخۆییەکەی، بۆیە دەبێت پەیوەندی و ڕێکارەکانی دیپلۆماتکارەکە، بەپێی یاسا نێودەوڵەتیەکان

---

[١٤٦] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٣٣٦

بێت، واتە بەڕێز گرتن بێت لەوەی کە لەناوخۆی ئەو وڵاتە جێبەجێ دەکرێت و ئەوی دیکە بۆ دەوڵەتەکە جێبهێڵدرێت.

پاراستنی سەر و سامانی هاوڵاتیانی بیانی، مافێکە کە یاسا نێودەوڵەتیەکان بڕیاریان لەسەرداوە، بۆیە هەر پێشێلکردنێك لەم مافەدا، جا حکومەت خۆی بیکات یان فەرمانبەر و هاوڵاتیەکانی، ئەوا بەرپرسیارێتی دەکەوێتە ئەستۆی ئەو دەوڵەتەی میواندارێ کەسە بیانیەکەی کردووە، بۆیە کاتێك نوێنەر یاداشتێك پێشکەش دەکات و ڕووداوێك ڕوون دەکاتەوە، کە بەسەر هاوڵاتیەکیدا هاتووە، ئەوا لابردنی ئەو زیانە یان گەڕانەوەی مافەکە یان قەرەبوو کردنەوەی دەکەوێتە ئەستۆی دەوڵەتەکە، بەڵام لە هەموو حاڵەتێکدا پێویستە نوێنەر داواکارییەکەی بە ڕێزەوە بنوسێت و داوای هاوکاری و گەیشتن بە چارەسەرێکی دادپەروەرانە بکات[١٤٧].

بەڵام ئەوەی پەیوەستە بە هاوڵاتیەك کە خاوەنی هەردوو ڕەگەزنامەی دەوڵەتەکە بێت، ئەوا لێرەدا مافی " پاراستن" نایگرێتەوە، دەوڵەتەکە وەك هاوڵاتیەکی خۆی مامەڵەی لەگەڵ دەکات، هەروەها مافی تەواوی هەیە کە ڕێگا بە نوێنەر" دیپلۆماتکار" نەدات کە دەستوەردان لە کاروباریدا بکات[١٤٨].

---

[١٤٧] سەرچاوەی پێشوو ل٣٤١

[١٤٨] د.محمود عبد ربه العجرمي، الدبلوماسية (النظرية و الممارسة)، ٢٠١١، ص٩٠

هەرچی پەیوەست بە کاری کونسولگەریشە، ئەوا دەتوانین بەپێی مادەی پێنجی ڕێکەوتنامەی ڤیەنای ساڵی ١٩٦٣ لە چەند خاڵێکدا کارەکانی کۆبکەینەوە:

- پاراستنی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتەکەی و هاوڵاتیەکانی.
- پتەوکردنی پەیوەندییە ئابوری و بازرگانی و ڕۆشنبیری و زانستیەکانی نێوان هەردوو دەوڵەت.
- کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر دۆخی ئابوری و بازرگانی و زانستی و بارودۆخی ژیانی دەوڵەتەکە و پاشان لە ڕاپۆرتێکیدا بینێرێتەوە بۆ دەوڵەتەکەی خۆی ، بەڵام پێویستە ئەم کارە بە ڕێگایەکی یاسایی ئەنجام بدرێت.
- دەرکردنی پاسپۆرت و بەڵگەنامەکانی گەشت کردن بۆ هاوڵاتیانی وڵاتەکەی، هەروەها پێدانی ڤیزا بەو کەسانەی دەیانەوێت سەردانی وڵاتەکەی بکەن.
- هاوکاری کردنی هاوڵاتیانی دەوڵەتەکەی خۆی، جا ئەو کەسانە هاوڵاتی ئاسایی بن، یان حوکومی، هەروەها پاراستنیان لە هەر دەستدرێژییەک[١٤٩].

---

[١٤٩] د. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٠٢، ص٩٦

- هەستان بە کۆمەڵێك کاری وەك دادنوس و باری شارستانی و هەندێك کاری کارگێڕی هاوشێوە، بەمەرجێك ئەو دەوڵەتەی کە ئەو تیایدا کونسوڵە ڕێگری لەو کارانە نەکات.
- ئامادەبوونی وەك نوێنەری هاوڵاتیانی دەوڵەتەکەی لەبەردەم دادگا و دەسەڵاتەکانی دیکەی ئەو دەوڵەتەی کە ئەو تیایدا نوێنەرە، یان گرتنەبەری هەر ڕێکارێکی دیکەی پێویستی کاتی بۆ پاراستنی مافەکانی هاوڵاتیەکانی، کە هاوڵاتیەکە بەهەر هۆیەك بێت ناتوانێت ئامادەبێت و بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی پێویستی بە ئامادەبوونی کەسێك هەیە.
- ئەنجامدانی هەر کارێکی دیکەی وەك پشکنین و چاودێری، کە تایبەتە بە دەوڵەتەکەی خۆی، بە مەرجێك بە پێی یاسا نێودەوڵەتیەکان قەدەغە نەکرابێت[١٥٠].

٥. بەستنی پەیوەندیەکی دۆستانە:

نوێنەری دیپلۆماسی ئامراز و هۆکاری کردنەوەی پەیوەندی نێوان دوو دەوڵەتە، بۆ ئەوەی پەیوەندی دیپلۆماسی نێوان دەوڵەتەکان لە ڕێگای کاری دیپلۆماسیەوە پتەو و دۆستانە بێت، ئەوا پێویستە ڕێز لە سەروەری دەوڵەتان بگیرێت و یەکسانی لە نێوانیاندا بوونی هەبێت.

گرنگترین هۆکار بۆ ئەوەی پەیوەندی نێوان دوو دەوڵەت بەهێز بێت، ئەوەیە کە دەوڵەتەکان لە دژی یەکترپەنا بۆ هێز نەبەن، بە

---

[١٥٠] ا.د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسة و القنصلية، عمان، ٢٠٠٥، ص١٣٤

پێچەوانەشەوە ئەگەر دەوڵەتان بۆ یەکلایی کردنەوەی کێشەکانیان پەنایان بۆ هێزی سەربازی و جەنگ برد، ئەوە نەک پەیوەندییان تێکدەچێت، بەڵکو ئاشتی و سەقامگیری ناوچەکەش دەخەنە مەترسیەوە، کەواتە بۆ باشتر کردنی پەیوەندییەکانی نێوان دەوڵەتان لە چەندین بواردا، تەنها رێگا چارەی دیپلۆماسی و پەیوەندییەکی دۆستانەیە، کە ئەرکی دیپلۆماتکارە ئەم پەیوەندییە پتەو وبەهێز بکات[١٥١].

ئەمانە کۆمەڵێك کاری دیپلۆماتکار بوون، کە لەو دەوڵەتەی میوانە پێی هەڵدەستێت، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا کۆمەڵێك ئەرك هەیە کە پێویستە ئاگاداریان بێت و خۆی بە دوور بگرێت لێیان لەوانە:

- رێزی یاسا و سیستەمی دەوڵەتەکە بگرێت.
- دەست لەکاروباری ناوخۆیی دەوڵەتەکە وەرنەدات.
- لە رێگای وەزارەتی دەرەوە یان هەر وەزارەتێکی دیکە کە رێك دەکەون لەسەری، مامەڵە لەگەڵ دەوڵەتی میواندا ریکار بکات.
- پارێزگاری لەو نهێنیانە بکات، کە لە کاتی کارکردنیدا لەو وڵاتە بەدەستی هێناوە.
- بەهیچ شێوەیەك دەستوەردان لە کاروباری دەوڵەتەکەدا نەکات[١٥٢].
- باڵەخانەی نوێنەرایەتی کردنەکە، بۆ کارێك بەکارنەهێنێت کە پێچەوانەی کاری دیپلۆماسی و یاسا نێودەوڵەتیەکانە[١٥٣].

---

[١٥١] سەرچاوەی پێشوو ل١٢٩

[١٥٢] د. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٠٢، ص٩٧

باسی پێنجەم: پلەبەندی دیپلۆماتکار (نێردراوە دیپلۆماسیەکان):

نێردراوی دیپلۆماسیەکان چەند پلەیەکی جیاوازیان هەیە، کە هەر کەسە و بەپێی پلەکەی کارەکەشی دیاری دەکرێت، ئەم پلە بەندیە تا ڕادەیەکی زۆریش دەبێتە پەیکەری باڵێۆزخانە و نوێنەرایەتیە دیپلۆماسیەکان، ئەندامانی نێردراوە دیپلۆماسیەکان سیفەتی دیپلۆماتکاریان هەیە، ئەوانەی پەیکەری نوێنەرایەتیەکە پێکدێنن، پێکدێن لە ئەندامانی دیپلۆماتکار و کارگێڕییەکان و هونەرییەکان و پاشکۆکان .

نێردراوە دیپلۆماسیەکان پلەی جیاوازیان هەیە، پلەکەیان بەشێوەیەکی گشتی پێشینەی کاری دیپلۆماسیان دەردەخات، لە جەنگی جیهانی دووەمەوە سەرۆکی دیپلۆماتکاران پلەی باڵێۆزیان وەردەگرت، دوای ئەویش پلەی وەزیری کارپێسێردراو دێت، پاشانیش سکرتێری یەکەم و دووەم و سێیەم و تا پاشکۆی دیپلۆماسی دێت.

دەبێت ئەوەش بڵێین فەرمانبەران بە پلەی جیاوازەوە، کارەکانی نوێنەرایەتیە دیپلۆماسیەکان ڕادەپەڕێنن و هەریەکەیان بەکارێکی تایبەت هەڵدەستێت، کە پلەکەی بۆی دیاری دەکات[١٥٤].

---

[١٥٣] محمد حاتم العطار،مهام و واجبات أعضاء السلك الدبلوماسي، مدونة عمان القانونية، ٢٠٢٠/٥/٧، http://omanilegal.blogspot.com/2011/05/blog-post_4379.html

[١٥٤] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٢٢٥

پلەکانی دیپلۆماتکار لە نوێنەرایەتی دیپلۆماسی بەم شێوەیەی خوارەوە دابەش دەبێت:

١. باڵیۆز:

باڵیۆز فەرمانبەرێکی پلە باڵای دیپلۆماسیە کە سەرۆکایەتی ئەندامانی باڵیۆزخانەی وڵاتەکەی لە دەرەوە دەکات، بەشێوەیەکی گشتی باڵیۆز دەبێتە نوێنەری حکومەتەکان یان هەرێمە سەربەخۆکان یان ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان لە وڵات و هەرێمێکی دیکە یان لە ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی.

نوێنەری دیپلۆماتکاری یەکەم، پلەی باڵیۆزی پایە بەرزیان پێ دەوترێت، ئەو باڵیۆزەش لەلایەن خودی سەرۆکی وڵاتەوە هەڵدەبژێردرێت و نوێنەرایەتی سەرۆکی وڵات لای وڵاتە میوانەکە دەکات، باڵیۆزەکە بەهۆی ئەو بەڵگانەی کە هەڵیدەگرێت وەک وەرەقەی دەست بەکاربوون و نوسراوی ڕاسپاردن لە پێناو هەڵسان بەو کاروبارانەی کە سەرۆک کۆمار پێی دەسپێرێت دەبێتە نوێنەری، هەروەها بۆشی هەیە لەگەڵ وەزیری دەرەوە و یاریدەدەرەکانی ئەو وڵاتەکەی کە بۆی دەچێت هەڵسوکەوت بکات و پەیوەندییان لەگەڵدا ببەستێت، هەروەها باڵیۆز چوار ساڵ دەمێنێتەوە لەو وڵاتەی کە کاری لێدەکات، مانی ئەوەشی هەیە ئەگەر بیەوێت ماوەیەکی زیاتر لە وڵاتێکدا بمێنێتەوە، بەڵام دەبێت داوای ساڵێکی زیادە بکات، بۆ ئەمەش پێویستی بە ڕەزامەندی وەزارەتی دەرەوە هەیە، پاش تەواو بوونی ماوەی کارکردنەکەی دەبێت بڕواتە

ولاتێکی دیکە، باڵیۆز لە هەندێك ولاتدا ڕۆژانە کۆبوونەوە لەگەڵ ستاف باڵیۆزخانەکەی دەکات، بەڵام لە هەندێك ولاتدا تەنها هەفتەی جارێك تاکو سێ جار کۆبوونەوە لەگەڵ ستاف باڵیۆزخانەکەی خۆیدا دەکات،کە ئەمەش بەپێی ڕێنماییەکانی ولاتەکەی خۆی دەبێت[١٥٥].

٢. وەزیری کار پێسپێردراو:

وەزیرانی کار پێسپێردراو لە ڕابردوودا سەرۆکایەتی نێردراوی ولاتەکەیان دەکرد کە پێیان دەوترا کارپێسپێردراو (مفوضية)، بەڵام ئەمڕۆ دوای باڵیۆز یان سەرۆکی نێردراو کەوتوون و پلەی دووەمیان بەرکەوتووە، لە حاڵەتی بوونیان ، ئەوە ئەوان کاری وەزیری کارپێسپێردراو دەکەن[١٥٦].

وەزیری کار پێسپێردراو هەموو ئەو دەسەڵاتانەی هەیە کە بە باڵیۆز دراوە، چونکە سەرۆکایەتی نێردراوە دیپلۆماسیەکان لەسەر بنەمای پلە و جۆر جیا ناکرێنەوە، بەڵکو تەنها لەسەر بنەمای مافی پێشخستن و ڕێوڕەسمەکان جیا دەکرێنەوە، ئەمە بە دەق لە مادەی ١٤/٢ لە ڕێکەوتنامەی ڤیەنادا هاتووە کە دەڵێت:" ناکرێت بەهۆی جۆرەکەیانەوە ، جیاوازی لە نێوان سەرۆکی نێردراوە دیپلۆماسیەکان بکرێت ، تەنها پەیوەست بە مافی پێشخستن و ڕێوڕەسمەکان نەبێت"[١٥٧].

---

[١٥٥] بەمرۆز گەڵاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤، ل٧٣

[١٥٦] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٢٢٦

[١٥٧] ا.د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسة و القنصلية، عمان، ٢٠٠٥،ص١١٧

سەرۆکی کارگێڕیش بەرپرسە لە هەموو کارەکانی باڵیۆزخانەکە، لە کاتی نەبوونی باڵیۆز هەڵدەستێت بە کارەکانی باڵیۆزیش، ئەمە واتای ئەوەیە کە وەزیری کار پێسپێردراو دەبێتە دەستە پاستی باڵیۆز لە زۆربەی کارەکانی باڵیۆزخانەدا، واتە دەبێتە مەرجەع لە باڵیۆزخانەکاندا، کە پاپەڕاندنی هەموو کارەکانیش دەگرێتەوە ، جگە لە هەندێك کاری گرنگ نەبێت، کە پێویست دەکات نیشانی باڵیۆز یان سەرۆکی نێردراوی بدات.

پسپۆڕانی بواری دیپلۆماسی ئاماژە بەوە دەکەن، کە ئەگەر باڵیۆز پسپۆڕی و لێهاتوویی تەواوی لە پایی کردنی کارەکانی باڵیۆزخانەدا نەبوو، ئەوا زۆرینەی کات وەزیری کار پێسپێردراو بە کردەیی کارەکانی باڵیۆز پادەپەڕێنێت، بەڵام ئەگەر سەرۆکی نێردراوەکان (باڵیۆز) خاوەن لێهاتوویەکی زۆر بوو، هەروەها چالاك بوو توانی هەموو کارەکانی باڵیۆزخانە بە باشی پایی بکات، ئەوا تەنها کۆمەڵێك کاری پووکەشی بۆ وەزیری کار پێسپێردراو جێدەهێڵێت[١٥٨].

٣. پاوێژکارە دیپلۆماسییەکان:

پاوێژکارە دیپلۆماسیەکان بەشێوەیەکی گشتی پلەی سێیەمیان لە کاری دیپلۆماسیدا پێدراوە، کە دوای باڵیۆز و وەزیری کارپێسپێردراو دێن، کاری پاوێژکارەکان لەسەر ئسلوبی کارکردن و دابەشکردنیان وەستاوە،

---

[١٥٨] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٢٢٦

بەڵام ئەوەی گرنگە ئەوەیە کە کاری پاوێژکارەکان لەسەر کادیرانی باڵیۆزخانە و شێوازی کاری سەرۆکی دیپلۆماتکاران وەستاوە، ئەگەر لە باڵیۆزخانەدا دیپلۆماتکارێکی لێنەبوو بە پلەی وەزیری کارپێسپێردراو، ئەوا لە کاتی دابەش کردنی کارەکان کە لەسەرەوە باسمان کرد، پاوێژکارەکان صلاحیەتی سەرۆکی کارگێری وەردەگرن، هەروەها بەرپرس دەبن لە هەموو کارەکانی باڵیۆزخانە، هەروەها کاتێک دەبێت بە " داینەمۆ"ی هەڵسوڕێنەری باڵیۆزخانە، ئەوە لەو حاڵەتەدا کارەکانی درێژ دەبێتەوە بۆ هەندێك گفتوگۆ" دانوستان" بەناوی باڵیۆزەوە، هەروەها دەشتوانێت بۆ پێشکەش کردن بە سەرۆکی نێردراوی دیپلۆماسی، سەرپەرشتی پاپۆرتەکان بکات.

باڵیۆزی بەتوانا و چالاك لەوەیە ئەوەی بەس بێت کە پاوێژکارێکی خاوەن متمانە و ڕۆشنبیری بەرز و بەڕەوش هەڵبژێرێت، بەڵام باڵیۆز لەسەردەمی هاوچەرخدا، پێویستە لەسەری پاوێژکارێکی لێهاتوو و چالاك هەڵبژێرێت[١٥٩].

٤. سکرتێری دیپلۆماسیەکان: یەك و دوو و سێ:

سکرتێرەکان کۆمەڵێك کاری باڵیۆزخانە و نوێنەرایەتیەکان ڕادەپەڕێنن، کە بەپێی پلەیان گۆڕانکاریان بەسەردا دێت، بەشێوەیەکی گشتی

---

[١٥٩] سەرچاوەی پێشوو ل٢٢٧

سەرۆکی نێردراوی دیپلۆماسی کارەکانیان پێدەسپێرێت، کە ئەمانەی خوارەوە گرنگترین کارەکانی سکرتێرەکانن:

أ. نوسینی کتاب و یاداشتنامەی تایبەت بە پۆستەچیەکان، کە سەرۆکی نێردراوەکان پێی هەستاوە و ناردونی، جا بۆ وەزارەتی دەرەوەی ئەو ولاتەی ناردبێت کە ئەو تیایدا دیپلۆماتکارە یان بۆ دەسەلاتدارانی ناوخۆیی و سەرۆك و هاوپیشەکانی لە وەزارەتی دەرەوەی ولاتەکەی.

ب. چاودێری و تۆمارکردنی هاتوو و ڕۆیشتوو، لەگەڵ تۆمارکردنی گۆڤار و ڕۆژنامەکان و هێشتنەوەی کۆپیەك لە ڕۆیشتوە نهێنیەکان.

ت. پاراستنی هێما(رمز)بۆ ئەو بروسکانەی کە هاتوون، لەگەڵ ئامادەکردنی بروسکەی ناردن کە ئەویش نهێنیە(شفرە) ، لەگەڵ دانانی بروسکەکان لە قاسەیەکی ئاسنین و پاراستنی کلیلەکەی لە شوێنێکی پارێزراودا.

پ. هاوکاری کردنی سەرۆکی نێردراو و سەرۆکی کارگێڕی لە ئامادەکردنی لایەنەکانی ڕاپۆرت و جێبەجێ کردنی بەشێوەیەکی چالاك و دڵسۆزانە.

ج. تەسدیق کردن(مۆر) لەسەر واژۆکان.

ح. پێدانی ڤیزە یان گەڕانەوە بۆ ئەو کەسە بیانیانەی کە دەیانەوێت سەردانی ولاتەکەی بکەن.

خ. پابەند بوون بە جێبەجێ کردنی فەرمان و ڕێنماییەکانی سەرۆکی دیپلۆماتکاران.

د. ئاگادار کردنەوە و بیرهێنانەوەی سەرۆکی دیپلۆماتکاران لە کارە گرنگەکان[١٦٠].

٥. پاشکۆ دیپلۆماسیەکان:[١٦١]

لە فەرمانبەرانی نوێنەرایەتیە دیپلۆماسیەکاندا، پاشکۆی دیپلۆماسی هەیە، ئەوان لە سەردەمی نوێی کاری دیپلۆماسیدا تێکەڵ بە کاری باڵێۆزخانەکان کراون، ئەم فەرمانبەرانە لە چەندین ڕووەوە هاوکاری سکرتێرەکان دەکەن، ئەوەی کە ئەو فەرمانبەرانە چالاک و لێهاتوو دەکات کە کارەکانی خۆیان بە باشی بکەن و شارەزا بن، پەیوەستە بە هاندانی سەرۆکایەتی نوێنەرایەتیەکان و ڕاهێنان پێکردنیان لە چەندین ڕووەوە.

---

[١٦٠] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٢٢٨

[١٦١] لەبەر نەبوونی سەرچاوەی پێویست و ئەکادیمی بۆ ئەم بەشە تەنها سودمان لە کتێبی " فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢" لاپەڕە٢٣٠ و ٢٣١ بەستوە.

پاشکۆ هونەرییەکان:

ئەوەی لێرەدا پێویستە ئاماژەی پێبکەین ئەوەیە، کە لەناو نێردراوە دیپلۆماسیەکان دوو پاشکۆی دیکە هەیە(کە پاشکۆی دیپلۆماسی نین) ئەوانە بەشێوەیەکی گشتی ناویان لێنراوە پاشکۆ هونەرییەکان.

پاشکۆ هونەرییەکان لە نوێنەرایەتیە دیپلۆماسیەکان بۆ چەندین کار پشتیان پێدەبەسرێت، ئەوان لە وەزارەتە جیاوازەکانی دەوڵەتەوە هێنراون و بەپێی تایبەتمەندی و پسپۆڕیان لە نوێنەرایەتیەکانی دەوڵەتەکەیان کاریان پێسپێردراوە، ئەوان سەر بە سلکی دیپلۆماسی نین، بەڵام هەموو مافێکی پارێزبەندی دیپلۆماسیان هەیە، ئەم فەرمانبەرانە لە وەزارەتە پەیوەندیدارەکان دامەزراون، بۆ نموونە پاشکۆی رۆشنبیری لەلایەن وەزارەتی پەروەردەوە دامەزراوە، یان بازرگانی لەلایەن وەزارەتی بازرگانیەوە، سەربازی لەلایەن بەرگریەوە[١٦٢]، دواتر بە پەزامەندی وەزیری دەرەوە دەخرێنە ژێر فەرمانی سەرۆکی نێردراوەکان، بەو پێیەی ئەو سەرۆکی هەموو ئەندامانی نێردراوەکانە.

پاشکۆ هونەرییەکان لە چەند جۆرێك پێکدێن، لەوانە پاشکۆی رۆشنبیری، سەربازی، بازرگانان، رۆژنامەنوسان:

---

[١٦٢] د. فاضل زكي محمد، كاري ديبلۆماسي له نێوان تيۆر و پراكتيكدا، و/ كوردۆ رحمان، چ٢، ٢٠٠٧، ل٤٨

أ. پاشکۆ پژۆشنبیرییەکان:

گرنگترین کار کە ئەوان پێی هەڵدەستن چالاکیە پژۆشنبیریە فەرمیەکانی وڵاتەکەی خۆیانە، کە خۆی لە بڵاوکردنەوەی کلتور و زمانی وڵاتەکەیان دەبینێتەوە، هەروەها سیمینار و کۆڕی زانستی و ئاڵوگۆڕ بە مامۆستایانی زانکۆ دەکەن، ئەمە جگە لەوەی هەلی خوێندن بۆ خوێندکاران دەدۆزنەوە و ڕێکەوتننامەی پژۆشنبیری لە چەندین بواردا دەبەستن.

ب. پاشکۆ سەربازییەکان:

ئەگەر پاشکۆ پژۆشنبیریەکان گرنگی بە کارە کلتوری و پژۆشنبیرییەکان بدەن، ئەوا پاشکۆ سەربازییەکان گرنگی بە کاروباری سەربازی دەدەن، کە چەندین بوار لە خۆ دەگرێت، وەك ئاڵوگۆڕی بۆچوون و زانیارییەکان لەگەڵ ئیدارە ناوخۆییەکان، بەتایبەت ئەگەر ڕێککەوتنی هاریکاری سەربازی لە نێوانیاندا هەبێت، هەروەها بۆ ئەوەی پەیوەندی لە نێوان لایەنی دیپلۆماسی و سەربازیدا هەبێت، ئەوە ئەوان دیدو بۆچوونی خۆیان بە سەرۆکی نێردراوی دیپلۆماسی دەدەن ، کارێکی دیکەی پاشکۆ سەربازییەکان نوێنەرایەتی کردنی دەوڵەتی خۆیانە لە ئاهەنگە فەرمیەکاندا، کە ئاهەنگێکی سەربازییە.

لە کۆتایشدا پاشکۆ سەربازییەکان، دەوڵەتی خۆیان لەچەندین زانیاری ئاگادار دەکەنەوە، کە لەسەر ئەو دەوڵەتە کۆیان کردۆتەوە کە تیایدا میوانن ، زانیارییەکان زیاتر لەسەر دۆخی سەربازی دەوڵەتەکەیە، لە ڕووی چەك و جۆری چەك و توانا و قەبارەی هێز و دامەزراوە

سەربازییەکان، ئەم کەسە سەربازیانە پێویستە زانیاری ورد و بەهێز بدەن ، زانیارییەکەیان دوور بێت لە گومان و ناڕاستی.

ت. پاشکۆ ڕۆژنامەوانی و ڕاگەیاندکارەکان:

پێشکەوتنەکانی ئەمڕۆ لە بواری پەیوەندیدا ڕۆڵێکی گەورەی لە باش ڕایی کردنی کارەکانی پاشکۆ ڕۆژنامەوانیەکاندا بینیوە، ئەمڕۆ چەکی ڕاگەیاندن لە ئاڕاستە کردنی ڕای ناوخۆیی و جیهانی بۆتە مەترسیەکی گەورە ، چونکە کاتێك ئەو جەنگە" شەڕی ڕاگەیاندن" دژی دەوڵەتێك یان چەند دەوڵەتێکی دیاری کراو بەڕپا دەکرێت، ئەوا ئەو دەوڵەتانە لە کاتی خۆیدا وەلامێکی بەهێز و کاریگەریان بۆ هێرشی ڕاگەیاندنەکان نابێت.

گرنگترین کاری ئەو پاشکۆ ڕۆژنامەوانیانە، ئەوەیە کە ولاتەکەیان لە ناوەڕۆکی بلاوکراوە ڕۆژنامەوانیەکان ئاگادار دەکەنەوە، جا بلاوکراوەکان لە وێستگەکانی ڕادیۆ بێت یان کەناڵەکان و ئاژانسەکانی هەواڵ و گۆڤار و ڕۆژنامەکان تاوەکو هەموو ڕاگەیاندنێکی دیکە، هەروەها ئەوان شیکردنەوە بۆ ڕووداوەکان دەکەن و دەیگوازنەوە بۆ ولاتەکەی خۆیان، بەلام دەبێت بەشێوەیەك بێت نەگاتە ئاستی دەستوەردان لە کاروباری دەوڵەتەکە، هەروەها وەلامی هەواڵ و لێدوانە ناڕاستەکان دەدەنەوە و ڕوونکردنەوەی پێویست بە ڕای ناوخۆیی دەدەن، زۆر گرنگە لێرەدا کەشێکی ئارام و ڕاستگۆیانە دروست بکەن، چونکە بۆ کۆنگرە ڕۆژنامەوانی و بلاو کراوە ڕۆژنامەوانیەکانیان پێویستیان بە دۆستایەتی و هاوڕێیەتی ڕۆژنامەنوسانی دەوڵەتەکە دەبێت.

پ. پاشکۆ بازرگانیەکان:

پەیوەندی بازرگانی لەم ساڵانەی دوایدا گرنگیەکی زۆری لەسەر ئاستی پەیوەندی نێودەوڵەتی دروست کردووە، هەموو دەوڵەتێك جۆرە کاڵایەك بەرهەمدەهێنێت، کە بۆ گەرەنتی ئابورییەکەی و بەهێز بوونی پێویستە، هەروەها دواتریش پێویستە بازاڕ بۆ فرۆشتن و ساغ کردنەوەیان پەیدا بکات، بۆیەگرنگترین کاری پاشکۆ بازرگانیەکان ئەوەیە کە کاڵاکانی وڵاتەکەی خۆیان بەو وڵاتە بناسێنن، بەتایبەت ئەو کاڵایانەی کە پێویستیان پێیەتی.

پاشکۆ بازرگانیەکان بە وردی و بە ڕێکاری تایبەت بە کاروباری ئابوری و بازرگانی کارەکانی خۆیان جێبەجێ دەکەن، بۆ ئەوەی دەوڵەتەکە زانیاری تەواوی لەسەر کاڵاکانیان هەبێت، پاشان ئەم ڕێنماییانە بە دەوڵەتەکەیان و هاوڵاتیان و سەرمایەدارەکانیان دەڵێن ، هەروەها ئاگاداریان دەکەنەوە کە چ کارێکیان بۆ کردون، بۆ ئەوەی کاڵاکانیان بازاڕی هەبێت.

بەشی چوارەم:
زمانی دیپلۆماسی و پرۆتۆکۆڵ

بەشی چوارەم: زمانی دیپلۆماسی و پرۆتۆکۆڵ

باسی یەکەم : زمانی دیپلۆماسی

پسپۆڕانی بواری دیپلۆماسی هەموویان کۆکن لەسەر ئەوەی کە دیپلۆماسی زانست و هونەرە، زانستە چونکە لە ڕێگای خوێندن و لێکۆڵینەوە و ڕێگاکانی دیکەی زانستەوە پێی دەگەین، ئەو مەعریفەیەی لەسەر دیپلۆماسی لە ڕێگای خوێندنەوە دەستمان دەکەوێت، پشت بە کۆمەڵێك یاسا و ڕێسای نێودەوڵەتی و پەیماننامەکان دەبەستێت، بۆیە هەموو ئەمانە وا دەکات کە زانستی دیپلۆماسی لە زانستەکانی دیکە جیا بکرێتەوە و ببێتە زانستێکی سەربەخۆ، بەڵام ئەم زانستە تێڕوانینە نابێتە حەقیقەت و پراکتیك ئەگەر خاوەنەکەی لە ڕێگای مامەڵە و قسەکردنی زیرەکانەوە جێبەجێی نەکات، بە واتایەکی دیکە قسە کردنی دیپلۆماتکار هونەرە و دەبێت ئەو هونەرە بزانێت، ئەم هونەرەش لە دیپلۆماسیدا پێی دەوترێت" زمانی دیپلۆماسی"[١٦٣].

کەواتە زمانی دیپلۆماسی، ئەو زمانەیە کە دیپلۆماتکارەکان بە کردەیی لە کارە دیپلۆماسیەکانیاندا بەکاری دەهێنن، ئەوان لە قسە کردنە ئاسایی و

---

[١٦٣] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٤٣٣

چـاو پێکـەوتن و ئاهەنگـە فەرمیەکانـدا ، زمانێـك بـەکاردەهێنن کـە تـا دەکرێت زمانێکی بە ئەدەبانە و زمانێکی لێهاتووی شیرینە.

زمانی دیپلۆماسی بۆ سێ ئاماژە و واتای جیاواز بەکاردەهێنرێت:

١. زمانی دیپلۆماسی، بریتی یە لە گوزارشتێکی نـەرم ، کـە لەناوەخنیـدا زۆر واتای شاردۆتەوە، کە هاریکاری دیپلۆماتکارەکان دەکات بـە چـەندین گوزارشت و شێوازی جیاواز باس لە ڕاستیەکان بکەن، لەگەڵ ئاگـاداربوون لە هەستی خەڵکی و بریندار نەکردنی هەست و ڕێزیان.

٢. زمـانی دیپلۆماسـی ، زمـانێکی فعلیـە و دیپلۆماتکارەکـان لـە هـەموو نەتەوە و ڕەگەزە جیاوازەکان بەکاریدەهێنن.

٣. زمانی دیپلۆماسی کۆمەڵێك گوزارشتی هونەرییە، کە لەگەڵ سەردەمدا گونجـاوە و دیپلۆماتکارەکـان لـە سەرانسـەری جیهـان و لـە کۆبوونـەوە نێودەوڵەتیەکاندا بەکاریدەهێنن[١٦٤].

دیپلۆماتکاران بە شێوەیەکی گشتی بە زمانێکی نەرمتر دەدوێن لەوەی کـە مەبەستیانە، واتە زۆر بە ڕوونی و بە ئاشکرا مەبەستەکە نالێن و ئاگـاداری وشەو تورەیی خۆیانن، بۆ نموونە کاتێك دیپلۆماتکارێك دەڵێت:" بێگومـان وڵاتەکـەم لەسـەر ئـەو کـارە ناچـارە دووبـارە بـە وردی چـاو بـە هەڵوێسـتەکانیدا بخشـێنێتەوە" . ئـەوە واتـای ئەوەیـە، کـە پەیوەنـدی دۆستایەتی نێوان ئەو دوو وڵاتە دەگۆڕێت بۆ دوژمنایەتی.

---

[١٦٤] سعید ابو عباه، الدبلوماسیة تاریخها مؤسساتها انواعها قوانینها، دار الشیماء للنشر والتوزیع، ٢٠٠٩ ص١٣٥

هەروەها کاتێک دەڵێت:" وڵاتەکەمان لەسەر ئەو پرسە بە ڕاشکاوی تەحافوزاتی خۆی هەیە". ئەوە واتای ئەوەیە کە ڕێگا بەو کارە نادات.

یان کاتێک دەڵێت" حکومەتەکەم ناچارە ڕەچاوی بەرژەوەندییە تایبەتەکانی بکات، یان بڵێت حکومەتەکەمان مافی ئازادی تەواوی هەیە چی بکات". ئەوە واتای ئەوەیە، کە دەوڵەتەکەی دەیەوێت پەیوەندی دیپلۆماسی لەگەڵ ئەو وڵاتەدا بپچڕێنێت[١٦٥].

هەروەها دیپلۆماتکار نایەوێت وشەی " هۆشداری یان هەڕەشە" بەکاربهێنێت، بەڵکو ئەگەر وشەی " نیگەرانی تۆندی" بەکارهێنا، ئەوا واتای هۆشداری و ئاگادار کردنەوەیە، یان کاتێک دیپلۆماتکار دەڵێت" ئەگەر ئەوە ڕووبدات، ئەوا وڵاتەکەی ئێمە بە کارێکی دۆستانەی نازانێت " ئەوا مەبەستیەتی بڵێت، کە وڵاتەکەی هەڕەشەی جەنگ و پچڕانی پەیوەندییەکان دەکات.

ئەوەی لێرەدا گرنگە باسی بکەین، ئەوەیە هەر هەڵەیەک لە بەکارهێنانی دەستەواژەیەک بکات، ئەوا نزیکە ببێتە هۆیی تێکچوونی پەیوەندییەکان لەبری باشکردنی، لەم کاتەشدا کارە دیپلۆماسییەکە بە شکستخواردوو دادەنرێت[١٦٦].

---

[١٦٥] سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٣٦

[١٦٦] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٤٣٥

کەواتە زمانی دیپلۆماسی، زمانێکە پڕە لە دەربڕینی ناسك و جوان و ئەتەکێت و جێگیر، هەندێك جار دەڵێن ئەم زمانە هیچ مانای نیە کە لە هەموو بۆنەکاندا و لە شەڕ و ئاشتیدا و لەگەڵ هاوڕێ و کەسانی دیکەدا بەکاریدەهێنن و دووبارەی دەکەنەوە، بۆیە جگە لە دەمەتەقێ و موجامەلە هیچی دیکە نیە، جێگای متمانە نیە، چونکە لە ناوەڕۆکیدا ڕاستەقینەی شاردۆتەوە، بەڵام ئەم ڕەخانە نابێتە هۆی لەدەستدانی ئەرکی ڕاستەقینەی دیپلۆماتکار، کە ئەرکێکی تەڕو پاراوە، ئەرکێکە خاوەنەکەی بڕیار لە دوژمنایەتی و شەڕ لە نێوان میلەتان دەدات، کەوابوو زمانی دیپلۆماسی پەیامێکی هاوڕێیەتی و دۆستایەتی و ئاشتیە، تەنانەت لەو کاتانەش کە شەڕ هەیە لە نێوان دەوڵەتەکەی و دەوڵەتێکی دیکەدا، کەسی دیپلۆماتکار هەمیشە لە هەوڵدایە بۆ بەکارهێنانی وشەی بە حەزەر و زیندو و جوان و جێگیر و پوختە کراو و بە پارێز[١٦٧].

[١٦٧] کاری دیپلۆماسی لە نێوان تیۆرو پراکتیکدا، و/ کوردۆ رحمان محمد، چ٢، ٢٠٠٧، لاپەڕە ٥٣

زمانە دیپلۆماسیە باوەکان:

بە درێژایی مێژوو، کۆمەڵێك زمان لە بواری کاری دیپلۆماسیدا بەکارهێنراون، کە بە پێی کات و شوێنی خۆیان بوونەتە زمانی فەرمی، کە گرنگترین زمانەکان ئەمانەن:

١. زمانی ئەکادی:

لە ئەنجامی پشکنین و هەڵکۆڵینەکان کە لە ناوچە جیاواز و فراوانەکانی ڕۆژهەڵاتی کۆن ئەنجامدراون، دەرکەوتووە کە یەکەم زمان کە لە جیهاندا سەری هەڵدابێت، زمانی ئەکادییەکانە، کە لە ساڵی (٢٣٥٠ پ.ز)ەوە بۆتە زمانی تێگەیشتن و قسە پێکردن لە نێو گەلانی ئەو سەردەمەدا و تا سەدەی حەوتی پێش زایین بەردەوام بووە، چەندین پەیماننامە و ڕێککەوتن بەو زمانە واژۆ کراون، زمانی ئەکادی لە میسر و هەموو ڕۆژهەڵاتی کۆن بڵاوبۆتەوە[١٦٨].

٢. زمانی ئارامی:

زمانی ئارامی بە یەکەم زمانی نوسراو لە ناوچە شارستانییەکانی (ڕۆژهەڵاتی دەریای سپی)دادەنرێت، مێژوونوسان ئاماژە بەئەوەدەکەن، ئەم زمانە زۆر بەربڵاوبووە، چونکە لەلایەك لە ڕووی نوسین و قسەپێکردنەوە ئاسان بووە، لەلایەکی دیکەشەوە ئارامییەکان لە ڕووی جوگرافیەوە ناوچەیەکی بەربڵاویان لە نێوان شارستانیەکاندا کۆنترۆڵ

[١٦٨] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص١٣٧

کـردووه، ئـەم کـاره وای لـه ئارامیـەکان کـردووه، کـه ببنـه سـەنتەری بازرگـانی، بەمـەش زمانەکـەیان ببێتـه زمـانی بازرگـانی و مامەڵـه کـردن، زمانی ئارامیەکان هەژمونی خۆی بەسەر گـەلانی ئـەو ناوچـانەدا کێشـاوه، هـەروەها تـا داگیرکـاری ئیغریقیـەکان بـەردەوام بـووه، دوای هاتنیشـیان ئیغریقیـەکان لـه پـاڵ ئـارامی ، زمـانی خۆیـان سـەپاندووه و کردویانەتـه زمانێکی فەرمی.

۳. زمانی ئیغریقیەکان:

یۆنان رۆڵێکـی بەرچـاوی لـه دروسـتبوونی زانسـتی دیپلۆماسـیدا هـەبووه، لەبەرئەمـه کتێبـه مێژوویـیـەکان بـاس لـه زمانەکـەیان دەکـەن، کـه پلـەی سێیەمی وەگرتووه و دوای ئەکادی و ئارامیەکان دێت، بڵاوبونـەوەی ئـەم زمانه لەگەڵ هاتنی داگیرکاری ئیغریقی بـووه، کـه ناوچـەکانی رۆژهـەڵاتی نزمیان له سەردەمی ئەسکەندەری گەورەدا داگیرکردووه.

زمانی ئیغریقیەکان بۆته زمانی تێگەیشـتن لـه نێـوان " سـەنتەری هێـز" و گەلانی دیکه، هەروەها زمانی فەلسـەفه و مێـژوو و مەعریفـه و پژشـنبیری بووه، ئـەم زمانـه بـەم شـێوەیه بـەردەوام بـووه، تـا پوخـانی شارسـتانی ئیغریقـــی و دەرکـــەوتنی ئیمپراتۆریـــەتی رۆمانیـــەکان، دوای هـــاتنی رۆمانیەکانیش زمانی لاتینی جێگای زمانی ئیغریقییەکانی گرتـەوه و بـووه زمانی دیپلۆماسی. ریشەی چەندین لێکۆڵینەوەی مێژوویی له هەموو بواره زانستیەکاندا دەگەڕێنەوه بـۆ زمـانی ئیغریقـی و پاشـان رۆمـان، ئـەم دوو

زمانـه تـاکو ئێسـتا لـه زۆرێـک لـه زانکۆکـانی ڕۆژئـاوا و ڕۆژهـەڵات دەخوێندرێن[١٦٩].

٤. زمانی عەرەبی:

لەگەڵ هاتنی سەدەی حەوتی زایینی زمانی عەرەبی لە پاڵ زمـانی لاتـینی بۆتە زمانێکی بەربڵاو، هەروەها لە سەدەی نۆدا ئەم زمانە گەشەی زیاتری بەخۆیـەوە بینیـوە و بـەربڵاوتر بـووە، چـونکە زمـانی نوسـینی قورئـانی پیرۆزە، هەروەها بووە بەزمانی فەرمی دەوڵەتی ئیسلامی کـە دەوڵەتەکـە لـە ڕۆژهەڵاتـەوە گەیشـتە سـنووری چـین و لـە ڕۆژئاواشـەوە گەیشـتە ئەنـدەلوس، ئەمـە جگـە لـەوەی لـەو کاتـەدا زمـانی زانسـتەکان و شارسـتانیەکان بـوو ، هـەموو ئـەم هۆکارانـە وای کـرد، ببێتـە زمـانێکی بەرفراوان و فەرمی، بۆیە دەتوانین بڵێین زمانـەکانی عـەرەبی و لاتـینی تـا سەرەتای سەردەمی نوێ دوو زمانی دیپلۆماسی باو بوون.

٥. زمانی لاتینی

دوای ڕوخانی دەوڵەتی ئیسلامی و دابەشبوونی بۆ چـەندین دەوڵەتۆچـکە، دواتریش دەرچوونی عەرەب لە ئەندەلوس، وای کـرد کـە زمـانی عـەرەبی وەک زمانی دیپلۆماسـی کۆتـایی پێبێـت، زمـانی لاتـینی وەک تاکـە زمـانی دیپلۆماسی بمێنێتـەوە، هۆکـاری بڵاوبوونـەوەی زمـانی لاتـینی و ڕێزگـرتن لێی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کـە زمـانی پاپـا و ئیمپراتۆریشـە، واتـە زمـانی

---

[١٦٩] سەرچاوەی پێشوو ل١٣٨

کەنیسەی کاسۆلیکییە، کە هەژمونی خۆی بەسەر حەوزی دەریای ناوەڕاست و ئەورووپادا کێشاوە.

کاتێک ئیمپراتۆریەتەکان دەڕوخێن و چەند دەوڵەتێکی سەربەخۆی لێدروست دەکرێتەوە، ئەو دەوڵەتانە زمانی ناوخۆیی خۆیان دەکەنە زمانی فەرمی و سەربەخۆی خۆیان، ئەمە لە لاتینیدا ڕووبدا و دوای ڕووخانی ئیمپراتۆر زمانەکانی فەرەنسی و ئیسپانی و ئینگلیزی... هتد هاتنە کایەوە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا دەوڵەتانی ئەورووپا وەک زمانی نوسین و قسەکردن، پارێزگارییان لە زمانی لاتینی کرد، ئەم دۆخە تا نیوەی سەدەی هەژدەهەم بەردەوام بوو، کە دەسەڵاتی پاپا ڕوخا و لەگەڵ ڕوخانیدا زمانی لاتینیش ڕوخا، لە جێگای ئەوە یەکێک لە زاراوەکان جێگای گرتەوە کە زمانی فەرەنسییە[١٧٠].

گرنگترین پەیماننامەی نێودەوڵەتی بە زمانی لاتینی نوسرابێتەوە: پەیماننامەی وستڤالیایە(١٦٤٨) و ڕێکەوتنی ئاوترەخت (١٧١٣) و ڕێکەوتنامەی ڤییەنا (١٧٣٨) و بەلگرادە لە ساڵی (١٧٣٩)دا[١٧١].

٦. زمانی فەرەنسی:

فەرەنسییەکان لە سەرەتای سەدەی هەژدەدا هەوڵی ئەوەیان دەدا کە زمانەکەیان بکەنە زمانێکی دیپلۆماسی فەرمی، هۆکاری ئەم هەوڵەیان بۆ

---

[١٧٠] الدكتور حنا عيسى، لغة الدبلوماسية، وكالة نون الخبرية ، ٢٠٢٠/٥/٢٤ http://www.non14.net/public/92668

[١٧١] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص١٣٩

ئەوە دەگەڕێتەوە، کە لەو کاتەدا پێگەیان بەهێز بووبوو، بۆیە دەیانویست زمانی فەرەنسی جێگای لاتینی بگرێتەوە، لەگەڵ هاتنی سەدەی نۆزەدەدا هەرچەندە چەندین دەوڵەت ناڕازی بوون، بەڵام زمانی فەرەنسی شوێن و پێگەی خۆی گرت، لە کۆنگرەی ڤییەنای ساڵی (١٨١٥)دا و کۆنگرەی پاریسی ساڵی (١٨٥٦)دا، بووە زمانی دیپلۆماسی، هۆکاری ئەم پێشکەوتنەی زمانی فەرەنسی بۆ کۆمەڵێك هۆکار دەگەڕێتەوە کە بوونە پاڵنەر بۆ ئەوەی ببێتە زمانێکی دیپلۆماسی[١٧٢]).

زمانی فەرەنسی بەم شێوەیە لە پێشکەوتن و نوسین تا ڕێکەوتنامەی لاهای لە سالانی (١٨٩٩) و (١٩٠٧)بەردەوام بوو ، بەڵام لە کۆنگرەی پاریس کە کۆتایی بە جەنگی جیهانی یەکەم هێنا ، هەروەها ڕێکەوتنامەی " فرسای" بە هەردوو زمانی فەرەنسی و ئینگلیزی نوسرایەوە، بەبێ ئەوەی ئاماژە بە فەزڵی هیچ زمانێکیان بەسەر زمانێکی دیکەدا بکات.

سەرەڕای ئەوەی زمانی فەرەنسی زمانی دیپلۆماسی و نێردراوە دیپلۆماسییەکان بوو، لەگەڵ ئەوەشدا وەك زمانی زانست و ڕۆشنبیری و هونەر بووە زمانی هەموو مالێکی ئەوروپا ، هەروەها بووە زمانێك کە چینی ئۆرستۆقراتی لە وڵاتانی ئەوروپا قسەی پێبکەن، تا گەیشتە

---

[١٧٢] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٤٣٦

ئیمپراتۆریەتی ڕوسیا و میسر و مەغریبیش، هەتاوەکو ئەمڕۆش زمانی فەرەنسی زمانی چەندین گوزارشت و چەمکی دیپلۆماسییە[١٧٣].

٧. زمانی ئینگلیزی:

لە ساڵی ١٩١٩دا دانوستانکارانی کۆنگرەی پاریس پێشنیاریان کرد، لەگەڵ زمانی فەرەنسیدا زمانی ئینگلیزیش بکرێتە زمانێکی فەرمی، ئەو کارە بووە هۆی ئەوەی کە ڕێکەوتننامەی فرسای (چەندین ڕێکەوتننامەی کۆمەڵەی گەلان) لە پاڵ زمانی فەرەنسیدا بەزمانی ئینگلیزیش بنوسرێتەوە و ببنە دوو زمانی فەرمی، بەڵام لەدوای ئەو ڕێکەوتننامانەوە، بەچەند ساڵێکی کەم زمانی ئینگلیزی هەنگاوی زۆرینا و پێش فەرەنسی کەوت، بەتایبەت دوای ئەوەی کە ئەمریکا بوو بە دەوڵەتێکی زلهێز، هەروەها بەریتانیەکانیش بااڵیۆز و نێردراوە دیپلۆماسییەکانیان ناچار دەکرد، لەبری فەرەنسی بە ئینگلیزی قسەیان لەگەڵدا بکەن، ئەمانە بوونە هۆی پێشکەوتنی زمانەکە.

زمانی ئینگلیزی بازێکی دیکەی گەورەی لە دوای جەنگی جیهانی دووەم دا، ئەویش ئەوەبوو کە نەتەوە یەکگرتوەکان لە ساڵی (١٩٤٥)دا شاری نیویۆرکی کردە نوسینگەی سەرەکی خۆی، بەمەش زمانی ئینگلیزی لە پاڵ فەرەنسیدا بووە زمانی دیالۆگ و کاری دیپلۆماسی، لەو کاتەدا لیژنەیەك بڕیاریدا، زمانەکانی (ئینگلیزی و فەرەنسی و ڕوسی و ئیسپانی و

---

[١٧٣] سعيد ابو عباه، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩ ص١٤٠

چینی) ببنه زمانی فەرمی، لەو کاتەوە تاکو ئێستا هەموو دانیشتن و قسەکان بەو زمانانە دەکرێن و لەکاتی پێویستدا وەرگێڕان بۆ زمانێکی دیاریکراو دەکرێت.

ئەوەی هەستی پێدەکرێت، ئەوەیە، کە زمانی فەرەنسی دوای داگیرکاری ئەڵمانیا پاشەکشەی زۆری بەخۆیەوە بینیوە، هەروەها لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە ، داگیرکاری و هێزی دەوڵەتان گۆڕانکارییان بەسەرداهات، هەروەها ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاش وەک هێزێکی بێ ڕکابەر هاتە پێش، هاوکات شاری نیوێۆرکیش کرا بە نوسینگەی سەرەکی نەتەوە یەکگرتوەکان و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان، هەموو ئەم هۆکارانە وای کرد زمانی ئینگلیزی ببێتە زمانێکی سەرەکی دیپلۆماسی و زمانی زانست و بازرگانی[١٧٤].

٨. چەندین زمانی فەرمی دیپلۆماسی:

کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان دانیان بە شەش زمانی فەرمیدا ناوە، کە دەتوانرێت لە کۆڕو کۆبوونەوە و کۆنگرەکاندا قسەیان پێبکرێت، ئەوانیش بریتین لە زمانەکانی " ئینگلیزی، فەرەنسی، ڕوسی، ئیسپانی، چینی و عەرەبی".

بەڵام لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە، ژمارەی دەوڵەتانی سەربەخۆ زیادی کرد، چونکە زۆرێك لە دەوڵەتان دوای ئەو جەنگە لەژێر هەژموونی

---

[١٧٤] فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢ ص٤٣٧

داگیرکاران دەرچوون، هەروەها لەبری بەکارهێنانی زمانی داگیرکەرەکە، هەستی نەتەوەیی جولاو گەلان بە زمانی خۆیان قسەیان دەکرد، ئەمەش وایکرد لە پاڵ یەکێك لەو شەش زمانە فەرمییەدا، زمانی نیشتیمانی خۆیان بکەنە زمانی رێکەوتننامە دیپلۆماسییەکان، هەروەها لە چاوپێکەوتنە فەرمیەکانیشدا بەکاریان دەهێنا.

ئەمڕۆ کارەکە بەوە نەوەستاوە کە زمانی نیشتیمانی بەکاربهێنرێت، بەڵکو بەهۆی پەیوەندییە مێژوویی و رۆشنبیری و شارستانیەکانەوە، زمانی هاوبەش لە کۆنگرە و رێکەوتننامە و کۆبوونەوەکان بەکاردەهێنرێت، بۆنموونە عەرەب زمانی عەرەبی و کوتلەی شیوعی زمانی پوسی و رابیتەی کۆمنۆلیس زمانی ئینگلیزی بەکاردەهێنن.

کورتەی قسەئەوەیە، ئەگەر لە ڕابردوودا دەوڵەتان تەنها یەك زمانیان بەکارهێنابێت، وەك زمانی لاتینی یان فەرەنسی یان ئینگلیزی، ئەوا ئێستا دەتوانرێت لە پاڵ یەکێك لە زمانە فەرمی و جیهانییەکاندا، زمانی نیشتیمانی و نەتەوەیی و هەرێمی خۆشیان بەکاربهێنن[١٧٥].

---

[١٧٥] سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٤٣٨

باسی دووەم: پرۆتۆکۆڵ و ئەتەکێتی دیپلۆماسی

یەکەم: واتاو چەمکی پرۆتۆکۆڵ و بنەماکانی

پرۆتۆکـــۆڵ کۆمـــەڵێك داب و نـــەریت و یاســـا و ڕێســـایەکی نوســـراو و نەنوسراوە، کە تایبەتە بە شێوازی هەڵسوکەوت و ڕێکخستنی ئاهەنگەکان و پێشوازییە فەرمییەکان، کە لە نێوان وڵاتان ئەنجام دەدرێت، جێبـەجێ کردنـــی بنـــەماو یاســـاکانی پرۆتۆکـــۆڵ، دەبێتـــە بنەمایـــەکی ســـەرەکی سەرکەوتنی کاری دیپلۆماسی[١٧٦].

هـــەروەها لـــە ڕووی دیپلۆماســـییەوە دەکرێـــت بـــەم شـــێوەیە پرۆتۆکـــۆڵ بناســـرێت" بریتییـــە لـــە کۆمـــەڵێك بنـــەما و ڕێکـــار و ڕێکەوتننامـــە، کـــە لەپەیوەندییە دیپلۆماسییەکانی نێوان وڵاتان بەکاردەهێنرێت، ئەم بنـەماو ڕێکارانـــەش زیـــاتر لـــە ڕووی نـــەریتی (عـــورف)ی نێودەوڵەتییـــەوە ڕێکخراوە.[١٧٧]

وشـــەی پرۆتۆکـــۆڵ لـــە ڕاســـتیدا وشـــەیەکی فەرەنســـییە هاوواتـــای ڕێوڕەسمە(مراســـم) و لـــە وشـــەی پرۆتۆکـــۆڵم"Protokollum"ی یۆنانییـەوە وەرگیراوە، وشـەکە بۆخـۆی دوو بەشـە، پرۆتـۆس"Protos" واتە یەکەم، کۆلا "Kolla" ئەویش واتـە چەسـپ، بـە پـەڕەی یەکـەمیان

---

[١٧٦] السفير عبدالفتاح شبانة، الدبلوماسية، ط١، ٢٠٠٢، عربية للطباعة و النشر، ص٧٧

[١٧٧] هەڵاڵ نەژاد، دەروازەیەک بۆ دیپلۆماسی، چ١، هەولێر، لاپەڕە ٢٧

دەوت کە دەلکێنرا بە بەڵگەنامەکانەوە، هەروەها وشەی "Protos" لە فەرەنسیدا بە واتای یەکەمی یان پێشەکی دێت[١٧٨].

پرۆتۆکۆڵ لای عەرەب واتای " مەرسومە" واتە فەرمانێکی نوسراو، وەك ئەوەی ئێستا دەیبینین کە دەڵێن " مەرسومی پاشایەتی یان کۆماری" کە بە واتای یاسا یان جێبەجێ کردنی فەرمانێکی ئیلزامی دادەنرێت، هەروەها تورکەکانیش لە عەرەبییەوە وشەکەیان بردووە و کردویانە بە مەراسیم، هەروەها وشەی " رسمی" و مەرسوم ، بە شێوەیەکی گشتی بەواتای ویستی سەرۆکایەتی دێت[١٧٩].

وشەکە بە شێوەیەکی گشتی، بریتییە لە کۆمەڵێك یاسا و بنەما کە لە پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان و دیپلۆماسییەکاندا جێبەجێ دەکرێت، هەروەها بۆ رێکخستنی رێوڕەسمەکان سودی لێوەردەگیرێت و پەیڕەو دەکرێت.

---

[١٧٨] صباح طلعت قدرت، الوجيز في الدبلوماسية و البرتوكول، وزارة الخارجية العراقية، ٢٠١٣، ط٣، مطبعة كركي، ص١٠٣

[١٧٩] نورالدين بيدوكان، عبدالواد الرفيق، قواعد البرتوكول الدبلوماسي و الاتيت، الموسوعة الجزائرية للدراسات السياسية و الاستراتيجية،٢٠٢٠/٥/٣٠ https://www.politics-dz.com/%D8%A8%D8%AD%D8%AB-%D8%AD%D9%88%D9%84-%D9%82%D9%88%D8%A7%D8%B9%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%B1%D9%88%D8%AA%D9%88%D9%83%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A8%D9%84%D9%88%D9%85%D8%A7%D8%B3%D9%8A-%D9%88/

پرۆتۆکۆڵ لەناو چینە بەرزەکانی کۆمەڵگەش پەیڕەو دەکرێت، ئەو چین و توێژانەی لە ژیانی ڕۆژانەیاندا گرنگی بە لایەنی پرۆتۆکۆڵی دەدەن ، وەک جێبەجێ کردنی لە پۆشاک و هەڵسوکەوت و نانخواردن و چالاکییەکانی دیکەیان.

یاساکانی پرۆتۆکۆڵ ڕۆڵێکی گرنگ لە ژیان و پەیوەندییەکاندا دەبینن، بەتایبەت لە بواری پەیوەندی دیپلۆماسی لە نێوان پاشا و سەرۆک و نێردراوە دیپلۆماسیەکاندا، بۆیە پرۆتۆکۆڵ ئەو گرنگییە زۆرەی لە ژیانی سیاسیدا هەیە، بۆتە بەشێکی گرنگی ژیانی ڕۆژانەی سیاسییەکان، ئەوان بنەماکانی و یاساکانی وەک بەشێک لە ئسلوب و مامەڵەکانیاندا پەیڕەوی لێدەکەن، چونکە جێبەجێ نەکردنی یاساکانی پرۆتۆکۆڵ بە واتای بە کەمزانین دێت، تەنانەت لە سەدەی نۆزدەدا پشتگوێ خستنی یاساکانی دەبووە مایەی جەنگ و دوژمنایەتی، ئەمە لە کاتێکیشدایە یاساکانی بەشێوەیەکی ڕوون نەنوسراونەتەوە، بەڵکو زۆرینەیان عورفین.

پرۆتۆکۆڵ تەواوکەری ڕێکەوتننامە و پەیماننامەکانە، یان پاشکۆی ئەوانە، چونکە هەندێک خاڵ و بنەمای هەیە پێویستی بە دانوستان و ڕێکەوتن هەیە، بۆیە وەک ڕێکەوتننامەکان کۆبوونەوەی بۆ دەکرێت و لەسەر خاڵەکانی ڕێک دەکەون ، پرۆتۆکۆڵ بە کەمتر لە پەیماننامەکان دادەنرێت یان دەکرێتە پاشکۆیان، یەکەمین ڕێکەوتننامەی پرۆتۆکۆڵی کە هاوشێوەی پەیماننامەکان بووە، پرۆتۆکۆڵی ئێکس لاشابیل بوو، کە لە ساڵی (١٨١٨)دا بەسترا ، تیایدا چارەسەری یاساکانی لەپێشتر " کێ لە

پێشتره "ی سەرۆکی نێردراوه دیپلۆماسییەکان و پلەکانیان و چۆنیەتی مامەڵە کردن لەگەڵیانیدا کرد، هەروەها پرۆتۆکۆڵی ژنێف لە ساڵی ١٩٢٥دا بۆ قەدەغەی چەکی کیمیاوی بایۆلۆژی بەسترا[١٨٠].

گرنگترین یاساکانی پرۆتۆکۆڵ و بواره‌کانی جێبەجێ کردنی:

وەك لەسەرەوە ئاماژەمان پێکرد، پرۆتۆکۆڵ کۆمەڵێك بنەماو یاسای گرنگن کە لە پەیوەندییە دیپلۆماسی و سەردانە فەرمیەکاندا پەیڕەو دەکرێن، ئەم بنەمایانە لە چوار خاڵی سەرەکیدا جێبەجێ دەکرێن، کە ئەمانەن:

١. پرۆتۆکۆڵ بە بەشێکی فەرمی و ئیجباری پەیوەندییەکان دادەنرێت، هەروەها بریتیشە لە کۆمەڵێك بنەما کە پشت بە هەستی گشتی باو دەبەستێت، بێگومان ئەم بنەمایە لە کاری دیپلۆماسی و کاری فەرمی نێوان دەوڵەتەکاندا پەیڕەو دەکرێت، پشتگوێ خستنی دەبێتە مایەی زیان گەیاندن بە پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان، یان بەشێوەیەکی گشتی زیان بە سیاسەتی وڵاتەکە دەگەیەنێت، بەڵام پشتگوێخستنی لەسەر ئاستی تاك، ئەوا لێکەوتەکانی تەنها بۆ خودی کەسەکە دەبێت، نەك سیاسەتی گشتی وڵاتەکە، هەروەها جیاوازی لە نێوان ئەوەدا هەیە کە باڵێوزێك بنەماکانی پەیوەندی لەگەڵ گەورە بەرپرسانی ئەو وڵاتە

---

[١٨٠] سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٠٥

پشتگوێ بخات که میوانه، لەگەڵ وازهێنانی بە شێوەیەک کە پەیوەندی بە ویستی خۆیەوە هەبێت.

٢. پرۆتۆکۆڵ و پەیوەندییە گشتیەکان جیاوازن لە یەکتری، هەروەها لە چەند رووبەکیشەوە وەک یەکن، هەردووکیان " پەیوەندی گشتی و پرۆتۆکۆڵ" یەک ئامانجیان هەیە، کە بریتییە لە گونجان لەگەڵ تاکدا، بەشێوەیەک ببنە مایەی ڕاییکردنی کارەکان نەک قورسکردنیان، لەبەرئەوە پەیوەندییەکان ئامڕازێکن بۆ ئامانجێکی دیکە، ئەگەر ئەو ئامڕازە دۆزرایەوە، ئەوا سەرکەوتوو دەبێت لە کارەکانیدا ئەگەر نەشدۆزرایەوە، ئەوا شکست دێنێت، بەڵام لەگەڵ ئەم لێکچوونە، نابێت جیاوازییە بنەڕەتیەکانیان بزر بکرێن، چونکە پرۆتۆکۆڵ پیشە و سیستەم و یاسایە کە بە ئیجباری جێبەجێ دەکرێت، بەڵام پەیوەندییەکان بەشێوەکی گشتی بۆ هەموو خەڵکە، ئەمە جگە لەوەی کە پەیوەندییەکان پێشکەوتن بەخۆیانەوە دەبینن و لە چەند یاسایەکدا قەتیس ناکرێن.

٣. بنەماکانی پرۆتۆکۆڵ لە سلوک و مامەڵەکاندا جیاوازن code of conduct، ئەوەی کە لە بواری ئەخلاقیدا باوە، جا پزیشک بێت یان وەرزشەوان یان بازرگان یان فەرمانبەرانی وەزارەتی دەرەوەی وەک ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، مامەڵەی سلوکی پەیوەستە بە ئەخلاقی مەعنەوییەوە، کە گرنگی بە یاسا سلوکیەکانی دەرەوە دەدات، بەڵام بنەماکانی پرۆتۆکۆڵ پەیوەستە بە خودەوە، ئامانجی ڕێز گرتنە، کە

هەوڵی باشترکردنی پەیوەندییە سیاسیەکان و چارەسەرکردنی کێشەکان دەدات.

٤. پشتگوێخستنی بنەماکانی پرۆتۆکۆڵ لەلایەن دەوڵەتێکەوە، دەبێتە مایەی زیان گەیاندن بە دەوڵەتەکە، پێدەچێت هەمان جۆری مامەڵەی لەگەڵ بکرێت، ئایا پشتگوێ خستنی یاساکانی پرۆتۆکۆڵ پێچەوانەی یاسا باوەکانە، یان شکاندنی عورفی موجامەلەیە؟ هەرچییەک بێت گرنگی نەدان بە یاساکانی پرۆتۆکۆڵ واتای خۆی هەیە، کە دەوڵەتی بەرامبەر لەوەیە لە مەبەستەکە بگات، بۆنموونە دواخستنی وادەی پێشکەشکردنی وەرەقەی دەستبەکاربوون بۆ سەرۆکی دەوڵەت، واتای ئەوەیە کە دەوڵەتەکە خۆشی بە وڵاتی باڵیۆزەکە نایەت، یان واتای ئەوەیە کە ئاهەنگی فەرمی بۆ ناکرێت[١٨١].

مەرج نیە کاری پرۆتۆکۆڵی تەنها سەردانی شاندی نێودەوڵەتی بێت، بەڵکو دەکرێت لە رێگای ناردنی پەیامێکەوە بێت، بۆ نموونە:

---

[١٨١] نورالدين بيدوكان، عبدالواد الرفيق، قواعد البرتوكول الدبلوماسي و الاتيت، الموسوعة الجزائرية للدراسات السياسية و الاستراتيجية،٢٠٢٠/٦/١٢ https://www.politics-dz.com/%D8%A8%D8%AD%D8%AB-%D8%AD%D9%88%D9%84-%D9%82%D9%88%D8%A7%D8%B9%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%B1%D9%88%D8%AA%D9%88%D9%83%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A8%D9%84%D9%88%D9%85%D8%A7%D8%B3%D9%8A-%D9%88/

- ناردنی پیرۆزبایی: پیرۆزبایی کردنی سەرۆکەکان لەکاتی سەرکەوتنی لە هەڵبژاردنەکاندا، لە بۆنە نیشتیمانیی و ئایینییەکان و هەندێك جار زەماوەندی بنەماڵەی سەرۆك و پاشاکان.
- ناردنی پرسەنامە:لە کاتی پرسەی نیشتیمانی وڵاتەکاندا، بۆنموونە کۆچی دوایی سەرۆکی وڵات یان کارەساتێکی نیشتیمانیی.
- ناردن و گۆڕینەوەی دیاری: ئەمەش لە چوار چێوەی (موجامەلە) دەکرێت لە بۆنە جیاوازەکاندا دیاری دەگۆڕنەوە.
- داوای لێبوردن: داوای لێبوردن لەکاتی هەڵەیەك لەلایەن وڵاتێکەوە بەرامبەر وڵاتێکی دیکە.[١٨٢]

هەروەها دەکرێت کاری پرۆتۆکۆلێیەکان لە چەند خاڵێکدا دیاری بکەین کە ئەمانەن:

- دانان و ڕێکخستن و ئامادەکردنی بەرنامەی سەردانی شاندە فەرمییەکان بۆ وڵات و بە پێچەوانەشەوە سەردانی شاندی وڵاتێك بۆ وڵاتێکی دیکە.
- پێشوازی شاندو کەسایەتییە فەرمییەکان.
- پێشوازی باڵێۆزی نوێ و بەڕێکردنی ئەو باڵێۆزەی کۆتایی بە کارەکانی هاتووە.

---

[١٨٢] .کتاب "البروتوکول الدبلوماسی" – د. عالو أبو عامر – دار الشروق،

- سەرپەرشتی ئاهەنگی فەرمی، کە نوێنەرایەتی وڵاتان تیایدا بەشداردەبن.
- ڕێکخستنی کۆنگرە نێودەوڵەتییەکان کە لە وڵاتدا دەبەسرێت.
- دەرچواندنی پاسپۆرتی دیپلۆماسی تایبەت و ڕێگەپێدان و ئاسانکاری بۆ هەڵگرانی ئەو پاسپۆرتە.
- هەرکارێکی دیکەی تایبەت بە پەیوەندییە دیپلۆماسیەکان[١٨٣].

پرۆتۆکۆڵ کۆمەڵێك بابەت دەگرێتەوە، کە پێویستە لە ڕێوڕەسمە جیاوازەکاندا پەیڕەو بکرێن، دەکرێت دابەشیان بکەین بۆ ئەم چەند بابەتەی خوارەوە:

١. پێشخستن: کێ مافی ئەوەی هەیە لە پێشەوە بێت.
٢. ڕێوڕەسمی خوانی فەرمی
٣. ڕێوڕەسمی کۆنگرە و کۆبوونەوە نێودەوڵەتییەکان.
٤. ڕێوڕەسمی هەڵکردنی ئاڵای نیشتیمانی[١٨٤].

دووەم: ئەتەکێت و جیاوازی لەگەڵ پرۆتۆکۆڵ

ئەتەکێت لەڕووی پێناسەوە ، بریتییە لە زانینی ئادابەکانی پێشوازی و تیکەڵاو بوون، هەروەها هونەری ژیانێکی شاهانەییە، ئەتەکێت زانستێکە

---

[١٨٣] هەڤاڵ نەژاد، دەروازەیەک بۆ دیپلۆماسی، چ١، هەولێر، لاپەڕە ٢٨

[١٨٤] الدائرة الاعلامية في مجلس النواب العراقي، ٢٠١٠، ص٤٤

که یاسا و ڕێسای تایبەت بە خۆی هەیە، هەروەها هونەری مامەڵەی ڕۆژانەیە بە باشترین ڕێگا و جوانترین شێواز.[١٨٥]

هەرچی پەیوەست بە وشەکەشە، ئەوا تۆێژەران لەسەر ڕەچەڵەکی وشەکە کۆك نین، هەندێك دەڵێن وشەکە لە بنەڕەتدا یۆنانیە و لە "ستیکۆس"ـەوە وەرگیراوە، کە بە واتای سیستەمی چینایەتی یان چینەکانی کۆمەڵگە دێت، هەندێکی دیکەش دەڵێن، نەخێر وشەکە ئەڵمانییەوە و لە "Stechen"ـەوە وەرگیراوە، کە بە واتای چینێکی باڵا دێت، هەروەها بەشێکی دیکەی تۆێژەران دەڵێن وشەی ئەتەکێت دەگەڕێتەوە بۆ چەمکی "Ticket"ی فەرەنسی، کە بە واتای تکتی چوونە ناو کۆمەڵگەی ڕاقی دێت، ئەم بۆچوونە نزیکترین بۆچوونە کە لە ڕاستییەوە نزیك بێت، هەروەها لویسی چواردەیەمی فەرەنسا سور بووە لەسەر ئەوەی کە بەبەراورد بە هەموو دیوانەکانی دیکەی ئەوروپا، دیوانی پاشایەتی وڵاتەکەی بکاتە پێشەنگ و نموونە.[١٨٦]

هەرچی پەیوەستە بەجیاوازییەکانی ئەتەکێت و پرۆتۆکۆلیشە، ئەوا هەرچەندە نزیکییەکی زۆر لە نێوان ئەتەکێت و پرۆتۆکۆلدا هەیە، تەنانەت لە چەمك و پێناسەشەوە لە یەك نزیکن، بەڵام ئەگەر زیاتر وردبینەوە، دەبینین کە جیاوازییەکی زۆر لە نێوان پرۆتۆکۆڵ و ئەتەکێتدا هەیە، پرۆتۆکۆڵ کارێکە پەیوەستە بە ڕێکارەکانی ڕێکخستن و ئامادەکاری،

---

[١٨٥] صفاء شريم، الإتيكيت فن التعامل مع الآخرين، موضوع، ٢٠٢٠/٦/١٧ https://mawdoo3.com

[١٨٦] سەرچاوەی پێشوو

بەڵام ئەتەکێت یان ئادابەکانی سلوك پەیوەستە بە جێبەجێکردن و وردەکارییەکان و چۆنیەتی پابەندبوون پێیانەوە، بۆنموونە لەبەرکردنی پۆشاك ئەوە کارێکی پرۆتۆکۆڵییە، بەڵام وردەکاری زیاتر لەسەر پۆشاکەکە وەك جۆر و ڕەنگ و کوالێتی قوماشەکە پەیوەستە بە ئەتەکێتەوە، هەروەها سازکردنی ئێوارە خوانێك و دیاری کردنی کاتەکەی، کارێکی پرۆتۆکۆڵیە، بەڵام چۆنیەتی بەخێرهێنان و پێشوازی کردن و فشار نەکردن لە دەستەکان لەکاتی تۆقەدا کارێکی ئەتەکێتیە.

کەواتە پەیوەندی نێوان پرۆتۆکۆڵ و ئەتەکێت، پەیوەندییەکە لە نێوان گشتی و تایبەت یان کۆ و وردەکاری، بەڵام بێگومان پرۆتۆکۆڵ و ئەتەکێت یەکتری تەواو دەکەن، هەردووکیشیان یەك ئامانجیان هەیە کە بریتییە لە " لەیەك تێگەیشتن یان گونجاندن و نیشاندانی ڕێز".

لەم ڕوانگەیەوە دەتوانین بڵێین، ئەگەر پرۆتۆکۆڵ بریتیبێت لەکۆمەڵێك یاساو ڕێکار بۆ ڕێکخستنی ئاهەنگ و بۆنە فەرمییەکانی نێوان وڵاتان، ئەوا ئەتەکێت بریتییە لەمامەڵەی جوان کەپەیوەستە بەپەیوەندییەکانی تاکەوە، یان تایبەتەوە[١٨٧].

---

[١٨٧] قواعد الاتيكيت، الفريق بين الاتيكيت و البروتوكول، موقع البلاغ:٢٠٢٠/٦/٢١
https://www.balagh.com/article/%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%B1%D9%8A%D9%82-%D8%A8%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AA%D9%8A%D9%83%D9%8A%D8%AA-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%B1%D9%88%D8%AA%D9%88%D9%83%D9%88%D9%84?fbclid=IwAR0cWzt_lWocm8Zqm4C-U9WaQwphZehw5t4f3aeMRQ0Ua0xFFj1YwDrBQcE

سێیەم: کێشەی پێشخستن– الأولوية" کێ پێش کێ دەکەوێت؟":

پێشخستن، بریتییە لەمافی پێشکەوتن لەنێوان کەسایەتییە نێودەوڵەتییەکان لەبواری دیپلۆماسیدا، جائەو کەسایەتییە حکومی بێت یان لەدەستەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بێت، پێشخستن بەپێی یاساو نەریتە نێودەوڵەتییەکان بەڕەچاوکردنی ئەم خاڵانەی خوارەوە ڕێکخراوە:

أ. پێشخستن لەنێوان سەرۆکەکاندا: لێرە بەپێی کێیان زۆرترین ماوە لە فەرمانڕەوایەتیدا بووبێت پێش دەخرێت (جائەگەر پاشا بێت، یان سەرۆک کۆمار).

ب. پێشخستن لە نێو باڵێۆزەکان، بەپێی بەروار و کاتژمێری پێشکەشکردنی نوسراوی دەستبەکاربوون دەبێت(کتاب الاعتماد) بۆ سەرۆکی ئەو وڵاتەی کە ئەوان باڵێۆزن تیایدا، واتە کێ کۆنتر بێت، ئەوە مافی پێشخستنی هەیە.

ت. پێشخستن لە نێو هەموو نوێنەرایەتییە دیپلۆماسیەکاندا، ئەمانیش بە پێی پلە و پێشکەوتنیان لە کارکردن(زوو دەستبەکاربوون) لە کاری دیپلۆماسی دەبێت، هەروەها باڵێۆزی ئەسڵی پێش باڵێۆزی فەخری دەکەوێت، کونسوڵی گشتی پێش کونسوڵەکانی دیکە دەکەوێت، بەشێوەیەکی گشتی کونسوڵی گشتی دوای باڵێۆز دێت، هەروەها لە پارێزگاکانیشدا کونسوڵی گشتی لەلای دەستە پاستی پارێزگار

دادەنیشێت، بەرپرسانی دیکەی دەوڵەتیش کە پلەیان نزمترە لەلای دەستی چەپەوە دەبن[188].

پ. پێشخستن لە نێو ئەندامانی خێزانی پاشا و سەرۆکەکان، بەپێی پلەی نزیکی و خزمایەتییان لەسەرۆکەوە دەبێت، پاشان ئەو شوێنەی کە ئەوانی لێن، لەگەڵ پەچاوکردنی تەمەنیان.

ج. پێشخستن لە نێوان وەزیرەکانی دەوڵەتاندا، بەپێی ریزبەندی ناویان دەبێت وەک چۆن لە مەرسومی دامەزراندنیاندا هاتووە.

ح. پێشخستن لە نێو سەربازیدا: لە سەربازیدا بەپێی پلەی سەربازییان دەبێت، ئەگەر هاتوو پلەی هاوشێوە هەبوو(دوو کەس پلەیان وەک یەک بوو)، ئەوا سەیری قیدەمیان دەکرێت، هەروەها ئەگەر لەمەشدا وەک یەک بوون، ئەوا لێرەدا تەمەن رۆڵی خۆی دەبینێت[189].

خ. پێش خستن لەنێو رێکخراوەکان: هەموو کات پێشخستن بۆ رێکخراوەکانی سەر بەنەتەوە یەکگرتوەکان دەبێت، چونکە ئەوان سەر بە رێکخراوێکی نێودەوڵەتین و سیفاتیان گشتییە، دوای ئەوانیش رێکخراوە هەرێمییە سیاسی و سەربازییەکان دێن، دواتریش رێکخراوە کارگێڕی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییەکان دەکەونە بەشی کۆتاییەوە[190].

---

[188] د. محمد المجذوب، التنظيم الدبلوماسي، منشورات الحلبي الحقوقية، ط١، ٢٠١٢، ص٧٠٣

[189] د. شفيق عبدالرزاق السامرائي، الدبلوماسية، دار الحكمة، لندن، ط٢، ٢٠١١، ص١٩

[190] الدائرة الاعلامية في مجلس النواب العراقي، مباديء عامة في الدبلوماسية و البروتوكول، ص٤٦

پێشخستن، یان کێ مافی ئەوەی هەیە لە پێشەوە دابنیشێت یان ناوی لە پێشەوە بێت، بەشێکی گرنگی کاری پرۆتۆکۆڵی پێکدەهێنێت، لە سەدەی رابردوودا پێشخستن بووە هۆی سەرقاڵکردنی پاشا و سەرۆکەکانی ئەورووپا، بەشێوەیەك ناکۆکی لە نێوانیاندا دروست دەکرد، تا کار گەیشتە هەڵگیرسانی جەنگ، بەڵام کۆنگرەی ڤییەنا لە ساڵی ١٨١٥ و ١٩٦١، بەشێوەیەکی بەرچاو ئەو کێشەیەی چارەسەرکرد[١٩١].

[١٩١] سەرچاوەی پێشوو ل٤٥

باسی سێیەم: رۆڵی دیپلۆماسی لە چارەسەرکردنی کێشەکان:

ناکۆکییە نێودەوڵەتییەکان بریتییە لە کەڵەکە بوونی کێشەکان، کە لەنێوان دوو وڵاتی دراوسێدا کە ماوەیەکی زۆرە بوونیان هەیە و چارەسەر نەکراوە، یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی سەرهەڵدانی کێشەکان و تەقینەوەیان، بەهۆی بەرژەوەندی ئابورییەوەیە، کە بەرژەوەندییەکە لەگەڵ ئامانجەکانی وڵاتەکەدا یەکناگرێتەوە، بۆیە کێشە دروست دەبێت، یان لەوانەیە دروستبوونی کێشەکان بەهۆکاری سیاسی بێت، رێکنەکەوتنی دوولایەن لەسەر بابەتێکی یاسایی دیاریکراو، دەبێتە هۆی دروست بوونی کێشەو ناکۆکی.

وڵاتانی جیهان تاکو ئێستا هەوڵی ئەوە دەدەن، کێشەکانیان دوور لە هەڵگیرسانی جەنگ چارەسەر بکەن، بەتایبەت ئەم هەوڵە لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە تەواو هەستی پێدەکرێت و بۆ ئەم مەبەستەش نەتەوە یەکگرتوەکان و چەندین دادگای نێودەوڵەتی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان دامەزراون، هەروەها چەندین یاسا بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان بە رێگای دیپلۆماسی و ئاشتی دانراون، بۆنموونە مادەی (٣٣) لە پەیماننامەی نەتەوە یەکگرتوەکان دووپاتی دەکاتەوە، کە پێویستە کێشەکان بەرێگای ئاشتی چارەسەر بکرێن، مادەکە بە دەق دەڵێت:

" پێویستە لەسەر لایەنە ناکۆکەکان کێشەکانیان بە ڕێگای دانوستان، نێوەندگیری، پشتبەستن بە دادگاکان چارەسەر بکەن، چونکە هەر کێشەیەکیان هەبێت، بەردەوام بوون لەسەری، دەبێتە هۆی زیانگەیاندن بە ئاشتی ، هەروەها ئاسایشی هەردوو وڵات دەخاتە مەترسییەوە ".[١٩٢]

کاری دیپلۆماسی، تەنها نوێنەرایەتی یان ڕاگەیاندن و پاراستنی بەرژەوەندییەکان نیە، بەڵکو لەگەڵ فراوانبوونی بوارەکانی دیپلۆماسیدا، دیپلۆماسی بۆتە بەستنی ڕێکەوتنامە و چارەسەرکردنی کێشەکان، ئەوەی دوایی" چارەسەرکردنی کێشەکان" ئێستا لە هەموو کات زیاتر ڕۆڵ دەبینێت، چونکە لەگەڵ فراوان بوونی بەرژەوەندییەکان، قەیرانەکانیش زیادیان کردووە و بەرژەوەندییەکان یەك ناگرنەوە، بۆیە کاری دیپلۆماسی بۆتە هۆی دروستبوونی بەرژەوەندیی هاوبەش و چارەسەرکردنی کێشەکان[١٩٣].

مێژووی مرۆڤایەتی پڕە لە جەنگی وێرانکەر و بەریەك کەوتنی سەربازی کە لەهەموو ئەو جەنگانەدا تووندوتیژیەکی زۆر بەکارهێنراوە، بۆیە لێرەدا پرسیارێك دێتە کایەوە، کە ئایا ئەم جەنگ و بەریەککەوتنانە واتای شکستی دیپلۆماسی نییە؟

لەڕاستیدا زۆری جەنگ و ناکۆکییەکان واتای شکستی دیپلۆماسی نییە، هێندەی ئەوەی پەیوەندی بە قۆڵی و کەڵەکەبوونی کێشەکانەوە هەیە،

---

[١٩٢] د. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القديمة و المعاصرة، ط١، ٢٠٠٢م، ص١٢٩

[١٩٣] د. محمد المجذوب، التنظيم الدبلوماسي، ط١، ٢٠١٢، ص٤٢

چونکه کاتێك بەرژەوەندییەکان بەرپەك دەکەون و نابنە بەرژەوەندی هاوبەش، مرۆڤیش بەسروشتی خۆی حەز بە قازانجی خۆی دەکات، لەم کاتەدا دەیەوێت بە جەنگ هەموو بەرژەوەندییەکان بۆ خۆی بەرێت، بۆیە ئەم بەریەککەوتنانە بوونەتەهۆی ئەوەی کە نەتوانرێت سیستمێك دابنرێت لەم ناکۆکیانە دوورمانبخاتەوە، بەشێوەیەك مرۆڤ لەبەریەککەوتنی چەکداری بپارێزێت، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا چەندین دانوستانی بەرهەمدار کراوە، کە بۆتە هۆی چارەسەرکردنی کێشەکان، جا چارەسەری ڕیشەیی بێت یان کاتی، چارەسەرەکان پەیوەستە بە دۆخی ئەو کاتە و کۆمەڵێك ڕەهەندی دیکە، گرنگ ئەوەیە دیپلۆماسی و دانوستان دەتوانێت هاوکار بێت بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان بەشێوەیەکی ئاشتییانە، بە واتایەکی دیکە دیپلۆماسی بۆتە هۆی دانانی سنورێك بۆ کێشەکان.

هەروەها نیکۆس سەرۆکی پێشووتری ئەمریکا لە کتێبی" بەم شێوەیە ئاشتیمان لەدەستدا" باس لە بەریەککەوتنی کێشەکان دەکات، کە ئەو بۆ هۆکاری سەرمایەداری و ئیشتراکی دەگێڕێتەوە، کە بەهۆی ناکۆکی بیر و بۆچوون و فکریانەوە کێشەی گەورەیان دروست کردووە، ئەو دەڵێت:" چ واتایەکی دەبوو، ئەگەر هەر بەڕاستی جەنگی سێیەمی جیهان سەری هەڵبدایە، کە زیانە مرۆییەکان زۆر زیاتر دەبوون لە دوو جەنگەکەی دیکە".

نیکسۆن دەشڵێت:" هەموو ئەو جەنگانە هەر لە جەنگی دووەمی جیهانیەوە بۆ سەرەتای سالّی هەشتاکان، بەهۆی ناکۆکی لە نێوان سەرمایەداری و ئیشتراکیدا پوویانداوە".

سەرەڕای هەڵگیرسانی ئەو جەنگانە، بەڵام دیپلۆماسی ڕێگای لە چەندین جەنگی سەرتاسەری گرتووە و ئاشتی بۆ جیهان فەراهەم کردووە، وەک قەیرانی گەمارۆی سەر بەرلین لە سالّی ١٩٤٩ و کێشەی موشەکەکانی کوبا لە سالّی ١٩٦٠دا.

دیپلۆماسی لە سالّی ١٩٦٠دا ڕۆڵێکی گەورەی لە ئاشتی جیهانیدا گێڕا، چونکە لەو کاتەدا تەواوی مرۆڤایەتی لەسەر لێواری جەنگێکی سەرتاسەری بوون، بەڵام دیپلۆماسی سەرکەوتنی بەدەست هێنا و ئاشتی بەرقەرار کرد، بووە هۆی ڕەوینەوەی ترسی سۆڤیەت لە هێرشی ئەمریکا بۆ سەر کوبا، هەروەها لەبەرامبەریشدا ترسی ئەمریکییەکان نەما لەو موشەکانەی کە سۆڤیەت لە سەر خاکی کوبا جێگیری کردبوون، لەگەڵ ئەوەی ڕێگری لەم جەنگە سەرکەوتنێکی بێ وێنەی دیپلۆماسی بوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چارەسەرکردنی کێشەکە کاتی بوو، چونکە ناکۆکییەکی قوڵ لە نێوان ئەو هێزانەدا هەیە، دیپلۆماسی هەر ئەوەندەی پێکرا کە ڕێگری لە جەنگێکی ماڵوێرانکەر بگرێت، نەهێشتنی ناکۆکییەکان ، لەوەیە شتێکی دیکە بێت و ڕەهەندێکی فراوانتری هەبێت[١٩٤].

---

[١٩٤] د. ضرغام عبدالله الدباغ، قوة العمل الدبلوماسي في السياسة، ط١، بغداد ١٩٨٥، ص٦٩

بەشی پێنجەم:
ڕۆڵ و پێگەی کورد لە بواری دیپلۆماسیدا

بەشی پێنجەم: ڕۆڵ و پێگەی کورد لە بواری دیپلۆماسیدا

بەو پێیەی دیپلۆماسی تایبەتە بە دەوڵەت و کوردستانیش لە کاتی دروستبوونی دەوڵەتی مۆدێرن و سەردەمی پێکهێنانی نەتەوە یەکگرتوەکان و فراوانبوونی پەیوەندییە دیپلۆماسیەکاندا خاوەن دەوڵەتێکی تایبەت و سەروەری خۆی نەبووە، بۆیە بەشێوەیەکی فەرمی کوردستان لەو نێوەندەدا نابینرێت، کوردستان هەتا سەردەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە دوای ساڵی (١٩٩١)ی زاینیەوە لە باشووری کوردستان، خاوەنی پەیوەندی دیپلۆماسی و نێودەوڵەتی نەبووە، بۆیە بە فەرمیش نوێنەرایەتی لە وڵاتان نەبووە.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شۆڕش و بزاڤە کوردییەکان لە ڕابردوودا نوێنەری شۆڕشیان لەدەرەوە هەبووە، بەڵام نوێنەرایەتییەکی فەرمی نەبووە، هەرچەندە لە ڕووی نەتەوەییەوە ڕەوایەتی هەبووە، بەڵام نوێنەرایەتیەکان نەچوونەتە بابی یاسای نێودەوڵەتییەوە.

بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا کورد هەر لەسەردەمی میرنشینەکانەوە ، بەجۆرێك لە جۆرەکان کاری دیپلۆماسی پەیڕەو کردووە، بۆیە ئێمە لێرەدا بە پێی ئەو سەرچاوە مێژوویی و ئەکادیمییانەی لەبەردەستماندایە باسێك لە مێژووی دیپلۆماسی لای کورد دەکەین و پاشان ئاماژە بەتایبەتمەندیی دیپلۆماسی لای کورد دەکەین، لەگەڵ ئاماژەدان بەوەی کورد چۆن دەبێت لەم سەردەمی بێ دەوڵەتیەدا کاری دیپلۆماسی بکات.

باسی یەکەم: قۆناغە میژوویییەکانی دیپلۆماسی لای کورد:

١. پەیوەندی دیپلۆماسی لەسەردەمی میرنشین و شۆڕشە کوردییەکان تا جەنگی جیهانی یەکەم.

٢. پەیوەندی دیپلۆماسی لە جەنگی جیهانی یەکەم تا کۆماری کوردستان.

٣. پەیوەندی دیپلۆماسی لە کۆماری کوردستانەوە تا کۆتایی شۆڕشی ئەیلول.

٤. پەیوەندی دیپلۆماسی لە هەڵگیرسانی شۆڕشی نوێوە تا ڕاپەڕین.

٥. پەیوەندی دیپلۆماسی لە ڕاپەڕینی (١٩٩١)ەوە تاوەکو ئێستا..

١- پەیوەندی دیپلۆماسی لەسەردەمی میرنشین و شۆڕشە کوردیەکان تا جەنگی جیهانی یەکەم:

کورد لە سەردەمی ئایینی ئیسلامیشدا لە خاکی کوردستاندا چەند دەوڵەتێکی جیاوازی دامەزراندووە، بەپێی بارودۆخی ئەوکاتە ، ئەوان دەوڵەتی هەرێمی بوون و لە ژێر سەرۆکایەتیی هەندێك خێزاندا بوون، بەداخەوە کورد لەو کاتەدا نەیتوانی لە سەرانسەری کوردستاندا دەوڵەتێکی مەزن و ناوەندی دامەزرێنێت، هەر لەبەر ئەوەش بوو چەند دەوڵەتێکی هەرێمی دامەزرا، بۆنموونە لە باشووری کوردستاندا، لە شاری "جیبەل" خانەدانێکی کورد بە ناوی "حەسنەوی"یەوە، هێزی خۆی ڕێکخست و لە ساڵی٩٤١ی زایینیدا سەربەخۆیی خۆی ئاشکراکرد، بەرەبەرە سوپا و دەوڵەتی پێشخست [١٩٥].

---

[١٩٥] میرنشینە کوردیەکان،موقع ویکیپیدیا، ٢٠٢٠/٧/١٧
https://ckb.wikipedia.org/wiki/%D9%85%DB%8C%D8%B1%D9%86%D8%B4%DB%8C%D9%86%DB%95_%DA%A9%D9%88%D8%B1%D8%AF%DB%8C%DB%8C%DB%95%DA%A9%D8%A7%D9%86

لەبەرئەوەی ناوخۆیی بوون، پەیوەندی دیپلۆماسیشیان هەر ناوخۆیی بووە، واتە پەیوەندییان تەنها لەگەڵ میرنشینەکانی دیکە و دەوڵەتی قاجاری ئێران و عوسمانیی تورکیدا هەبووە، زۆرجاریش سودیان لە ناکۆکی نێوان قاجاری و عوسمانییەکان وەرگرتووە، بۆنموونە عەبدولڕەحمان پاشای بابان، کە لە سالّی (١٧٨٩)دا بووە بە میری بابان، بە میرێکی ئازا و بە توانا دادەنرێت، توانیویەتی سود لە ناکۆکی نێوان دەسەلاّتی قاجاری و عوسمانییەکان وەربگرێت و بۆ پتەوکردنی پێگەی میرنشینکەی بەکاریبهێنێتەوە، بەلاّم لە هەمان کاتدا ئەوانیش وەستویانە بەکاریبهێن، گرنگترین کاری دیپلۆماسی ئەم میرە ئەوەبووە، کە دوای دوورخستنەوەی لە میرایەتی بابان، توانیویەتی دەسەلاّتی قاجاری ئێران ڕازی بکات، کە یارمەتی بدەن و بیکەنەوە بە میری بابان ، بۆیە لە سالاّنی ١٨٠٦ تاوەکو کاتی مردنیش لە سالّی ١٨١٣دا هەر بە میری مایەوە.[١٩٦]
هەروەها میرە کوردەکان هەوڵیانداوە، لە ڕێگای دانوستان و گفتوگۆوە، لەیەکتێگەیشتن لە نێوان خودی کورددا بێتەکایەوە، بۆنموونە میر بەدرخان، میری بۆتانیەکان لە نێوان سالاّنی (١٨٢١–١٨٤٧) توانیویەتی هاوپەیمانێتییەک لەنێوان سەرۆک هۆز و خێڵە کوردەکان لە پێناو پتەوکردنی گیانی کوردایەتی و زاڵبوون بەسەر دەمارگیری هۆزایەتیدا دروستبکات، هەمووان دەزانین کە دروستکردنی هاوپەیمانێتی لە هەموو سەردەمەکان پێویستی بە دانوستان و گفتوگۆ هەیە، هەروەها بۆ کۆکردنەوەی هێزە دژی هێزی بەرامبەر، کە بێگومان ئەم کارەش دەچێتە بواری دیپلۆماسییەوە[١٩٧].

---

[١٩٦] م. لوقمان عبدالله محمد، پوختەیەک لە مێژووی گرنگترین میرنشینە کوردییەکان و جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد لە سەدەی نۆزدەدا

[١٩٧] سەرچاوەی پێشوو

تایبەتمەندییەکی دیکەی دیپلۆماسی لەسەردەمی میرنشینەکان، ئەوەیە میرەکان لەگەڵ خێڵە کوردییەکان دانیشتوون و داوای هاوکارییان لێکردوون بۆ ئەوەی پێگەی خۆیان بەهێز بکەن، بۆنموونە محەمەدی کوڕی شەدادی کوردی لە ساڵی (٣٤٠ك/٩٥١ز)بە سود وەرگرتن لە هەستی دەمارگیری کوردەکان لە ناوچەی ئاران، بەهاوکاری خێڵەکی توانی پەرە بەدەسەڵاتی بدات و میرنشینی شەدادی دابمەزرێنێت [١٩٨].

هەروەها سەرکردە کوردییەکان، ئەوانەی ویستی سەربەخۆییان هەبووە، هەوڵ و تەقەڵایەکی زۆریان داوە، کە کۆنگرەی کوردی ببەستن و کورد لە یەک بەرەدا کۆبکەنەوە، بۆنموونە شێخ عەبدوڵڵای نەهری خولیایەکی زۆری بۆ یەکگرتنەوەی کورد و جارپدانی سەربەخۆیی کوردستان هەبووە، بۆیە لە ئەیلولی ساڵی (١٨٨٠ز)دا کۆنگرەی سەرۆک عەشیرەتەکانی کورد لە شەمدینان بەڕێوەچوو، شێخ لەو کۆنگرەیەدا ڕاز و نیازی خۆی بۆ سەرۆک عەشیرەتەکان درکاند و پشتیوانی ئەوانی بەدەستهێنا [١٩٩]، بێگومان بەستنی کۆنگرە بە کارێکی سەرەکی دیپلۆماسی دادەنرێت، شێخ عەبدوڵڵاش باش لە کاریگەری کۆبوونەوەکان تێگەیشتبوو، بۆیە هەنگاوی گەورەتری ناوە، پەیوەندییە دیپلۆماسییەکانی فراوان کردووە، بۆ نموونە لەگەڵ کونسوڵەکانی ڕوس چەندینجار کۆبوونەوەی کردووە و ڕازو نیازی خۆی لەلایەن درکاندووە، چونکە زانیویەتی کە ڕوسەکان دژی دەوڵەتی عوسمانییەکانن، بەڵام بە پێچەوانەوە شێخ حەزی بە ئینگلیزەکان نەکردووە، گومانی لە بوونی نوێنەر و کونسوڵەکانی بەریتانیا

---

[١٩٨] کامەران عزیز عبدالله، سەرهەڵدان و ڕوخانی میرنشینە کوردییەکان لەسەردەمی عەباسیدا، ٢٠١٢، ل٧٤

[١٩٩] م. لوقمان عبدالله محمد، پوختەیەک لە مێژووی گرنگترین میرنشینە کوردییەکان و جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد لە سەدەی نۆزدەدا

دەکرد، کە دەهاتن بۆ سەردانی زۆر بە وردی و ژیرانە وەڵامی پرسیارە وروژێنەرەکانی دەدانەوە، چونکە درکی بەوە کردبوو، بەریتانیا پشتیوانی ڕاستەقینەی دەوڵەتی عوسمانییە [٢٠٠].

لە دەرئەنجامی خوێندنەوەی میژووی میرنشینەکان و شۆڕشەکانی کورد پێش جەنگی جیهانی یەکەم، دەگەینە ئەو ڕاستیەی کە دیپلۆماسی و پەیوەندی لای میرەکان، پەیوەندییەکی ناوخۆیی بووە، زیاتر لەگەڵ خێڵە کوردیەکان بووە، کە دانیشتنیان لەگەڵ کردوون بۆ ئەوەی پشتیوانیان بن و پاڵپشتی دەسەڵاتەکانیان بکەن، یان لەگەڵ قاجاری و عوسمانیەکان هەوڵی ئەوەیانداوە، سود لە ناکۆکییەکانیان وەربگرن و لە چاوپێکەوتنەکانیاندا بۆ سودی خۆیان بەکاریان بهێنن، هەروەک چۆن ئەوانیش بەکاریان هێناون، یان شۆڕشگێڕێکی وەک شێخ عەبدوڵڵای نەهری کۆنگرەی بۆ کورد بەستووە و لەگەڵ کونسوڵگەری ڕوسەکان دانیشتووە و هاوکاری ئەوانی بەدەست هێناوە.

٢- پەیوەندی دیپلۆماسی کورد لە جەنگی جیهانی یەکەمەوە تاوەکو دامەزراندنی کۆماری کوردستان لە (مهاباد):

بەو پێیەی لەم قۆناغەدا دەوڵەتێکی خاوەن سەروەری لە ڕووی یاساییەوە لە کوردستان بوونی نەبووە، ئەوەی هەبووە بە زۆری لەسەر ئاستی تاکەکەسی و ناردنی نامە و پەیام بۆ کۆنگرە نێودەوڵەتیەکانی ئەو سەردەمە بووە ، جگە لە ژەنراڵ شەریف پاشا کە زیاتر ڕەوشێکی دیپلۆماسیانەی هەبوو، بەهۆی ئەو توانا و لێهاتوییەی کە خودی شەریف پاشا لە بواری دیپلۆماسیدا هەیبوو. وەک ئاماژەمان پێکرد لەو قۆناغەدا کوردستان خاوەنی دەوڵەت نەبووە، بەڵام دەسەڵاتێکی کاتی هەبووە، کە لەلایەن

---

[٢٠٠] سەرچاوەی پێشوو.

شێخ مەحمودی حەفیدەوە (١٨٨١–١٩٥٦)دەسەڵاتی میری خۆی لە ١٥ی تشرینی دووەمی ١٩١٨دا ڕادەگەیەنێت و پاشان لە ٢١ی مایسی ١٩٢١دا سەربەخۆیی دەسەڵاتەکەی ئاشکرا دەکات[٢٠١].

لەم قۆناغەدا دەکرێت ئاماژە بە نامەیەکی حەپسەخانی نەقیب (١٨٩١–١٩٥٣) بکەین، کە لە ساڵی ١٩٣٠دا نامەیەکی مێژوویی و سیاسی ئاڕاستەی ڕێکخراوی کۆمەڵەی نەتەوەکان لە شاری ژنێف –ی سویسرا کرد و داوای مافی چارەی خۆنوسینی بۆ گەلی کوردستان کرد لە چوار چێوەی خاکی کوردستاندا، هەروەها لە کۆنگرەی ئاشتی پاریس(٢٢–٣–١٩١٩) کە تیایدا چارەنوسی گەلان دیاری کرا، کوردیش بە گوێرەی خۆی هەوڵی دیپلۆماسی داوە، نوێنەری خۆی (ژەنراڵ شەریف پاشای خەندان)ی وەک سەرۆکی شاندی کوردان لەو کۆنگرەیە دیاری کردووە[٢٠٢]. شەریف پاشای خەندان(١٨٦٥–١٩٤٥)، یەکەم سەرکردە و سیاسەتکاری کوردە کە بانگەشەی دروستکردنی دەوڵەتی کوردی کردووە و لەو پێناوەشدا سالانێکی زۆر لە ئەورووپا تێکۆشاوە.

سەرەتا وەک ڕیفۆرمخوازێك لە ناو دەوڵەتی عوسمانی دا کاری کردووە و پشتیوانی جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقیی کردووە، بەڵام کاتێک ڕووی ڕاستەقینەی ئەوانی بۆ دەرکەوتووە بەرامبەر کورد، وازی لە بیری چاکسازیی لە نێو دەوڵەتی عوسمانی هێناوە و ڕاستەوخۆ بۆ دروستکردنی دەوڵەتێکی کوردی تێکۆشاوە، ساڵی(١٨٩٨) دەکرێتە باڵێوزی دەوڵەتی عوسمانیی لە سوید و ماوەی دە ساڵ لەو پۆستەدا بەپلەی (باڵوێزی فەوقولعادە) لە ستۆکهۆڵم ماوەتەوە، لەوێ دەبێتە دۆستی شای سوید،

---

[٢٠١] هەڤاڵ نەژاد، دەروازەیەک بۆ دیپلۆماسی، هەولێر٢٠١٢، لا٣٣

[٢٠٢] سەرچاوەی پێشوو لا٣٤

هەر لە سویدیش فێری زمانی سویدی و ئینگلیزی دەبێت و هەر لەوێ دوو خەڵاتی شاهانەی (نیشانەی شمشێر و ئەستێرەی باکوور) وەردەگرێت.
شەریف پاشا، لەو سااڵنەی لە پاریس دەژی، هەوڵدەدات پەیوەندییەکی فراوان لەگەڵ سیاسەتکار و ناوەندە جیهانییەکانی ئەو سەردەمە دابمەزرێنێ و لە دۆزی کورد ئاگاداریان بکاتەوە. سەرەتا هەوڵدەدات لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیی دا مافەکانی کورد بەدەستبهێنێ و بۆ ئەو پرسە تێدەکۆشێت. لە سەرەتاکانی دەستپێکی یەکەم جەنگی جیهانیی لە(١٩١٤)دا، شەریف پاشا، هەوڵدەدات پەیوەندەی لەگەڵ دەوڵەتی بەریتانیا ببەستێ ، لە بارودۆخ و خواستەکانی کورد ئاگاداریان بکاتەوە، نامە دەنێرێ بۆ وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا و پێیان دەڵێ: کورد هاوکاری هاوپەیمانەکان دەکات، بەمەرجێك شتێك بۆ کورد دابین بکەن، ئەم نامەیە یەکەم کاری دیپلۆماسی نەتەوەیی بووە، کە جیاواز بووە لە کارەکانی پێشووی ژەنەڕاڵ، کە زیاتر مەیلی بەلای چاکسازیی و مافی کورد، لە نێو دەوڵەتی عوسمانیی دا دەچوو[٢٠٣].
هەروەها سەدەی بیست، سەدەی گرنگیدان بە دیپلۆماسی میللی دەوڵەتان بە نەتەوەی کورد بوو، یەکەم ئاوڕدانەوەی زلهێزەکان بۆ کورد لەسەرەتای سەدەی بیست دەست پێدەکات، بەتایبەت لەگەڵ هاتنی داگیرکاری بەریتانی و فەرەنسی بۆ ناوچە کوردییەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، سەدەی بیست هەروەك چۆن سەدەی هاتنی هێزی داگیرکاری و بەریتانی و فەرەنسی بۆ خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و سەدەی جەنگە

---

٢٠٣ شەریف پاشای خەندان یەکەم ئەندازیاری دەوڵەتی کوردی، ناوەندی چاپەمەنی و ڕاگەیاندنی خاك، http://www.khaktv.net/all-detail.aspx?jimare=4867&type=farhang&fbclid=IwAR0liFXbrBtCOL0EXZWi4BjWjPfXYuOMo3_2IZQ0RQcBMtQPFBrva6zQCno

جیهانیەکان و جەنگە ساردەکان بووە، ئاوهاش سەدەی گەشەکردن و بەرەو پێشچوونی دیپلۆماسی میللی بووە، بەو پێیەی ئەم جۆرەی دیپلۆماسی وەک فۆرمێکی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان دەردەکەوێت، ولاتە زلهێزەکانی بەریتانیا و فەرەنساو سۆڤیەت و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بەشێوەیەک لە شێوەکان پەنایان بردۆتە بەر ئەو جۆرە دیپلۆماسیە و هەوڵی ڕاکێشانی نەتەوەکانی جیهانیان بەلای خۆیاندا ڕاکێشاوە، لەناویشیدا کورد بەشێك بووە لەو نەتەوانە، کە زلهێزەکان هەوڵی ڕاکێشانی سۆزیان داوە، بۆ نموونە بەریتانیا بە دەرکردنی ڕۆژنامەی " تێگەیشتنی ڕاستی ١٩١٨–١٩١٩" کە دوو هەفتە جارێك بە زمانی کوردی دەردەچوو بارەگاکەی لە بەغداد بوو، زیاتر ئاڕاستەی باشوری کوردستان دەکرا، بابەتەکانی تایبەت بوو بە ڕووپاگەندە بۆ بەریتانیا و دژایەتی نەیارەکانی بەریتانیا، ئەمەش بە یەکەم چالاکی دیپلۆماسی میللی زلهێزەکان بۆ کورد دادەنرێت [٢٠٤].

هەروەها کوردیش لە بەرامبەردا توانیویەتی پەیوەندیەکی دیپلۆماسی بەهێز لەگەڵ زلهێزەکان دروست بکات، بۆنموونە د. کامەران بەدرخان کە ئەو کات لە بەیروت و دیمەشق ژیاوە، ئەو دەمە توانیویەتی پەیوەندییەکی بەهێز لەگەڵ فەرەنسیەکان دروست بکات و لەڕێگای مەندوبی سامی فەرەنساوە لە سوریا لە ساڵی (١٩٤٠)دا یاداشتنامەیەکی ئاڕاستەی حکومەتی فەرەنسا کردووە، کە تیایدا باسی لە هەڵمەتەکانی سۆڤیەت کردووە، کەلەوکاتەدا لەناوچە کوردییەکان پەیڕەوی کردووە،

---

[٢٠٤] پ.ی.د. ئیبراهیم سەعید، زنجیرە بڵاو کراوەکانی ناوەندی کوردستان بۆ توێژینەوە و لە ململانێی و قەیرانەکان، ٢٠١٨، ز٦

حکومەتی فەرەنسای ئاگادار کردۆتەوە کە دەبێت ئەوانیش شوێن پێی خۆیان لەوناوچانە فراوان بکەن. [٢٠٥]

٣- پەیوەندی دیپلۆماسی کورد لە کۆماری کوردستانەوە تا کۆتایی شۆڕشی ئەیلول:

+ لە سەردەمی کۆماری کوردستان لە (مهاباد):

کۆماری کوردستان لە مهاباد لە (٢٢-١-١٩٤٦)ی زایینی لەشاری مهاباد بە سەرۆکایەتی قازی محمد دامەزرا، ئەم کۆمارە هەرچەندە تەمەنی تەنها یازدە مانگ بوو، بەڵام توانی کۆمەڵێك کاری گرنگ و مەدەنی بۆ کورد بکات و مێژوویەك بۆ کوردستان بنوسێتەوە، هەرچەندە کۆمەڵێك کەموکورتیشی هەبوو، لە ڕووی ڕۆڵ پێدان بە سەرۆك خێڵەکان، کە لەژێرەوە لەگەڵ ناوەندە هەواڵگرییەکان کاریان دەکرد، هەروەها ڕۆڵی زۆریش بە خانەوادەی پێشەوا قازی درابوو.

باسی ئێمە لەسەر دیپلۆماسی کۆماری کوردستانە تاوەکو هەڵگیرسانی شۆڕشی نوێی گەلەکەمان بە ڕابەرایەتی یەکێتیی نیشتیمانیی کوردستان، کۆماری کوردستان بەهۆی کەمی تەمەنیەوە نەیتوانیوە پەیوەندییەکی دیپلۆماسی فراوان لەگەڵ دەوڵەتانی جیهان ساز بکات، تەنها پەیوەندی دیپلۆماسی لەگەڵ سۆڤیەت هەبوو، کە ئەمەش دەتوانرێت بە یەکێك لە خاڵە لاوازەکانی کۆماری کوردستان سەیر بکرێت، چونکە سۆڤیەت ئەگەرچی هەڵگری بیری کۆمۆنیستی بوو، بەڵام زیاتر لە دووی بەرژەوەندییەکانی خۆی وێڵ بوو، ئەم وێڵ بوونەشی لە ئەمریکای ئیمپریالیزمی ئەوکات کەمتر نەبوو، هەر بۆیە کاتێك سوپای سور لە باکوری ئێران پاشەکشە دەکات، کۆماری کوردستان بێ پشت و پەنا

---

[٢٠٥] سەرچاوەی پێشوو

دەمێنێتەوە [٢٠٦]، هەروەها لەو کاتەشدا هیچ پەیوەندیەکی ئەوتۆی لەگەڵ زلهێزانی ناوچەکە نەبوو، وەک فەرەنسا و بەریتانیا و ئەمریکا، بۆیە ئەم هێزانە پابەندیی خۆیان بۆ یەکپارچەیی خاکی ئێران ڕاگەیاند و هاوکاری کۆمارەکەیان نەکرد.

بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا کۆماری کوردستان بەردەوام هەوڵی دانوستانی داوە و بڕوای تەواوی بە کاری دیپلۆماسی هەبووە، بۆیە سەدری قازی(بۆ قازی محمد) لە دەورەی چواردەی گۆنگرەی شورادا، بەنوێنەری مەهاباد هەڵبژێردراوە، لەسەردەمی جوڵانەوەی دیموکراتی کوردستاندا، لەتاران نوێنەری کۆنگرەی شورای میللی بووە، هەروەها سەرپەرشتی دانوستان و گفتوگۆکانی لە تاران کردووە، ئەوە بوو لە ڕۆژی (٣-٢-١٩٤٦) دا بە نوێنەرایەتی هەردوو حکومەتی کوردستان و ئازەربایجان لە تەورێز " پەیمانی یەکێتی و برایەتی"یان ئیمزا کرد، هەروەها ڕۆژی (٨-٢)ی هەمان ساڵ دەستەی نوێنەرایەتی تێکەڵاوی ئازەربایجان و کوردستان بە سەرۆکایەتی پێشەوا قازی چوو بۆ گفتوگۆ بۆ تاران، محمد حسێن خانی سەیفی قازی، وەزیری جەنگی حکومەتی کوردستان و ئەبولقاسمی سەدری قازی، نوێنەری مهاباد لە خولی چواردەهەمی مەجلیسی شورادا ئەندامی هەیئەتەکە بوون، لەو کاتەدا کە نوێنەرانی حکومەتەکانی ئازەربایجان و کوردستان لە تاران سەرقاڵی گفتوگۆ بون هێزەکانی ئێران لە سەقز خەریکی بەهێز کردنی بنکە و سەربازگەکانیان بون [٢٠٧].

+ لەسەردەمی شۆڕشی ئەیلول لە کوردستانی باشور:

---

[٢٠٦] کۆکردنەوە و ئامادەکردنی ڕەحمان نەقشی، کۆماری کوردستان لاپەڕەیەکی زێڕینی میژووی نەتەوەی کورد، ٢٠١٦، ل٢٩٦

[٢٠٧] نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان کورد لە گەمەی سۆفێتی دا، سلێمانی، چ٣، ٢٠٠٦، ل١٩٠

لە سالّی (١٩٤٦) بـە سـەرۆکایەتی مستەفا بـارزانی و لـە لایـەن هەنـدێ سیاسی پۆشنبیری چەپ و نەتەوەیی، پارتی دیمـوکراتی کـورد لـە (١٦-٨-١٩٤٦) دامـەزرا کـە دواتـر ناوەکـەی گـۆڕا بـۆ پـارتی دیمـوکراتی کوردستان و دواتر لەڕۆژی ١١ ی ئەیلولی سالّی ١٩٦١ خەباتی شۆڕشی چەکداری دەستی پێکرد کە بە شۆڕشی ئەیلول ناسرا تا کۆتـایی شۆڕشـی ئەیلول لە نسکۆی سالّی (١٩٧٥) و ڕێکەوتنامەی جەزائیر لە نێوان شـای ئێـران و سـەدام. چـالاکی دیپلۆماسـی کـورد لـە باشـوری کوردسـتان لـەو سەردەمەدا بەشێوەیەکی فـەرمی نـەبوو، ئـەوەی هـەبوو لـە چوارچـێوەی نوێنەرایەتی شۆڕش و نوێنەری خودی مستەفا بـارزانی یـاخود جموجـوڵی هەندێ سەرکردەی چاوکراوەی دیـاری کـراوی شۆڕشـی ئەیلولـدا بـوو، لـە وڵاتانیش بـە گـوێرەی بـارودۆخی ئـەو سـەردەمە مامەڵـە لەگـەڵ نوێنـەرە کوردەکان کراوە، هەندێك جار بووە کە نوێنەرانی شۆڕشەکانی کوردستان لـە چـایخانەیەك یـان قاوەخانەیـەك لەلایـەن کارمەنـدێکی بچـووکەوە پێشوازیان لێکراوە یان زۆربەی جار بە نهێنی بووە و باس نـەکراوە تـەنها چەند کەسێکی کەم ئاگادار بووە.

بە گشتی دەکرێ لەم قۆناغەدا ئاماژە بە چەند خاڵێك بکرێت لە پەیوەندی دیپلۆماسـی کـورد و دەرەوە لـەو سـەردەمەدا کـە لـە چوارچـێوەی پەیوەندیەکاندا بووە بۆ نمونە:

- بوونی پەیوەندی لەگەڵ ئێران، سۆڤیەت، ئەمریکا.
- بوونی پەیوەندی لەگەڵ هەندێ لە ڕێکخراوەکانی نەتەوە یـەکگرتوەکان و چەند ڕێکخراوێکی دیکەی بواری ئاشتی و مرۆیی نێودەوڵەتی [٢٠٨].

[٢٠٨] هەڤاڵ نەژاد، دەروازەیەک بۆ دیپلۆماسی، هەولێر٢٠١٢، لا٣٥

– بوونی پەیوەندی لەگەڵ هەندێ وڵاتی عەرەبی وەکو (میسر و سوریا و هەندێ رێکخراوی فەلەستینی) و دواتریش لەگەڵ لیبیا و جەزائیر.
– بوونی پەیوەندی لەگەڵ هێزو تەیار و حزب و رێکخراوی سیاسی هەڵگری بیروباوەڕی سۆسیالیست و دیموکرات و پێشکەوتوخوازی ئومەمی.
– پەیوەندی لەگەڵ هەندێ کەسایەتی عەرەبی و جیهانی و نوسەر و رۆژنامەوان.
لەو قۆناغەدا بەشێوەیەکی گشتی کوردستان لەلای جیهان ناوێکی ناسراو نەبوو، بەڕێز(مام جەلال) سکرتێری گشتی پێشووی یەکێتیی نیشتیمانیی کوردستان و سەرۆك کۆماری پێشووتری عیراق (کە ئەوکاتە یەکێك بوو لە سەرکردە دیپلۆماسی و چالاکەکانی شۆڕشی ئەیلول و پارتی)، لە بارەی نەناسراوی کوردستانەوە دەڵێت: "یەکەمجار لە ساڵی ١٩٥٥ کە چوومە دەرەوەی عیراق چوینە ڤیستیڤاڵی لاوان و خوێندکارانی دیموکراتی دونیا لە وارشۆی پایتەختی پۆلۆنیا، کە چووین لە بیرمە چاومان بە وەفدێکی وڵاتێکی گەورە کەوت، دەمانویست باسی کوردستانی بۆ بکەین... دەمانگوت ئێمە لە کوردستانەوە هاتووین، گوتی: پاکستان.. گوتمان نەخێر کوردستان گوتی: جارێکی دیکەش بیڵێرەوە، گوتمان کوردستان... چەندین (ستان)ی گوت، ئاخیرەکەی هاتە سەر ئەوەی گوتی کوردستان چیە؟ ئێمەش زۆر بۆمان باس کرد و ناچار نەخشەمان دەرهێنا و تێمانگەیاندن"[٢٠٩].
لەو سەردەمەدا لە کۆتایی چلەکان و سەرەتای ساڵی پەنجاکان بەهۆی تەواجدی مستەفا بارزانی و ژیانی لە ڕوسیا تا گەڕانەوەی بۆ عێراق

[٢٠٩] هاوار مستەفا خان، مام جەلال: چەپکە گوڵم پێ جوانترە لە تاقە گوڵ، چاپێکەوتنی تەلەفزیۆنی، چ٣، ٢٠١٨، لا٨٦

لەسالّی ١٩٥٧ هەروەها وابەستە بوونی بیری شۆڕش و زۆربەی سەرکردەکانی شۆڕس بە بلۆکی سۆسیالستی سۆڤیەتی ئەو کاتەوە، پەیوەندیەکی بەردوام هەبووە لە نێوان شۆڕش و کاربەدەستانی سۆڤیەتی ئەوسا،لە هەمان کات بەهۆی ناکۆکی شای ئێران لەگەلّ عێراق وەکو کارتێک بۆ سەر عێراق پەیوەندی لەگەلّ (مستەفا بارزانی) سەرۆکی ئەوکاتەی حزب و شۆڕش و هەندێ لە سەرکردەکانی شۆڕشی ئەیلول دا گرێ دابوو ئەویش لە چوارچێوەی پەیوەندی هاوبەشدا و لەگەلّ سوریاش بە هەمان شێوە، پەیوەندیەکی تایبەتیش هەبوو لەگەلّ میسر و خودی (جەمال عەبدولناسر) دا نوێنەر و نوسینگەش هەبووە بەناوی نوێنەری سەرۆک،کە ئەو کاتە میسڕ و عەبدلناسڕ نوێنەرایەتی بلۆکی سۆسیالیستی سوڤیەتیان دەکرد لە ولاّتانی عەرەبیدا.

٤- پەیوەندی دیپلۆماسی کورد لە هەلّگیرسانی شۆڕشی نوێوە تا ڕاپەڕین:

دوا بەدوای هەلّگیرسانی شۆڕشی نوێ لەسالّی (١٩٧٦) بەڕابەرایەتی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان کەوەك ڕێکخراوێکی نیمچە بەرەیی لە (١-٦-١٩٧٥) دامەزرا و سالێك دوای دامەزراندنی، شۆڕش دەستی پێ کردەوە و بە «شۆڕشی نوێ» ناسرا، هەرچەندە لەو سەردەمەدا کورد پچڕ پچڕی زۆری تێکەوت، بەلاّم دیسان گرنگیی زۆری بە ئیش و کاری دیپلۆماسی لە ناوە و یان لە دەرەوە داوە، لەناوەوە زۆر جار خەریکی گفتوگۆ بوو لەگەلّ حکومەت، لە دەرەوەش هەمیشە خەریکی پەیدا کردنی دۆست و پشتیوان بوو بۆ جولاّنەوەکەی، بەلاّم دیسان دەتوانین بلّێین ئەو کاتیش دیپلۆماسی کوردی قالّبی دامەزراوەی ڕەسمی بەخۆیەوە نەگرتبوو، چونکە کورد لە شۆڕشدا بوو لەناوەندی نێودەولّەتیدا دانی پێدانەنرابوو، نوێنەرەکانی هەل و بواری کارکردنیان بە تەواوی بۆ

نەڕەخسابوو، مەسەلەی کورد وەك ئەمڕۆکە نەبوبوە مەسەلەیەکی سیاسی گرنگ بۆ ولاتانی خاوەن بڕیار[٢١٠].

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دانوستانی ناوخۆیی و کۆبوونەوە لەگەڵ سەرکردەکانی ولاتانی عەرەبی تایبەتمەندییەکی گرنگی دیپلۆماسی ئەم سەردەمەن، بۆنموونە لە دانوستانی ناوخۆیدا دەتوانین باس لە دانوستانی نێوان حکومەتی عیراق و یەکێتیی نیشتیمانیی کوردستان بکەین، کە لە کۆتایی ساڵی (١٩٨٣) دا بەدیاری کراوی لە تشرینی دووەمی ئەو ساڵەدا دانوستانی نهێنی دەستی پێکرد و ئەنجامێکی باشی هەبوو، هەرچەندە ئەنجامە ئەرێنیەکانی کاتی بوون.

دەربارەی ئەو دانوستانە سەرۆك (مام جەلال) سکرتێری گشتی پێشووی یەکێتیی نیشتیمانی کوردستان دەڵێت:"دوای چەند کۆبوونەوەیەك، چاو پێکەوتنێکمان لەگەڵ سەدام دانا کە دکتۆر قاسملۆش ئامادەبوو، بەخێرهاتنی گەرمی کردین و گوتی من خۆشحاڵم هەموو پرۆتۆکۆڵی کۆبوونەوەکانم خوێندۆتەوە هەموو قسەکان بە نیشانەی جدی دەزانم، هەتا شەڕەکەی کاکە جەلال و تاریقیشم پێخۆشە[٢١١]،.....مەرج بێت

---

[٢١٠] بەمرۆز گەڵاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ٢٠٠٤، چ١، ٢٠٠٤، لا١١٤

[٢١١] شەڕێک لەکاتی گفتوگۆکان، لە نێوان مام جەلال و تاریق عەزیزدا ڕوویداوە، کە تاریق عەزیز وتویەتی دوای ڕێکەوتن هەرکەس پەیوەندی بە قەزافیەوە بکات، وای لێدەکەین!، لە بەرامبەردا مام جەلال بەو قسەیە زۆر تورە دەبێت شتەکانی بەردەمی کۆدەکاتەوە و عەینەکەکەی لەچاو دەکات و لەسەر کورسیەکەی هەڵدەستێت و دەڵێت" ئەوا من قسە لەگەڵ تۆ ناکەم"، ئەویش گوتویەتی بۆ؟ مام جەلالیش وتویەتی ئێمە بەندی شەڕین یان یان وەفدین هاتووین بۆ گفتوگۆ، ئێمە ئەو لەهجە ڕەت دەکەینەوە، تاریق عەزیش وتویەتی برام گاڵتەم کرد، مام جەلالیش وتویەتی ئەوە گاڵتە نیە و ئەسڵەن لەگەڵ تۆ هەر دانانیشم و قسەش ناکەم، تاریق عەزیزیش وتویەتی، داوای لێبوردن دەکەم، قسەکانم سەحب دەکەمەوە، داوا دەکەم قسەکانم لە مەحزەری کۆبونەوەکە بسڕدرێتەوە، مام جەلال وتویەتی هیچیانم قبوڵ نیە، تاریق عەزیزیش وتویەتی، باشە چیتان دەوێت؟ دەڵێم قسە سەحب دەکەمەوە، داوای لێبوردن دەکەم، من بەراستم نەبووە،

شتێکت بەرامبەر بەوە بدەمێ کە سەرت نەك تەنها بەرامبەر بە کوردی عیراق بەرزبکاتەوە، بەڵکو سەرت بەرامبەر بە هەموو کوردی تورکیا و ئێران و سوریا بەرز بکاتەوە" [٢١٢].

هەروەها لەو کاتەدا خودی سەرۆك (مام جەلال) پەیوەندیەکی فراوانی لەگەڵ حکومەتی ئەو کاتی سوریا و موعەمەر قەزافی سەرۆکی لیبیادا هەبووە، کە لە ڕێگای دیپلۆماسیەوە زۆر هاوکاری بۆ شۆڕش لێوەرگرتوون و بوونەتە هۆی پتەبوونی هێز و گوڕوتینی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، لە هەمان کات پەیوەندیەکی پتەوو دێرینی سەرۆك مام جەلال لەگەڵ میسردا هەبووە کە گەشەی پێدراوە و دواتر نوسینگەیەکی پەیوەندیەکان لە میسر دامەزراوە کە کەناڵێکی بەهێزی پەیوەندی بووە و هەروەها لەگەڵ هەندێ لە سیاسەتمەدار و نوسەر و گەورەی عەرەبی و میسری هەبووە کە یەکێك لەوانە «محمد حسنین هەیکەل»بوە، هەروەها پەیوەندی یەکێتی و شۆڕشی نوێ لەگەڵ هێز و ڕکخراوە شۆڕشگێڕ و چەپ و دیموکراتی عەرەبی و عێراقیەکان دا هەبووە کە دواتر لەگەڵ دروست بوونی « بەرەی کوردستانی» ئەم پەیوەندیانە وەکو گەشەی زیاتریان کردوەو بوەتە بنەما بۆ پەیوەندیەکانی کورد لە باشور بۆ دوای ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ و بەیەك گوتاری کورد ئاستی پەیوەندیەکانی لەگەڵ ئەمریکا و بەریتانیا و وڵاتانی ئەورووپی و عەرەبی و عێراقی گەیاندە ئاستێکی باشتر و گەشەکردووتر.

مام جەلال و دیپلۆماسییەت:

تۆ هەزار جار دەڵێیت (بەعسی فاشی)و حکومەتی دیکتاتۆری، کەچی ئێمە عاجز نابین، دوای مشتومڕێکی زۆر لەسەر داوای وەفدی یاوەری مام جەلال داوای لێبوردنەکە قبوڵ دەکات، بڕوانەلاپەڕە ١٥٦ی دیداری تەمەن بەشی دووەم.

[٢١٢] سەلاح ڕشید، مام جەلال دیداری تەمەن لە لاوێتیەوە بۆ کۆشکی کۆماری، بەشی دووەم ، لا١٥٧

خالید مامەسێنی لە کتێبی (دبلۆماسییەتی کورد) چەندین لاپەڕەی کتێبەکەی تەرخان کردووە بۆ رۆڵی سەرۆك مام جەلال لە دیپلۆماسییەتی کورددا، ئەو نووسەرە دەنووسێت "پاش رووخاندنی حکومەتی کوردستانی باشووریش بە سەرۆکایەتی شێخ مەحموودی حەفید، خەباتی دیپلۆماسی کورد لەلایەن سیاسەتمەداری کوردەوە مام جەلال درێژەی پێدرا، هەر لە سەرەتای ژیانی سیاسی و دیپلۆماسییەوە زیرەکیی پێوە دیار بوو". لێرەدا (سابیر مامەسێنی) لە بابەتی "سەرەتای خەباتی دیپلۆماسییەتی مام جەلال لە دەرەوەی وڵاتدا" بە یەکەم چالاکی سالّی ١٩٥٥ دەست پێدەکات و لە گێڕانەوەیەکی ورد و پڕ زانیاریدا ئەوەمان بۆ روون دەکاتەوە کە کورد چ کارەکتەرێك و لێزانێکی باشی دیپلۆماسییەتی هەبووە و چۆن هەموو تەمەنی خۆیی بەخشیوەتە دیپلۆماسییەتی کورد لە کۆڕ و کۆبوونەوەکانی دەرەوەی وڵاتدا و چۆن بەناوی کوردەوە وتاری داوە و بەرگری لەماف کورد کردووە و هونەرەکانی کاری دیپلۆماسی زانیووە و بۆ کورد و کوردستان بەکاری هێناوە.

٥- پەیوەندی دیپلۆماسی کورد لەدوای ڕاپەڕینی (١٩٩١)ەوە:

دوای ڕاپەڕینی کۆمەڵانی خەڵکی باشوری کوردستان لە سالّی (١٩٩١)و دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە سالّی (١٩٩٢) دا ، گەورەترین ڕووداوی مێژوویی بۆ گەلی کورد هاتە کایەوە، چونکە دوای ئەم ڕووداوە کاری دیپلۆماسی لای کورد گۆڕانکاریەکی جۆری بەسەردا هات، کرانەوەیەکی گەورە ڕووی لە هەرێمی کوردستان کرد ، نوێنەرانی ئەورووپا و ئەمریکا و ڕوسیا و چین ڕوویان لە هەرێم کرد، هەرێم بووە وڵاتێکی نیمچە سەربەخۆ و پەیوەندی دەرەکی بەشێوەیەکی فەرمی دامەزراند، هەرچەندە پەیوەندییەکان تا ئەو کاتەش هەر نوێنەرایەتی

پارتەکان بوون ، بەڵام بە ڕوخانی ڕژێمی بەعس لە ساڵی (٢٠٠٣) دا و چەسپاندنی فیدراڵی بۆ هەرێمی کوردستان (لە دەستوری عێراق)دا ، هەرێمی کوردستانی عێراق بووە هەرێمی دانپێنراوی نێودەوڵەتی، حکومەتی هەرێمیش یەکی گرتەوە و فەرمانگەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی حکومەتی هەرێم لە ساڵی (٢٠٠٩)دا دامەزرا، فەرمانگەکە سەر بەئەنجومەنی وەزیرانە و بەرپرسێك بە پلەی وەزیر سەرپەرشتی دەکات، دوای ئەمە نوێنەرایەتی وڵاتانی جیهان لە هەرێم کرانەوە ، بە پێچەوانەشەوە نوێنەرایەتی هەرێم لە دەرەوە کرانەوە، کە بەرگێکی فەرمی یان هەیە [٢١٣].

ئێستا لە هەرێمی کوردستاندا سی و سێ کونسوڵگەری و نوسینگەی باڵیۆزخانە و نوسینگەی نوێنەرایەتی هەیە، لە بەرامبەریشدا حکومەتی هەرێمی کوردستان چواردە نوێنەرایەتی لە وڵاتانی دەرەوە هەیە کە نوێنەری دیپلۆماسیەتی هەرێمی کوردستانی عێراقن [٢١٤].

---

[٢١٣] هەڤاڵ نەژاد، دەروازەیەک بۆ دیپلۆماسی، هەولێر٢٠١٢، ل٣٧

[٢١٤] سایتی فەرمانگەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی حکومەتی هەرێمی کوردستان٢٠٢٠/٨/٢٣
https://dfr.gov.krd/p/p.aspx?p=83&l=13&s=030200&r=391

باسی دووەم: کورد و سودمەندبون لە کاری دیپلۆماسی:

کورد بە درێژایی مێژوو کێشەی ئەوەی هەبووە، کە لە ڕێکەوتنامە و کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان نوێنەری ڕاستەقینەی خۆی نەبووە، بۆیە هەمیشە ئەنجامی کۆبوونەوە و ڕێکەوتنەکان بە زیانی کورد شکاوەتەوە، بەڵام ئێستا لە باشوری کوردستان دۆخێکی جیاواز هەیە، کە کورد دەرفەتێکی مێژوویی بۆ ڕەخساوە تا سود لە دیپلۆماسی وەربگرێت و دیدو بۆچوونی خۆی بە زلهێزانی جیهان بڵێت، بۆ ئەم مەبەستەش وا پێویست دەکات بەرژەوەندی هاوبەش لە نێوان هەرێمی کوردستان و ئەو وڵاتانە بدۆزرێتەوە، چونکە پەیوەندی دیپلۆماسی یەکێك لە کارەکانی پاراستنی بەرژەوەندی هاوبەش و گەڕان بە دوای بەرژەوەندیدایە، هەروەها گرنگە کورد سود لە دۆستەکانی وەربگرێت، بەتایبەت لە وڵاتانی ئەورووپا کە ئێستا بەهۆی هەندێك ڕووداوی مێژوویییەوە، ئەورووپیەکان ڕقیان لە عەرەب و تورکە، لەبەرامبەریشدا سۆزێکی زۆریان بۆ کورد هەیە و نوسەران و بیرمەندانی ئەو وڵاتانە دیدوبۆچونی باشیان لەسەر کورد هەیە و لە نوسین و بڵاو کراوەکانیاندا ئاماژەی پێدەکەن.

گرنگە نوێنەرانی کورد لە حکومەتی ناوەندی لە بەرزترین باڵاوە تا باڵێوز و نێردراوە دیپلۆماسیەکان، بە وریایەکی زۆرەوە مامەڵە بکەن و دۆزی کورد بە زیرەکانە تێکەڵ بە کارەکانیان بکەن و ببنە نوێنەر و باڵێوزی کورد.

ئەوەی لە ڕابردوو نەیارمان بوون، ئێستا دۆستمانن، وەك فەرەنسی و بەریتانی و ئەڵمانی و ئەمریکیەکان، گرنگە وەبەرهێنان لەو دۆستایەتیدا بکەین، پەیوەندییەکی فراوان لەگەڵ ئەو وڵاتانە دابمەزرێنین و بەرژەوەندی هاوبەش لە نێوانماندا هەبێت، بۆ ئەوەی بتوانرێت لە دۆخە نەخوازراوەکان، بۆ بەرگری لە بەرژەوەندییەکانیان بەرگری لە هەرێمی کوردستان و گەلەکەشی بکەن.

پێویستە کورد چەکی دپیلۆماسی بکاتە کاریگەرترین چەکی هاوچەرخ، چونکە لە ڕابردوودا نەبوونی ئەو چەکە بۆتە مایەی زیانگەیاندن بە کورد و نەگەیشتن بە خەونەکانی یان لەناوچوونی خەونەکانی دوای گەیشتن پێی.

بەشی شەشەم:
کۆتایی و پچرانی پەیوەندی دیپلۆماسی

بەشی شەشەم: کۆتایی و پچرانی پەیوەندی دیپلۆماسی

باسی یەکەم: کۆتایی کاری دیپلۆماسی:

نێردراوی دیپلۆماسی وەک دیپلۆماتکاری ولاتەکەی کۆتایی بە کارەکانی دەهێنرێت، لەبەر یەک لەم هۆکارانە:

١. بانگهێشتکردنی لەلایەن ولاتەکەی خۆیەوە، لەو کاتەدا سەرۆکی نێردراوانی دیپلۆماسی، سەرۆکی ئەو دەولەتەی ئەو تیایدا دیپلۆماتکارە ئاگادار دەکاتەوە یان وەزیری دەرەوە، بۆ ئەوەی مالئاواییان لێبکات، بەلام ئەگەر بانگهێشتکردنەکە لەبەر کارێکی سەرۆکی نێردراوان بوو، کە گومانی لەلای ولاتەکەی دروست کردبوو، ئەوا تەنها داوای گەڕانەوە بۆ ولاتەکەی دەکات، بەبێ ئاشکرا کردنی هۆکار و مالئاوایی.

٢. دیپلۆماتکار کۆتایی بە کارەکانی دەهێنرێت، ئەگەر ئەو دەولەتەی کە کاری تێدا دەکرد، داوای کرد لە ولاتەکەی بچێتە دەرەوە یان بەهۆی کارێکەوە دەری کرد[٢١٥].

٣. ئەگەر سەرۆکی دیپلۆماتکار پلەی بەرز کرایەوە، کە لە پلەکەی ئێستا بەرزتر بوو، ئەوا کارەکەی کۆتایی دێت و پێویستە دووبارە وەرەقەی دەستبەکاربوون بە سیفەتی نوێوە پێشکەش بکات.

---

[٢١٥] د. خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي، ط١، ٢٠٠٢، ص٢٦١

٤. سەرۆکی دیپلۆماتکاران بە کۆچی دوایی سەرۆکی وڵاتەکەی یان سەرۆکی ئەو وڵاتەی کە ئەو تیایدا دیپلۆماتکارە کۆتایی بە کارەکەی دێت، یان بەهۆی لەسەر کارلابردنی یەکێك لەو سەرۆکانە، دیسان کۆتایی بە کارەکەی دێت، لەو کاتەدا پێویستە دووبارە وەرەقەی دەستبەکاربوونەوە پێشکەش بکاتەوە[٢١٦].

٥. ناڕەحەتی ئەو وڵاتەی کە لێی کار دەکات، ئەگەر لەسەرۆکی نێردراوەکە نامورتاح بوو، ئەوا پێویست ناکات وڵاتەکەی خۆی بەهانەی بۆ بهێنێتەوە.

٦. سەرۆکی نێردراو کۆتایی بە کارەکەی دێت، ئەگەر هاتوو دوو وڵات یەکیان گرت، ئەو یەکگرتنەش وا دەکات کە وڵاتەکە ، کەسایەتی دەوڵەتی خۆی لەدەستبدات و دروستبوونی کەسایەتیەکی دەوڵەتی تازە، وەك ئەوەی لە کاتی یەکبوونی میسر و سوریا لە ساڵی ١٩٥٨دا ڕوویدا، لەو کاتەدا هەموو نێردراوە دیپلۆماسیەکانی هەردوو دەوڵەت کۆتاییان پێهات، تاوەکو نێردراوی تازە لە شوێنی ئەوان دادەنرێت بۆ نوێنەرایەتی کردنی وڵاتەکە[٢١٧].

٧. ئەگەر دیپلۆماتکارەکە فەرمانی گواستنەوەی بۆ دەرکرا، کە پێی دەوترێت گواستنەوەی خول (دەوری)، ئەوا لەم کاتەشدا کارەکەی لەو وڵاتە کۆتایی پێدێت، دەوڵەتانی جیهان ماوەی باڵێۆزەکانیان دیاری

---

[٢١٦] سەرچاوەی پێشوو ل٢٦٢

[٢١٧] بەهرۆز گەلاڵی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی، چ١، ٢٠٠٤، لا١٠٠

کردووه، که لە سێ ساڵ کەمتر نەبێت و لە پێنج ساڵ زیاتر نەبێت، بەشێوەیەکی گشتی کاری دیپلۆماتکارەکان لە وڵاتێکدا لە چوار ساڵ تێپەڕ ناکات.

٨. ئەگەر دیپلۆماتکار کۆچی دوایی کرد، ئەوا بەشێوەیەکی سروشتی کۆتایی بە کارەکەی دێت و کەسێکی دیکە جێگای دەگرێتەوە[٢١٨].

٩. هەندێك وڵات بەهۆی قەیرانی داراییەوە، باڵێۆزخانە یان نوێنەرایەتیەکەی لە دەوڵەتێکدا دادەخات و نێردراوەکان دەگێڕێتەوە، ئەوا لەم کاتەدا کۆتایی بە کاری دیپلۆماتکارە دێت و هیچ کاریگەرییەکیش لەسەر پەیوەندی نێوان ئەو دوو دەوڵەتە بەجێناهێڵێت.

١٠. هەندێك جار بەهۆی هەڵپەساردنی کاری نێردراوی دیپلۆماسی، دیپلۆماتکارەکان دەگەڕێنەوە وڵاتەکەی خۆیان، ئەم هەڵپەساردنە جیاوازە لە پچڕانی پەیوەندی دیپلۆماسی، بەڵکو بەهۆی کارێکەوە کە بێزاری کردووە، وڵاتەکە دیپلۆماتکارەکانی دەکێشێتەوە[٢١٩].

١١. ئەگەر لە نێوان ئەو دوو دەوڵەتەدا جەنگ بەرپا بوو، ئەوا پێویستە نێردراوی هەردوو وڵات، دەوڵەتەکان بەجێبهێڵن، چونکە بنەماکانی دیپلۆماسی لەگەڵ جەنگدا یەك ناگرێتەوە[٢٢٠].

---

[٢١٨] د. فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم المتغير، ١٩٩٢، دار الحكمة للطباعة و النشر، ص٦٦٣

[٢١٩] أ. د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسية و القنصلية، ط١، ٢٠٠٥، ص١٤٣

[٢٢٠] د. خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي، ط١، ٢٠٠٢، ص٢٦٣

١٢. ئەگەر دیپلۆماتکارەکە توشی نەخۆشیەکی درێژ خایەن بوو، هەروەها هیوای چاك بوونەوەی کەم بوو، ئەوا کۆتایی بەکارەکەی دێت[٢٢١].

ئەمە ئەو هۆکارە سەرەکیانە بوون، کە دەبێتە هۆی کۆتایی هێنان بە کاری دیپلۆماسی، لەکاتی تەواوبوونی کاری سەرۆکی نێردراو، ئەوا باڵیۆزخانەکە وەزارەتی دەرەوەی ئەو وڵاتە ئاگادار دەکاتەوە کە کاری تێدا کردووە، دواتر باڵیۆز دەچێتە لای وەزیری دەرەوە و بەرپرسانی باڵای وڵاتەکە و مانّاوایان لێدەکات.

[٢٢١] د. فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم المتغير، ١٩٩٢، دار الحكمة للطباعة و النشر، ص٦٦٤

باسی دووەم:

چەمکی پچرانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان و جۆرەکانی

یەکەم: پچرانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان: چەمک و پێناسە[٢٢٢]

پسپۆڕانی یاسای نێودەوڵەتیی بۆچوونی جیاوازیان لەبارەی زاراوەی (پچرانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان)ـەوە هەیە" لەگەڵ ئەوەی زۆربەی پسپۆڕانی خۆرئاوا لە داڕشتنی پێناسەکانیاندا جیاوازن، بەڵام لە دیاریکردنی ئەو زاراوەیەدا تیشکدەخەنە سەر ئەوەی کە: "بریارێکی سیادیی تاکلایەنەیە کە دەوڵەتان لە سۆنگەی سەروەریی نیشتمانیی خۆیانەوە دەریدەکەن، ئامانجیش لێی کۆتاییهێنانە بە مامەڵەی دبلۆماسیی لە نێوان خۆی و وڵاتێکی تردا"[٢٢٣]. ئەوان لەم پێناسەیەدا تیشکدەخەنە سەر لایەنی ڕێکاری و باسی لایەنەکانی تر ناکەن، هەروەها تێبینی ئەوەش دەکرێت کە ئەم پێناسەیە پرۆسەی پچڕانی پەیوەندییەکانی تەنها لە نێوان دەوڵەت وەک یەکەی نێودەوڵەتیی سەرەکیی کورتکردۆتەوە، لە کاتێکدا پرۆسەی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکانی هەندێکجار وڵاتان تێپەڕێنێت و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانیش دەگرێتەوە، بۆ نموونە ئەو کاتانەی کە ڕێوشوێنی

---

[٢٢٢] بۆ ئەم بەشە سود لە کتێبی(پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسیەکان- هۆکار و لێکەوتەکانی) د. دانا علی سالح وەرگیراوە، کە لە ساڵی ٢٠١٩دا بڵاوی کردۆتەوە.

[٢٢٣] بۆ خوێندنەوەی هەندێک لە پێناسەکان بڕوانە: محمد الأخضر کرام، قطع العلاقات الدبلوماسية: المفهوم والأسباب، المجلة العربية للعلوم السياسية، الجمعية العربية للعلوم السياسية بالتعاون مع مركز دراسات الوحدة العربية، (خريف ٢٠٠٧)، العدد ١٦، ص١٥٠.

پچڕانی پەیوەندیی لە چوارچێوەی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا ئەنجام دەدرێت. (د.هادی ئەلمالیکی) پێناسەیەکی ڕون و ئاشکرای بۆ پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان کردووە و پێی وایە کە بریتییە لەو: "کارە تاکلایەنەیەی کە لەلایەن یەکێک لە دوو دەوڵەتەکەوە ئەنجامدەدرێت، کە داخستنی نوێنەرایەتییە دبلۆماسییە هەمیشەیی دانپێدانراوەکانی هەردوو وڵاتی نێرەر و پێشوازیکەری لێدەکەوێتەوە، ئەو کارەش بەهۆی تێکچوونی پەیوەندییە سیاسییەکانی نێوانیان سەرهەڵدەدات، لەگەڵ ئەوەی کە هێشتا وەسفی دەوڵەتیان ماوە"[٢٢٤]. ئەم پێناسەیەش حاڵەتەکانی پچڕان لە پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییە.

دوولایەنییەکاندا کورتهەڵێناوە، و پچڕانی فرەلایەنەی پەیوەندییەکان لە چوارچێوەی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا، بۆ نموونە، لەخۆ ناگرێت.

ڕەنگە پچڕانی پەیوەندییەکان فرەلایەنی و گروپی بێت و لە ڕێگەی ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتییەوە ئەنجام بدرێت، هەروەک چۆن ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان لە بەشی حەوتەمی کارنامەکەیدا دانی پێداناوە، کە تێیدا باسی ئەو کارانە کراوە کە لە کاتی هەڕەشە بۆ سەر ئاشتی و تێکدانی ئاشتی و ڕوودانی دەستدرێژی پێویستە ئەنجام بدرێن، وەک توانای پچڕاندنی پەیوەندییەکان وەک ئامرازێک بۆ فشارخستنەسەر دەوڵەتی دەستدرێژیکەر، وەک لە دەقی مادەکەدا هاتووە کە:

---

[٢٢٤] هادي نعيم المالكي، قطع العلاقات الدبلوماسية، مكتبة السنهوري، بغداد، ٢٠١١، ص١٦.

"ئەنجومەنی ئاسایش بۆ جێبەجێکردنی بڕیارەکانی توانای ئەنجامدانی هەر ڕێوشوێنێکی هەیە کە پێویستی بە بەکارهێنانی هێزی چەکدار نییە، و دەتوانێت داوا لە ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان بکات کە ئەو ڕێوشوێنانە جێبەجێ بکەن، ئەو ڕێکارانەش دەکرێت ئەمانە لەخۆ بگرن: ڕاگرتنی پەیوەندی ئابووری و پەیوەندی ڕێگای ئاسنی دەریایی و ئاسمانی و پۆستەیی و بروسکەیی بێتەل و هۆکارەکانی تری پەیوەندی، بە ڕاگرتنێکی بەشەکی یان یەکجاری، هەروەها پچڕینی پەیوەندییە دبلۆماسییەکانیش دەگرێتەوە"[٢٢٥].

پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکانی نێوان دوو دەوڵەت زۆر کات بە بڕیارێکی تاکلایەنە ئەنجام دەدرێت، ڕێککەوتنامەکانی ڤیەننای ساڵانی (١٩٦١) و (١٩٦٣) و (١٩٦٩)ی پەیوەست بە پەیوەندییە دبلۆماسیی و کونسوڵییەکان و نێردە تایبەتەکان، بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ دانیان بەوەدا ناوە کە دەوڵەتان مافی ئەوەیان هەیە کە بە بڕیارێکی تاکلایەنە پەیوەندیی دبلۆماسیی خۆیان بپچڕێنن، هەر لەو ڕێککەوتنامانەشدا پرسی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان و لێکەوتەکانی خراونەتەڕوو[٢٢٦].

---

[٢٢٥] ماددەی (٤١) لە کارنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان.

[٢٢٦] ماددەی (٤٥) لە ڕێکەوتنامەی ڤیەننا بۆ پەیەندییە دبلۆماسییەکان ساڵی (١٩٦١)، و بڕگەی دووەم لە ماددەی (٢) لە ڕێککەوتننامەی ڤیەننا بۆ پەیوەندییە کونسوڵییەکان ساڵی (١٩٦٣)، و ماددەی (٤٦) لە ڕێککەوتننامەی نێراوە تایبەتەکانی ساڵی (١٩٦٩).

دەکرێت پچرانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان، وەستانی پەیوەندییە سیاسی و ئابورییەکانی لایەنەکانی بەشێوەیەکی گشتیی لەخۆ بگرێت[٢٢٧]. بڕیاری پچڕینی پەیوەندییە دبلۆماسییەکانیش بە چەندین شێوە دەبێت، دەکرێت زارەکی بێت، یان بە نوسراو، یان راشکاوانە، یان بە ناراستەوخۆ (چمنی) بێت، دەکرێت هۆکارەکەی ڕوون بکرێتەوە و دەشکرێت ڕوون نەکرێتەوە" ئەوەش بەو واتایە دێت کە بواریکی فراوان بۆ هەڵسەنگاندن و خەملاندنی دەوڵەت لە دەرکردنی ئەو بڕیارەدا دانراوە[٢٢٨]، بریارەکەش لەسەر مێژووی پەیوەندییە دبلۆماسییەکانی لایەنەکان یان ئاستی پەیوەندییەکانیان، یاخود جۆری ئەو هۆکارەی کە دەبێتە هۆی پچرانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان و جۆری ئامانجی پچڕانەکە و ئاستی جددیبوونی ئەو لایەنەی دەستپێشخەریەکەی کردووە وەستاوە. بەشێوەیەکی گشتیی پچرانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان بە فەرمی بە نوسراو ئاراستەی دەوڵەتی بەرانبەر دەکرێت، زۆبەی کات بە نوسراوی فەرمی بانگهێشتی نوێنەر و باڵێۆزی بەرانبەر دەکرێت بۆ وەزارەتی دەرەوە، بانگهێشتکردنەکەش ماوەیەکی کورت دەبێت و تەنها بڕیاری پچرانی پەیوەندییەکانی بۆ دەخوێندرێتەوە و پێیدەدرێت[٢٢٩].

---

[٢٢٧] د.عصام العطية، القانون الدولي العام، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة بغداد، كلية القانون، ط٦، ٢٠٠٦، ص٣١.

[٢٢٨] محمد الأخضر كرام، سەرچاوەی پێشوو ، ل١٥٣.

[٢٢٩] سەرچاوەی پێشوو لا١٥٣-١٥٤.

بەشـــێوەیەکی گشـــتیی کاتێـــک دەوڵـــەتێك پچـــرانی پەیوەندییـــە دبلۆماسییەکانی لەگەڵ وڵاتی بەرانبەر دەپچڕێنێت، لە پێکەی ئەلیکترۆنی وەزارەتـــی دەرەوەیـــدا بـــڵاوی دەکاتـــەوە، هـــەروەها لـــە هـــەموو دەزگـــا راگەیاندنە فەرمییەکاندا بڵاودەکرێتەوە.

لەم توێژینەوەیـــەدا مەبەستمان لـــە پچـــرانی پەیوەندییـــە دبلۆماســـییەکان، "ئەو ڕێکارەیە کە یەکەیەکی نێودەوڵەتی، وەك ڕێکارێکی تاکلایەنـــە، یـــان لـــە چوارچـــێوەی ڕێکخراوێکـــی نێودەوڵەتیـــدا، دەیگرێتەبـــەر، ئـــەویش بـــە دەرکردنی نێردەی دبلۆماسیی هەمیشـــەیی ئـــەو وڵاتـــە کـــە لـــەلای ئـــەو کـــار دەکات و کێشانەوەی نێردەی دبلۆماسیی خۆی لەو وڵاتە، ئـــەم ڕێکـــارەش یـــاخود دەرەنجامـــە یـــان ئامرازێکـــە بـــۆ بـــەدیهێنانی چـــەند مەبەســـتێکی دیـــاریکراوی پەیوەســـت بـــە ئاســـایش بـــە چـــەمکە فراوانەکـــەی لـــە دیـــدی بڕیاربەدەستانی ئەو یەکە نێودەوڵەتییەدا".

دووەم: جیاکردنەوەی چەمکی پچرانی پەیوەندییـــە دبلۆماســـییەکان لـــەو چەمکانەی لێوەی نزیکن

چـــەمکی پچـــرانی پەیوەندییـــە دبلۆماســـییەکان زۆرجـــار لەگـــەڵ هەنـــدێك چەمکی نزیك لێوەی تێکەڵ دەکرێت، لەکاتێکدا کە ئەم زاراوانـــە هاوواتـــای یـــەکتر نـــین، بـــۆ نموونـــە: وەســـتانی پەیوەندییـــە دبلۆماســـییەکان، یـــان کۆتاییهاتنیان، یان بایکۆت (المقاطعة).

لـــە ســـەرتاوە پێویســـتە ئامـــاژە بـــەوە بـــدەین کـــە لـــە پەیوەندییـــە دبلۆماسییەکاندا جیاوازییەکی گەورە لە نێوان هەردوو حاڵەتی "پچڕان" و

"کۆتاییهاتن"دا هەیە، چونکە هەمیشە پچڕان خۆویستانەیە، بەپێچەوانەی کۆتاییهاتنەوە کە دەکرێت خۆویستانە نەبێت، بەڵکو دەکرێت بەپێی ڕێوشوێنێکی ڕۆتینی خوازراو یان ناچارییەوە بێت. هەروەها پچراندنی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان سەردەکێشێت بۆ داخستنی بارەگای نێردە دبلۆماسییە هەمیشەییەکانی دەوڵەتانی پەیوەندیدار لەگەڵ بەردەوامیی بوونی سیفەتی دەوڵەت و کەسێتی یاسایی ئەو دەوڵەتانە، ئەمە لەکاتێکدا کە کۆتاییهێنان بە پەیوەندییە دبلۆماسییەکان لە ئەنجامی چەندین هۆکارەوە دروستدەبێت، کە گرنگترینیان هەڵوەشانەوە یان نەمانی دەوڵەتی نێردەر یان پێشوازیکەر، جا بە یەکگرتنیان بێت لەگەڵ دەوڵەتێکی تردا، یان چوونەپاڵ دەوڵەتێکی تر یان نەمانی سەربەخۆیی بە شێوەیەکی تەواو، یاخود لە دەرەنجامی کێشانەوەی دانپێدانانە. ئەم حاڵەتانەش دەبنە هۆی داخستی هەموو ئەو نێردانەی کە لە لایەن دەوڵەتەکەوە نێراون یان پێشوازیکراون لە یەک کاتدا، ئەمەش بە هۆی ئەوەی کە مافی پیادەکردنی کاری دبلۆماسیی سەلبی (پێشوازیکردنی دپیلۆماتکاری وڵاتان) و ئیجابیشی (ناردنی نێردەی دبلۆماسی بۆ یەکە نێودەوڵەتییەکان) لە هەمان کاتدا نامێنێت[٢٣٠].

بەڵام سەبارە بە چەمکی "پچراندن" و "وەستاندن"ی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان جیاوازییەکی زۆر لەنێواندا هەیە" پچرانی پەیوەندییە

---

[٢٣٠] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هادی نعیم المالکی، سەرچاوەی پێشوو ، ل٢١٦-٢٣.

دبلۆماسییەکان بە یەکێك لە بەهێزترین و توندترین شێوەکانی گرژی نێوان یەکە نێودەوڵەتییەکان دادەنرێت، بەڵام وەستانی پەیوەندییە دبلۆماسسیەکان تووندییەکەی لە پچڕان کەمترە، چونکە کۆتاییهێنانێکی کاتیی پەیوەندیی دبلۆماسییە، ئەمە لە کاتێکدا کە پچڕان بڕیاری کۆتاییە[٢٣١]. کەواتە، وەستان واتای پچڕانی پەیوەندی لەگەڵ یەکەیەکی نێودەوڵەتی بەشێوەیەکی کاتی، بۆ چاوەڕوانیکردن تا ڕوونبوونەوەی هەڵوێست، لەگەڵ هێشتنەوەی نێردەی دبلۆماسی لە شوێنی خۆی بەبێ ئەوەی هیچ کارێك بکەن، ئەمە لەکاتێکدا کە پچراندنی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان دەبێتە هۆی داخستی بارەگای نێردەی دبلۆماسیی[٢٣٢].

وەستانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان چەندین شێواز و جۆری جیاجیای هەیە، لەوانە[٢٣٣]:

- بانگێشتکردنی سەرۆکی نێردە دبلۆماسییەکان و دانانی کاربەڕێکەرێك لەبری سەرۆکی نێردەکە، تا گەڕانەوی سەرۆکی نێردەکە یان کۆڕینی.
- حاڵەتی داگیرکردنی دەوڵەتی خانەخوێ، یان ڕوودانی کودەتا بەسەر سیستمەکەیدا.
- دەرئەنجامی سیاسەتێکی دەستگرتنەوە (سکهەڵگوشین)ی دەوڵەت بە هۆکاری ئابووریی و دارایی.

---

[٢٣١] بڕوانە: محمد الأخضر کرام، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٩.

[٢٣٢] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هادی نعیم المالکی، سەرچاوەی پێشوو، لا٢٣-٢٧.

[٢٣٣] محمد الأخضر کرام، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٠.

- بەهۆی رەوشێکی ئەمنیی خراپ یان بوونی هەرەشەوە.

لە ڕووی ڕێکاریشەوە، زۆربەی حاڵەتەکانی وەستانی پەیوەندییەکان پێویست بەوە ناکات کە سەرۆکی نێردەکە بۆ دەستبەکاربوونەوەی پەراوێ دامەزراندنی نوێ پێشکەش بە سەرۆکی دەوڵەتی پێشوازیکەر بکاتەوە، وەک ئەو وەستانەی کە لە نێوان دوو دەوڵەتدا ڕووەدات کە دانیان بەیەکتریدا ناوە، بەڵام لەپاش گۆڕانکاری نادەستوری لە حکومەتدا (وەک حاڵەتی گۆڕینی سیستمی حکومرانی لە پادشاییەوە بۆ کۆماری کە بەگشتی لە ڕێگەی شۆڕش یان کودەتاوە ڕووەدات)، ئەوا دبلۆماسییە دامەزرێنراوەکان لەو وڵاتە وەک دبلۆماتی فەرمی نامێنن، بۆیە نوێکردنەوەی پەڕاوێ دامەزراندن دەبێتە کارێکی پێویست. ئەمە لە کاتێکدا کە لە هەموو بارێکی پچڕانی پەیوەندیی دبلۆماسییدا پێویستە کاتێک پەیوەندییەکان دەستپێدەکرێتەوە، پەڕاوێ دامەزراندنی نوێ پێشکەش بە سەرۆکی دەوڵەتی پێشوازیکەر بکرێتەوە. جگە لەوەش، پێویستە لە باری پچڕانی پەیوەندییدا ڕێککەوتنێکی نوێ بۆ دەستپێکردنەوەی پەیوەندییەکان بکرێت، ئەمە لە کاتێکدا ئەم کارە لە باری وەستانی پەیوەندیدا پێویست نییە[٢٣٤]، تەنها لە باری گۆڕینی سیستمی سیاسییدا نەبێت، بۆ نموونە لە پادشایەتییەوە بۆ کۆماری.

---

[٢٣٤] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هادی نعیم المالکی، سەرچاوەی پێشوو، ، لا٢٥-٢٧. و: د.دانا عەلی سالح بەرزنجی، دەروازەیەک بۆ پەیوەندییە دبلۆماسی و کونسوڵییە هاوچەرخەکان، سەنتەری زەهاوی بۆ لێکۆڵینەوەی فیکریی، سلێمانی، ٢٠١٧، لا٢٥٩-٢٦١.

هەرچی "بایکۆت" (المقاطعه)شە، لە پەیوەندییە دبلۆماسییەکاندا بەواتای رەتکردنەوەی مامەڵەکردن لەگەڵ دەوڵەتێکدا دێت یان نەکڕینی هەموو یان بەشێك لە بەرهەمەکانی، بەمەبەستی نارەزایەتی بەرانبەر سیاسەتێکی دیاریکراوی دەوڵەتەکە، و یاخود وەك ئامرازێك بۆ گوشارخستنەسەر دەوڵەتی بەرانبەر بەکاردێت تاوەکو دیدوبۆچوونی یان هەڵسوکەوتی بگۆڕێت.

لەگەڵ ئەوەی ئێستا ئەم چەمکە بەشێوەیەکی گشتی بەشێکی دانەبڕاوە لە کاری پێڕەوکراوی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی، بەڵام کەمترین کات دەگیرێتەبەر، چونکە لەبری ئەو زاراوەی "سزاکان" بەکاردەهێنرێت[٢٣٥].

بایکۆتی ئابووری گوشارێکی ئابووریيە بە بەکارهێنانی ئامرازی ئابووری و دارایی بۆ ناچارکردنی یەکە نێودەوڵەتییەکان بۆ ڕێزگرتن لە یاسا، ئەوەش لە لایەن دەوڵەتان یان ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانەوە جێبەجێ دەکرێت، جا لەکاتی ئاشتی یان جەنگدا بێت[٢٣٦].

کەواتە، زۆربەی کات بایکۆت بۆ هەڵپەساردنی مامەڵە و پەیوەندیی بازرگانیی لەلایەن هاوواڵاتیانی وڵاتێك یان زیاتر لەبەرانبەر دەوڵەتێکی تر یان هاوڵاتییەکانی بەکاردێت، بۆ دەربڕینی تووڕەیی و ناڕەزایی بەرانبەر بە هەڵوێستی ئەو وڵاتەی کە لەسەر هەڵسوکەوت و بڕیارەکانی سووڕە،

---

[235] See: G. R. Berridge and Alan James, A Dictionary of Diplomacy, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2003, p.24.

[٢٣٦] د.عصام العطية، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٨.

یان بۆ ناچارکردنی بە دەربڕینی هەڵوێستك یان بریارێکی دیاریکراو. بەو شێوەیە بایکۆت لایەنی ئابووری و بازرگانی لەخۆ دەگرێت، لە کاتێکدا پچڕانی پەیوەندییەکان لایەنی پەیوەندی سیاسی و دبلۆماسی نێوان دەوڵەتان لەخۆ دەگرێت، و لەسەر ئاستی دەوڵەت دەکرێت، بەڵام بایکۆت لەسەر ئاستی هاوڵاتیان ئەنجام دەدرێت، و دەشکرێت کە دەوڵەتان و حکومەتەکان بڕیاری لێبدەن، دەشکرێت دەوڵەتان لەرێگەی ئەنجومەنی ئاسایشەوە بڕیاری لێبدەن، ئەوەش بەپێی مادەی (٤١) لە کارنامەی نەتەوەیەکگرتووەکان، وەك سزایەك دژی دەوڵەتێکی دیاریکراو، وەك ئەوەی کە لە بەرانبەر عێراق کرا بە هۆی داگیرکردنی کوەیت لە ساڵی (١٩٩١)، کە کۆمەڵێك بریار لەبارەی بایکۆتی ئابوورییە بەرانبەر عێراق دەرکرا[٢٣٧].

هەرچی چەمکی"سزاکان Sanctions"یشە، ئامرازێکە بۆ پابەندکردنی دەوڵەتێك بەیاساوە پەنای بۆ دەبرێت، کە دەکرێت سزاکە تاکلایەنە یان فرەلایەنە بێت، بۆ نموونە بەپێی کارنامەی نەتەوەیەکگرتووەکان، ئەنجومەنی ئاسایش مافی ئەوەی هەیە کە ڕێکاری گونجاو بگرێتەبەر یان ڕێگەی پێبدات، لەنێویشیاندا هێزی سەربازی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەر هەڕەشە یان پێشێلکارییەکی ئاشتی، هاوکات دەتوانێت دەستوەردان لەو پرسانەدا بکات کە لە بنەڕەتدا دەچنە بازنەی دەسەڵاتی دادوەریی

---

[٢٣٧] محمد الأخضر کرام، سەرچاوەی پێشوو، لا١٥٨-١٥٩.

ناوخۆیی دەوڵەتەوە. لە کۆتا دەیەی سەدەی بیستەمدا حاڵەتەکانی سزا بە کۆمەڵییەکان لە لایەن نەتەوەیەکگرتووەکانەوە رووی لەزیادبوون کردووە. دیارترین نموونەش سزا سەپێندراوەکانی سەر عێراق و لیبیایە[٢٣٨].

چەمکی گەمارۆدان (الحصار Embargo)یش یاخود پەیوەستە بە بڕیاری ڕێگریکردن لە دەریاوانی کەشتییەکانی وڵاتێك لە بەندەرێکەوە، یان ڕێگریکردن لە دەرچوونی شتێك، وەك کاروانی چەك، یاخود پەیوەستە بە گەمارۆی بازرگانییەوە، واتە گەمارۆ هەناردە و هاوردە پێکەوە دەگرێتەوە[٢٣٩]. بە گشتی گەمارۆی ئاشتی بریتییە لە یەکێك لە جۆرەکانی ئەو سزایانەی کە زۆرلێکردن لەخۆدەگرن، کە یەکەیەکی نێودەوڵەتی یان چەند یەکەیەکی نێودەوڵەتی لە بەرانبەر دەوڵەتێك یان چەند دەوڵەتێکی سنووربەزێن پیادەی دەکەن، لە ڕێگەی کەنارخستنیان و پەراوێزخستنیان لە وڵاتانی تر بە بەرپاکردنی ڕێگری سەربازی لە هەر پەیوەندییەك لە نێوان ئەو وڵاتانە و وڵاتانی تردا[٢٤٠].

لێرەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە پێویستە جیاکاری لە نێوان ئەو چەمانەدا بکرێت، و بە وردی بەکاربهێنرێن، بە تایبەت لەو توێژینەوانەدا کە لە یەك کاتدا تیۆری و پراکتیکیشن.

---

(238) See: G. R. Berridge and Alan James, Op. Cit, pp.235=236.

(239) See: Ibid, p.92.

(٢٤٠) د.عصام العطية، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

سەبارەت بە حاڵەتی قەتەر، بڕیاری پچرانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکاندا، هاوکات بوو لەگەڵ گەمارۆی ئاسمانی و دەریایی و وشکانی، وێڕای بایکۆتێکی گشتگیر، بەڵام ئێمە لەم تۆڕێنەوەیەدا ناچینە نێو لایەنە جیاوازەکانی ئەو گەمارۆ و بایکۆتەوە، بەڵکو جەخت دەخەینەسەر هۆکارەکانی پچرانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان و دەرئەنجامە سیاسیی و ئابورییەکانی بەشێوەیەکی تایبەت، و وردەکاریی زیانەکانی گەمارۆکە بە ژمارە و داتا لە ڕووەکانی تردەوە ناخەینە ڕوو، چونکە هەر یەکێك لەو لایەنانە پێویستی بە لێکۆڵینەوەگەلێکی تری درێژ و قوڵ هەیە.

باسی سێیەم: هۆکاری پچڕانی پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان و لێکەوتەکانی

یەکەم: هۆکارەکان:

بە پێی ڕێککەوتنامەی ڤیەننای تایبەت بە پەیوەندییە دبلۆماسییەکان: پەیوەندییە دبلۆماسییەکان لە نێوان دەوڵەتەکان و ناردنی وەفدە دبلۆماسیە هەمیشەییەکان بە ڕەزامەندی هەردوولایەنەکە دەبێت[٢٤١] بەمەش هەر دەوڵەتێك مافی ئەوەی هەیە کە پەیوەندییەکانی لەگەڵ دەوڵەتێکی تردا ببڕێنێت، بەبێ ئەوەی بۆچوونی وڵاتەکەی تر وەربگرێت، ئەمە واتای ئەوەیە کە هەرچەندە بڕیاری پچڕانی پەیوەندییەکان کارێکی دۆستانە نییە و لەگەڵ ڕێساکانی موجامەلەدا ناگونجێت، بەڵام ئەمە نایکاتە کارێکی ڕێگەپێنەدراو، جا بارودۆخی دەرکردنی بڕیاری پچڕانەکە هەرچۆنێك بێت[٢٤٢].

سەرەڕای ئەمانە، هۆکار و بیانووی زۆر هەیە کە دەوڵەتان بۆ پچڕاندنی پەیوەندییەکانیان پەنای بۆ دەبەن، بەشێوەیەك کە هەڵوێستی ئەو دەوڵەتانە یان بڕیارەکانیان دەچێتە ژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتی تەقدیری دەوڵەتەکەوە، بۆیە دەوڵەتان دەتوانن بە ساناترین هەڵسوکەوتی

---

[٢٤١] بڕوانە مادەی (٢)ی ڕێککەوتنامەی ڤیەننا بۆ پەیوەندییە دبلۆماسییەکان سالی (١٩٦١).

[٢٤٢] بڕوانە: محمد الاخضر کرام، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٦.

دەوڵەتێکی تر پەیوەندییەکانیان لەگەڵیدا بپچڕێنن، لەگەڵ ئەمەشدا چەند هۆکارێکی گرنگ هەیە بۆ پچڕاندنی پەیوەندییەکان کە ئەمانەی خوارەوەن:

١- هۆکاری پەیوەست بە کاری نارەواوە: کاتێک دەستدرێژی دەکرێتە سەر مافەکانی دەوڵەتەکەی تر، وەک هێرشکردنە سەر هاوڵاتیانی وڵاتەکە یان لایەنی ئابوریەکەی، یان پێشێلکاری لە سنوورە قەدەغە کراوەکانی هەرێمەکە، یان ئەنجامدانی کاری سیخوڕی و بەتاڵانبردن، یان هێرش کردنە سەر پیرۆزییەکان و نێردراوە دبلۆماسییەکان.

کاتێک دەوڵەتێك هەست دەکات لەلایەن دەوڵەتێکی تر‌ەوە کارێکی دوژمنکارانەی لە دژ کراوە، بەشێوەیەك کە بۆتە هۆی هەڕەشە بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی، یان هێرش کراوەتە سەر ماف و کەرامەتی، ئەوا لەو کاتەدا پەنا دەباتە بەر پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکانی لەگەڵ ئەو وڵاتە.

٢- پچڕینی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان وەك شێوازێکی تۆبزییانە لە چوارچێوەی رێکخراوە نێودەوڵەتی و هەرێمییەکان: بۆ نموونە بە پشت بەستن بە مادەی (٤١)ی رێککەوتنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان، ئەنجومەنی ئاسایش دەتوانێت داوا لە حکومەتی دەوڵەتانی ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکان بکات، وەك رێکاری سەرەتایی پەیوەندییە دبلۆماسییەکانیان لەگەڵ دەوڵەتێکدا بپچڕێنن، بۆ ئەوەی پابەندی ڕێسا نێودەوڵەتییەکان ببێت.

٣- هەڵگیرسانی جەنگ: بە پێی بۆچوونی کلاسیکی جەنگ دەبێتە هۆی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان، ئەمە لە کاتێکدایە کە ئاراستەی نوێ وایدەبینێت کە جەنگ تەنها دەبێتە هۆی وەستانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان، وەک ئەوەی لە کاتی جەنگی عێراق - ئێراندا رووبدا، لە سەرەتای جەنگەکەوە لە ساڵی (١٩٨٠) تا داخستنی کونسوڵخانەی هەردوو وڵات لە ڕۆژی (١٩٨٧/٨/٨)، واتە ساڵێك پێش وەستانی جەنگەکە، دەتوانین بڵێین پچڕانی پەیوەندی دبلۆماسیی نێوان دوو وڵاتی بەجەنگاتووە، لەسەر بڕیاری ئەو دوو وڵاتە، یان وردتر بڵێین بڕیاری لایەکیان وەستاوە.

٤- پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان بەهۆی هەڵوێستی سیاسییەوە: زۆربەی کات وڵاتێك فشاری دبلۆماسی بۆ پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان بەکاردەهێنێت، وەک گوزارشتێك لە توڕەیی خۆی لە بەرانبەر هەڵسوکەوتی وڵاتی بەرانبەری، کە دژی بەرژەوەندییەکانی جوڵاوەتەوە، لەم بوارەدا مەزهەبی (هالستین)[٢٤٣] بە یەکێك لە شێوازە دیارەکانی کاردانەوەی دەوڵەتان دژی کاری نەشیاوی دەوڵەتانی تر هەژماردەکرێت. چەند دەوڵەتێك هاوشێوەی ئەم مەزهەبە کاریان کردووە،

---

[٢٤٣] ئەسڵی ئەم مەزهەبە بۆ وەزیری دەرەوەی ئەڵمانیای یەکگرتوو دەگەڕێتەوە، کە مەزهەبەکە بە ناوی ئەوەوە ناونراوە، کە هەوڵی دا ڕێگری بکات لە دان نان بە ئەڵمانیای دیموکراتدا، کە وڵاتەکە پەیوەندی لەگەڵ هەر وڵاتێکدا دەپچڕێنێت کە پەیوەندی لەگەڵ ئەڵمانیای دیمکراتدا ببەستێت، ئەم کارەی بە کارێکی نابەرپرسانەلەگەڵ وڵاتەکەی هەژمار کرد، ئەم مەزهەبە لەسەرەتادا زۆر بە تووندی جێبەجێ دەکرا، بڕوانە: د. محمد الاخضر کرام، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٣.

بۆ نموونە ولاتی چینی میللی لە بەرانبەر ئەو ولاتانەی دانیان بە (تایواندا) نا، ئەم رێگایەی گرتەبەر، هەروەها یۆنان پەیوەندی دبلۆماسیی لەگەڵ ئەو ولاتانەدا پچڕاند کە دانیان بەدەوڵەتی بەشە تورکیەکەی قوبروسدا نا.

٥- هۆکاری سیاسی تر بۆ پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان: رەنگە دەوڵەتێك بۆ هاوسۆزی ولاتی سێهەم پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتێکدا بچڕێنێت، کە هێرشی کردۆتە سەر یان مافەکانی پێشێل کردووە، بۆ نموونە: لە ساڵی (١٩٧٣)دا بیست دەوڵەتی ئەفریقا وەك هاوسۆزییەك بۆ ولاتانی عەرەبی، پەیوەندی دبلۆماسییان لەگەڵ ئیسرائیل پچڕاند، جاری واش هەیە ئەم پچڕاندنە وەك تۆڵە سەندنەوەیەك دەبێت لەو دەوڵەتەی کە لە جەنگدا پاڵپشتی دوژمنی کردووە، ئەم حاڵەتە بەهۆی هاریکارییەکانی ئەمریکا بۆ ئیسرائیل لە ساڵی (١٩٦٧) ڕوویدا، کە ولاتانی عەرەبی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ ئیسرائیل و ئەمریکادا پچڕاند. هەندێك لە پسپۆڕان هۆکاری سیاسی تر زیاد دەکەن، وەك لەناوچوونی یەکێك لە دوو دەوڵەتەکە یان یەکە نێودەوڵەتییەکان (وەك حاڵەتی نەمانی کۆمەڵەی گەلان)، لە ئەنجامی هەڵوەشاندنەوەی بۆ چەند دەوڵەتێك یان لکاندنیان بە دەوڵەتی ترەوە، هەروەها گۆڕینی سیستەمی فەرمانڕەوایی بەهۆی کودەتاوە.

کاتێك دەچینە نێو وردەکاری هۆکاری بڕیاری دەوڵەتان بۆ پچڕانی پەیوەندییەکانی نێوانیان، چەندین هۆکاری تر دەردەکەون، کە لە پشت بڕیاری پچڕاندنی پەیوەندییەکان و ناتوانرێت بە ئاسانی دیاری بکرێن"

بەکارهێنانی سزای دبلۆماسی نوێ بە پلەی یەکەم دادەنرێت، بۆ بە ئامانج گرتنی ئەو دەوڵەتانی بە کاری پەیوەست بە تیرۆر، بڵاوبونەوەی چەک، یان ویستی گۆڕینی سیستەمی فەرمانڕەواییکردنەوە تێوەگلاون([٢٤٤])، ئەمە وێڕای تێکچوونی پەیوەندییەکان لەنێوان لایەنەکان، یان بەکارهێنانی پچڕاندنی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان وەک ئامرازێک بۆ ناچارکردنی دەوڵەتێک بە ئەنجامدانی کارێک، یان ڕێگریکردنی لە ئەنجامدانی کارێک، یاخود کێشانەوەی داننان بە دەوڵەتێکدا[(٢٤٥)].

لەو چوارچێوەیەدا، هەندێک کەس دوو جۆری سەرەکی لە هۆکاری پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان لە یەکتر جیا دەکەنەوە، لە یەکەمیاندا پچڕاندنەکە ئامانجی بنچینەیی ئەو ئیرادەیەیە کە بە چەنددین هۆکار بڕیاری پچڕاندنەکەی داوە، بەڵام لە دووەمیان پچڕاندنەکە بە دەرئەنجام هەژماردەکرێت، واتە یەکێک لە دەوڵەتان بە شێوەیەکی سەرەکی هەوڵی پچڕاندنەکە نادات، بەڵکو پچڕاندنی پەیوەندییەکە بەهۆی ئەنجامی گۆڕانی ڕیشەییەوە دەبێت لە واقیعی سیاسی و یاسایی و یان گۆڕینی نادەستوری حکومەتەوە[(٢٤٦)].

---

[244] See: Tara Maller, Diplomacy Derailed: The Consequences of Diplomatic Sanctions, Center for
Strategic and International Studies, The Washington Quarterly, 2010, p.63

[(٢٤٥)] د: سهيل حسين الفتلاوي، الدبلوماسية بـ ين النظرية والتطبيق، دار الثقافة للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٦، ص١٥٢.

[(٢٤٦)] هادي نعيم المالكي، ، ل٤٥.

ئەگەر پچڕاندنەکە ئامانجی سەرەکی بێت، ئەوا ئەو پچڕاندنە بەهۆی چەند هۆکارێکەوەیە، گرنگترینیان: پانەبردنە بەر کارێکی خراپی ڕاستەوخۆ، بەهۆی هێرشکردنە سەر مالّ و کەسەکانە، یان بەهۆی دەستوەردان لە کاروباری ناوخۆی ولّاتەکە، یان پێشێلکردنی پەیماننامە و رێککەوتنامە نێودەوڵّەتییەکان، یان بەهۆی پێشێلکاریە هەرێمیەکانەوە، یان پچڕاندنەکە بەهۆکاری سیاسییە، وەک پچڕانی پەیوەندییەکان بەهۆی جیاوازی سەرەکی و ئایدۆلۆجی و سیاسی و مەزهەبیەوەیە، یان پچڕاندنەکان بەهۆی بەرژەوەندییە هەنوکەییەکانەوە دەبێت. خۆ ئەگەر پچڕانی پەیوەندییەکە ئەنجام بوو، ئەوا گۆڕانی دەستووری دەبێتە هۆی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان، یاخود _ بە پێی ئاڕاستەی کلاسیکی- بەهۆی جەنگەوە دەبێت، ئەمە لەکاتێکدا کە ئاڕاستەی نوێ وایدەبینێت کە جەنگ دەبێتە هۆی وەستان، نەک پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان[٢٤٧].

زۆربەی کات پچڕانی پەیوەندییەکان پالّنەری خۆی هەیە، کە یان هۆکاری سیاسی یان ئابووری یان سەربازی یان مێژووی یان ئایینی و مەزهەبیە، یان پەیوەستە بە پێشێلکاری یاسایی، یان ویستی برپیار بەدەستان، یان ویستی گۆڕانکاری هاوسەنگی هێزەوە.. هتد، هەموو ئەم هۆکارانە پێکەوە پالّنەرێکی بەهێزن بۆ برپیاری پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان لەگەلّ

---

[٢٤٧] بڕوانە: هەمان سەرچاوە، لا٤٥-٨٣.

یەکێك لە دەوڵەتان، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا، هێز و کاریگەری ئەم پاڵنەرانە جیاوازن، لە هەموو بارودۆخەکانیشدا هەڵسەنگاندنی کۆتایی سەنگ و کایگەریی ئەو هۆکارانە بۆ بڕیاربەدەستان دەگەڕێتەوە.

دووەم: لێکەوتەکان:

لە سەرەتادا پێویستە ئەو لێکەوتە و شوێنەوارانەی پەیوەستن بە نێردراوەکان و تاکەکان و بارەگا و باڵەخانە و بەڵگەنامەکانەوە لەو شوێنەوارانە جیابکرێنەوە کە پەیوەستن بە لایەنە سیاسی و ئابووریی تەنانەت سەربازییەکان و ئەو لایانانەی تریش کە بەهۆی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکانەوە زیانیان پێدەگات، پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان لێکەوتەکانی بەوە ناوەستێت کە ڕێکاری ڕاستەوخۆ دژی نێردە دبلۆماسییەکان و فەرمانبەران بگیرێتەبەر، بەڵکو لەوە تێپەڕ دەکات.

چەندین لایەن هەیە کە لە میانەی خوێندنەوەی لێکەوتەی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان لەگەڵ دەوڵەتێکی دیاریکراو، بۆمان دەردەکەوێت" وەك لایەنی یاسایی و کارگێڕی و سیاسی و ئابووری، هەروەها ئەمنی و هەواڵگری... ئەمە لەلایەك، لەیەکی ترەوە رەنگە لێکەوتەکان پەیوەست بن بە دوولایەنی دیاریکراو، یان لایەنێکی دیاری کراو، یان بە هاوڵاتیانی ئەو وڵاتە، یان لایەنی سێیەم، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە لێکەوتەکان پەیوەستن بە نێردەی دبلۆماسی و باڵەخانە و بەڵگەنامە و ئەرشیف و مانّ و سامانی.

پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان دەبێتە هۆی لێڵبوونی پەیوەندی نێوان دەوڵەتە پەیوەندیدارەکان، چونکە کۆتایی بە ئامرازی ئاشتی دەهێنێت بۆ تێگەیشتن و پەیوەندی نێوان ئەو دەوڵەتانە، هەروەها کۆتایی ئەو دەروازە سروشتییە دەبێت، کە بە یاسای نێودەوڵەتی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان و پاراستنی بەرژەوەندییەکان و گەشەکردنی پەیوەندییەکی دۆستانە ڕێکخراوە[٢٤٨].

سەرەڕای ئەوەی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان ئامرازێکی ئاشتیانەی بڕیار بەدەستانە، بەڵام لە هەمان کاتدا چەندین زیان و لێکەوتەی لێدەکەوێتەوە، کە هەندێکیان حسابیان بۆ کراوە و هەندێکیشیان حساب بۆ دەرەنجامەکەیان نەکراوە، بەتایبەت لە بواری هەواڵگری و پەیوەندییەکاندا، چونکە پەیوەندییەك نامێنێ وەك ئامرازێك بۆ ڕاییکردنی کارەکانی پەیوەست بەو دوو بوارە، کەواتە ئەو بڕیارە زۆر لەسەر سیاسەتی دەرەکی دەکەوێت[٢٤٩].

لە کاتی بریاری پچڕاندنی پەیوەندییەکان چەند ڕێکارێك بۆ پاراستنی فەرمانبەرە دبلۆماسییەکان دەگیرێتەبەر، فەرمانبەر و دبلۆماتکارەکان سیفەتی دبلۆماسی و پارێزبەندیان هەر دەمێنێت، تەنانەت دوای ئەوەی کە پەیوەندییەکە پچڕا تا ئەو کاتەی لە وڵاتی پێشوازیکەر دەچنە دەرەوە، ئەمەش بە بەخشینی ماوەیەکی مەعقول لە کات بۆ جێهێشتنی

---

[٢٤٨] بڕوانە: د.سهیل حسین الفتلاوی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٢.

[249] See: Tara Maller, Op.Cit، p.75

خـاکی ولاتـی پێشـوازیکەر[٢٥٠]، بـەڵام لـەکاتی پچـڕانی پەیوەندییـە دبلۆماسـییەکان، تەنانـەت لـەکاتی بەریەککـەوتنی چەکداریشـدا، ئـەو دەوڵەتـەی دبلۆماتکارەکـانی لا سـپاردەکراوە، رێـزی باڵەخانـە و شـتە گوارستراوەکان و ئەرشیفی نێراوەکە دەگرێت و پارێزگاری لێدەکات. ئەو دەوڵەتەشی نێرراوە دبلۆماسییەکەی ناردووە، دەتوانێت پاراستنی بارەگا و باڵەخانەکانی نێرراوەکە و ئەوەی تێیاندایە لە گواستراوە و ئەرشیف بـە دەوڵەتێکی سـێیەم بسـپێرێت، کـە دەوڵـەتی پێشـوازیکەر رەزامەنـد بێـت لەسـەری، هـەروەها دەوڵـەتی خـاوەن نێـرراو دەتوانێـت پاراسـتنی بەرژەوەندییـەکانی بـە دەوڵـەتێکی سسـێیەم بسـپێرێت کـە دەوڵـەتی خانەخۆێ لەسەری رەزامەند بێت[٢٥١].

یاسای دبلۆماسی لە کـاتی پچـڕانی پەیوەندییـە دبلۆماسـییەکان، ڕێگـەی پاراستنی بەرژەوەندییـەکانی ولاتـانی ڕوون کردۆتـەوە[٢٥٢]، کـە خـۆی لـە پاراسـتنی نوسـینگە دبلۆماسـییەکان[٢٥٣] و پاراسـتنی بەڵگەنامـەکانی نێرراوە دبلۆماسییەکە[٢٥٤] و پاراستنی تاکەکانیدا[٢٥٥] دەبێنێتەوە.

---

[٢٥٠] بڕوانە مادەی (٣٩) لە ڕێککەوتننامەی ڤیەننا بۆ پەیوەندییە دبلۆماسییەکان ألی (١٩٦١).

[٢٥١] بڕوانە مادەی (٤٥) لە هەمان ڕێککەوتننامە.

[٢٥٢] بڕوانە مادەی (٤٥) بڕگەی (ب، ج) ی هەمان ڕێککەوتننامە.

[٢٥٣] بڕوانە مادەی (٢٢) بڕگەی (١) ی هەمان ڕێککەوتننامە.

[٢٥٤] بڕوانە مادەی (٢٤) لە هەمان ڕێککەوتننامە.

[٢٥٥] بڕوانە مادەی (٣٩) لە هەمان ڕێککەوتننامە.

لە ڕووی یاساییەوە پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماییەکان کار ناکاتە سەر هاوڵاتیانی ئەو وڵاتانەی کە پەیوەندییان پچڕاندووە، هەروەها کار ناکاتە سەر ئەو ڕێککەوتنامە و بەڵێننامانەی کە لە نێوانیاندا هەیە[٢٥٦].

(ڕێککەوتنامەی ڤیەننا بۆ یاسای پەیماننامەکان)ی ساڵی ١٩٦٩ بە دەق دەڵێت: "پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسیی یان کونسوڵییەکان لە نێوان لایەنەکانی پەیماننامەکەدا، کاریگەری لەسەر ئەو پەیوەندییە یاساییانەی نێوانیان ناکات کە بەپێی پەیماننامەکە هەیانە، تەنها بە ئەندازەیەک نەبێت کە بوونی پەیوەندی دبلۆماسی یان کونسوڵی بۆ بەرکاربوونی پەیماننامەکە پێویستە"[٢٥٧]، بەڵام سەرەڕای هەموو ئەمانە، واقیع هەموو کات بەو شێوەیە ناڕوات کە یاسا و ڕێکارەکان دیاریان کردووە، بەڵکو بە شێوەیەکی گشتی پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسییەکان لێکەوتە و زیانی بۆ سەرجەم لایەنەکان دەبێت.

زۆربەی کات پچڕانی پەیوەندییەکان قەیران لە پەیوەندییەکانی نێوان لایەنە دیاری کراوەکان دروست دەکات، کە ڕەنگە ببێتە هۆی بەرپەککەوتن و جەنگ، یان ببێتە هۆی دووبارە داڕشتنەوەی ئەو هاوسەنگی هێز و هاوپەیمانێتییانەی کە لە سیستەمە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکاندا بوونیان هەیە، یان ئەوەی پەیوەستە بە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لەگەڵ یەکدا، کە بە دوای خۆیدا بڕیاری تر پادەکێشێت،

---

[٢٥٦] بڕوانە: د. فازل زکی محمد، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٧١.

[٢٥٧] بڕوانە مادەی (٦٣)ی ڕێککەوتنامەی ڤیەننای یاسای پەیاننامەکان ساڵی (١٩٦٩).

که پەیوەندییەکان ئاڵۆزتر دەکات و مەترسیەکی زۆر لەسەر هاوڵاتیان دەبێت، یان زیان بە لایەنی ئابووری و بازرگانی یان کێشەی کۆمەڵایەتی و زانستی و... هتد دەگەیەنێت.

سەرچاوەکان:

١. يونس طلعت الدباغ، الدبلوماسية المعاصرة،ط١، ٢٠١٥، التفسير للنشر و الاعلان.

٢. د.فاضل زكي محمد، الدبلوماسية في عالم متغير، بغداد جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر.

٣. د. علاء ابو عامر، الوظيفة الدبلوماسية، دار الشروق، عمان،٢٠٠١.

٤. مازن اسماعيل الرمضاني، السياسة الخارجية، دراسة النظرية، وزارة التعليم العالي و البحث العلمي، جامعة بغداد، كلية العلوم السياسة١٩٩١.

٥. . سعيد ابو عباه ، الدبلوماسية تاريخها مؤسساتها انواعها قوانينها، دار الشيماء للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩

٦. د.محمود عبد ربه العجرمي، الدبلوماسية (النظرية و الممارسة)ط٢٠١١.

٧. د.سيد امين شلبي، في الدبلوماسية المعاصرة، ط٢، ،١٩٩،ص٢٩.

٨. ا.د. عبدالفتاح علي الرشدان، د. محمد خليل الموسى، اصول العلاقات الدبلوماسة و القنصلية، ٢٠٠٥.

٩. بەهرۆز گەلاّلی، دیپلۆمات و دیپلۆماسی٢٠٠٤.

١٠. علي عبدالقوي الغفاري، الدبلوماسية القيديمة و المعاصرة،ط١، ٢٠٠٢

١١. د. زران بيرقدار، مفردات مقرر العلاقات الدبلوماسية والقنصلية لطلاب السنة الثانية في ماجستير العلاقات الدولية والدبلوماسية.

١٢. د. خليل حسين، التنظيم الدبلوماسي،ط١، ٢٠١٢

١٣. عبدالفتاح شبانة، الدبلوماسية،ط١، ٢٠٠٢

١٤. م.م زياد خلف عبدالله جبوري، تطور الدبلوماسية–دراسة تحليلية،م١٤ جامعة تكريت للعلوم الانسانية،٢٠٠٧.
١٥. د.محمد عبدالكريم حسن عزيز، مباديء القانون الدبلوماسي،ط١، لسنة٢٠١٧
١٦. د. عبدالعزيز محمد سرحان، قانون علاقات الدبلوماسية و القنصلية، لسنة١٩٨٦.
١٧. د. مايا الدباس، د. ماهر ملندي، العلاقات الدبلوماسية و القنصلية،٢٠١٨.
١٨. مركز السلام، الثقافة الدبلوماسية،
http://www.siironline.org/alabwab/diplomacy-center/045.html.
١٩. موجز الاحكام و الفتاوي الصادرة عن محكمة العدل الدولية١٩٤٨–١٩٩١– الامم المتحدة.
٢٠. د. ماهر ملندي، العلاقات الدبلوماسية و القنصلية،منشورات الجامعة الافتراضية السورية،٢٠١٨.
٢١. د. سهيل حسين الفتلاوي، القانون الدبلوماسي.
٢٢. عطا محمد صالح زهرة، اصول العمل الدبلوماسي و القنصلي.
٢٣. شفيق عبدالرزاق السامرائي، الدبلوماسية،ط٢، ٢٠١١، دارالحكمة، لندن.
٢٤. هەڤاڵ نەژاد، دەروازەیەک بۆ دیپلۆماسی، چ١، هەولێر ٢٠١٢.
٢٥. د. شفيق عبدالرزاق السامرائي، الدبلوماسية،ط٢، ٢٠١١.
٢٦. د. محمودعبد ربه العجرمي،الدبلوماسية (النظرية و الممارسة).
٢٧. سايتى " مجلة الدفاع الوطني اللبناني"
https://www.lebarmy.gov.lb/ar/content
٢٨. م٢٧ له ڕێکەوتننامەی ڤییەنا–١٩٦١.
٢٩. کتێبی سالانەی لیژنەی یاسایی نێودەوڵەتی سالی ١٩٥٨،ج٢.

٣٠. ڕەشید ئاراز هەورامی، دیپلۆماسی و پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان،،چ١، ساڵی٢٠١٦.

٣١. طارق حمو، دراسات في فن التفاوض،المركز الكردي للدراسات، بوخوم، المانيا.

٣٢. د. محسين احمد الخضيري: مباديء التفاوض، القاهرة،ط١، ٢٠٠٣.

٣٣. ا. د. احمد فهمي جلال،مهارات التفاوض، جامعة القاهرة، ط١.

٣٤. مدونة عمان القانونية، في ٢٠١١/٠٥/٠٢،
http://omanilegal.blogspot.com/2011/05/blog-post_4379.html

٣٥. موقع ويكيبيديا/
https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B3%D9%81%D9%8A%D8%B1.

٣٦. کاری دیپلۆماسی له نێوان تیۆرو پراکتیکدا، و/ کوردۆ رحمان محمد، چ٢، ٢٠٠٧.

٣٧. ماڵپەڕی نون/ http://www.non14.net/public/92668

٣٨. صباح طلعت قدرت، الوجيز في الدبلوماسية و البرتوكول، وزارة الخارجية العراقية،٢٠١٣، ط٣، مطبعة كركي.

٣٩. نورالدين بيدوكان، عبدالواد الرفيق، قواعد البرتوكول الدبلوماسي و الاتيت، الموسوعة الجزائرية للدراسات السياسية و الاستراتيجية.

٤٠. كتاب "البروتوكول الدبلوماسى" - د. عالو ابو عامر- دار الشروق، ٢٠١٢.

٤١. الدائرة الاعلامية في مجلس النواب العراقي، ٢٠١٠،

٤٢. موقع العدالة نت
https://adlat.net/showthread.php?t=360775

٤٣. قواعد الاتيكيت، الفريق بين الاتيكيت و البروتوكول، موقع البلاغ/
https://www.balagh.com/article

٤٤. د. محمد المجذوب، التنظيم الدبلوماسي، منشورات الحلبي الحقوقية، ط١، ٢٠١٢.

٤٥. د. ضرغام عبدالله الدباغ، قوة العمل الدبلوماسي في السياسة،ط١، بغداد ١٩٨٥.

٤٦. م. لوقمان عبدالله محمد، پوختەیەک لە مێژووی گرنگترین میرنشینە کوردییەکان و جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد لە سەدەی نۆزدەدا.

٤٧. کامەران عزیز عبدالله، سەرهەڵدان و ڕوخانی میرنشینە کوردییەکان لەسەردەمی عەباسیدا،٢٠١٢.

٤٨. ناوەندی چاپەمەنی و ڕاگەیاندنی خاك/ www.khaktv.net

٤٩. پ.ی.د. ئیبراهیم سەعید،زنجیرە بڵاو کراوەکانی ناوەندی کوردستان بۆ توێژینەوە و لە ململانێی و قەیرانەکان،٢٠١٨، ز٦.

٥٠. کۆکردنەوە و ئامادەکردنی ڕەحمان نەقشی، کۆماری کوردستان لاپەڕەیەکی زێڕینی مێژووی نەتەوەی کوردە، ٢٠١٦.

٥١. نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان کورد لە گەمەی سۆفێتی دا،سلێمانی،چ٣، ٢٠٠٦.

٥٢. هاوار مستەفا خان، مام جەلال: چەپکە گوڵم پێ جوانترە لە تاقە گوڵ، چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی،چ٣، ٢٠١٨.

٥٣. سەلاح ڕشید، مام جەلال دیداری تەمەن لە لاوێتیەوە بۆ کۆشکی کۆماری، بەشی دووەم.

٥٤. سایتی فەرمانگەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی حکومەتی هەرێمی کوردستان/ https://dfr.gov.krd/p/p.aspx?p=83&l=13&s=030200&r=391.

٥٥. پچڕانی پەیوەندییە دبلۆماسیەکان- هۆکار و لێکەوتەکانی) د. دانا علی سالح ، ٢٠١٩.

نوسەر لە چەند دێڕێکدا:

* صالح عوسمان خدر.
* ڕۆژی لە دایك بوون: ١٩٧١/٧/١ (ڕانیە/ چوار قوڕنە).
* بڕوانامەی بەکالۆریۆس کۆلێژی ئاداب/ بەشی زمانی کوردی (زانکۆی سەلاحەدین هەولێر ١٩٩٤).
* خولی ئەفسەرانی بالآی ئاسایش (قەڵاچوالان–١٩٩٧)
* بەکالۆریۆس یاسا (زانکۆی سلێمانی– ٢٠٠٣).
* بڕوانامەی ماستەر لە بواری تیۆری نێودەوڵەتی (زانکۆی بەرگری نیشتمانی/ بەغداد–٢٠٠٦).
* سکرتێری گشتی کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردستان (ساڵی ١٩٩٥–١٩٩٦).
* ئەندامی ئەنجومەنی ناوەندیی یەکێتیی نیشتیمانیی کوردستان (ساڵی ٢٠١٠ تا ٢٠١٩).
* ئەندامی سەرکردایەتی یەکێتی نیشتمانی کوردستان (ساڵی ٢٠١٩ تا ٢٠٢٣/١٠/١).
ئەندامی ئەنجومەنی پشتیوانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان (لە٢٠٢٣/١٠/٢ تا ئێستا).
* لێپرسراوی بەشی پاسپۆرت و مانەوە (١٩٩٩ تا ٢٠٠١).
* جێگری بەڕێوەبەری پاسپۆرت و مانەوە (٢٠٠١ تا ٢٠٠٧).
* بەڕێوەبەری پاسپۆرتی پارێزگای سلێمانی (٢٠٠٧ تا ٢٠١٥).
* بەڕێوەبەری نشینگەی پارێزگای سلێمانی (٢٠١٥ تا ٢٠٢٢).
* شارەزا لە زمانی (عەرەبی و فارسی) ناوەند لە ئینگلیزی.
* جگە لەم کتێبە خاوەنی ئەم کتێبانەی خوارەوەشە:

١ (تیۆری نێودەوڵەتی / سەرەتا و پەرەسەندن) ـ ساڵی (٢٠١٩).

٢ (دیپلۆماسی/ سەرەتا، گەشە، بنەما) ساڵی (٢٠٢٠).

٣ (گۆڕانی دیموکراسی و سەقامگیری سیاسی – عێراق بە نمونە) ساڵی (٢٠٢١).

٤ سۆشیال دیموکرات (تیۆری – گەشەسەندن – پراکتیزەکردن) ساڵی (٢٠٢٣).

٥ نامیلکەی شیعری (لانەی ئەوین) ساڵی (٢٠٢٣).

٦– مێریتۆکراسی (شایستەیی) ساڵی (٢٠٢٤).

* بۆ پەیوەندی:salihothman71@gmail.com